

РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО ТА РЕАЛЬНОГО СЕКТОРІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією канд. екон. наук,
доцента С. П. Прасолової

Полтава
2024

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ (ПУЕТ)

**РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО ТА
РЕАЛЬНОГО СЕКТОРІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ
ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

*За загальною редакцією канд. екон. наук,
доцента С. П. Прасолової*

**Полтава
ПУЕТ
2024**

Колектив авторів:

С. П. Прасолова, канд. екон. наук, доцент (передмова, розділ 1);
О. В. Гасій, канд. екон. наук, доцент (розділ 2);
А. М. Соколова, канд. екон. наук, доцент (розділ 3);
М. В. Настека, М. О. Герчіков (розділ 4);
Г. М. Сидоренко-Мельник, канд. екон. наук, доцент (розділ 5).

Рецензенти:

С. В. Черкасова, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу Львівського торговельно-економічного університету;
О. П. Зоря, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Полтавського державного аграрного університету;
В. Ю. Дорош, канд. екон. наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Луцького національного технічного університету.

Розвиток фінансового та реального секторів як ключовий
Р64 фактор забезпечення економічної безпеки України : монографія / С. П. Прасолова, О. В. Гасій, А. М. Соколова та ін. ; за заг. ред. канд. екон. наук, доцента С. П. Прасолової. – Полтава : ПУЕТ, 2024. – 196 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

ISBN 978-966-184-461-1

У колективній монографії представлено матеріали, які є результатами наукових досліджень щодо розробки основних напрямів відновлення економічної безпеки України на основі забезпечення сталого економічного розвитку фінансового та реального секторів економіки України; визначення руйнівних економічних наслідків воєнної агресії РФ, а також передумов розвитку України у повоєнний період та у довгостроковій перспективі.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічних ВНЗ, фахівців у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

УДК 336.13:330.3]:338.246(477)

© С. П. Прасолова, О. В. Гасій, А. М. Соколова,
М. В. Настека, М. О. Герчіков,
Г. М. Сидоренко-Мельник, 2024

© Полтавський університет економіки і
торгівлі, 2024

ISBN 978-966-184-461-1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Компоненти забезпечення фінансової безпеки банківської системи України у воєнний та повоєнні періоди: теоретичний та аналітичний аспекти.....	8
РОЗДІЛ 2. Стан і перспективи діяльності фінансових посередників в Україні	40
РОЗДІЛ 3. Страховий ринок України: сучасні тенденції та перспективи.....	74
РОЗДІЛ 4. Умови функціонування та фінансово- економічний стан підприємств в Україні	109
РОЗДІЛ 5. Актуальні методики та інформаційні технології у сфері фінансової бізнес-аналітики: застосування та потенціал	167

ПЕРЕДМОВА

Повномасштабна війна, розпочата росією в лютому 2022 року, призвела до окупації українських територій, руйнування інфраструктури, збоїв у ланцюгах поставок, масової міграції населення, глибокої економічної та фінансової кризи, яка в подальшому матиме довготривалі негативні наслідки для фінансового та реального секторів економіки України. Необхідність нівелювання таких негативних наслідків потребує зміцнення фінансового потенціалу країни на шляху до перемоги, підтримки захисників України та створення передумов для повоєнного відновлення і стійкого розвитку національної економіки країни, що є базовим критерієм забезпечення економічної безпеки держави. У системі ж економічної безпеки важливу роль відіграє фінансова складова, адже саме фінанси є тією «рушійною силою», завдяки якій створюються умови, необхідні для ефективного функціонування та розвитку будь-якого суб'єкта економічної безпеки: від окремих громадян до держави та суспільства загалом з усіма його інституціями, забезпечується підвищення надійності та технологічності фінансової системи та досягнення європейських стандартів на фінансовому ринку країни.

У колективній монографії розглянуто основні аспекти відновлення економічної безпеки України на основі забезпечення сталого економічного розвитку фінансового та реального секторів економіки України.

У першому розділі «Компоненти забезпечення фінансової безпеки банківської системи України у воєнний та повоєнні періоди: теоретичний та аналітичний аспекти» (Прасолова С. П.) досліджено генезис поняття «фінансова безпека банківської системи» та його безпосередній зв'язок з такими поняттями як «фінансова стабільність», «фінансова стійкість» та «рівновага», залежність від внутрішніх і зовнішніх загроз, умови збереження фінансової безпеки у кризових фазах розвитку банківського сектору. У цьому розділі також проаналізовано вплив монетарних інструментів грошово-кредитної політики НБУ на фінансову безпеку банківської системи України за останні 10 років через механізми антициклічної монетарної політики. Визначено, що ознаки фінансової безпеки банківської системи тісно взаємопов'язані через рівні детермінації з індикативними ознаками

економічної безпеки країни і з усіма іншими характеристиками національної безпеки. На основі аналітичної оцінки дієвості індикативного та наглядного контрциклічного регулювання фінансової безпеки банківської системи України визначено не тільки спроможність банківської системи країни протистояти банківським кризам, але й її здатність фінансувати розвиток економіки країни на основі розширення діяльності банків у повоєнний період. Обґрунтовано, що в умовах жорсткої конкуренції на глобальному ринку, наближення світу до четвертої промислової революції і технологічної відсталості України, відновлення належного рівня та стабільності фінансової безпеки банківської системи має стати одним із пріоритетів державного регулювання фінансових ринків у повоєнний період. По суті, визначено необхідність створення законодавчого підґрунтя для формування комплексного системного підходу до стратегічного управління фінансовою безпекою банківської системи.

Другий розділ «Стан і перспективи діяльності фінансових посередників в Україні» (*Гасій О. В.*) присвячено визначенню змістовних аспектів розвитку, ролі та функцій фінансових посередників як інститутів фінансового ринку, що відіграють невід'ємну роль у стабільному функціонуванні економіки, забезпечуючи необхідний рівень ліквідності, довіри та інфраструктури для фінансових операцій та інвестиційних проєктів. Досліджено етапи розвитку фінансових посередників в Україні, а також проаналізовано особливості функціонування фінансових посередників на вітчизняному фінансовому ринку. На основі використання методів економіко-математичного моделювання та прогнозування активів фінансових посередників побудовано тренди діяльності фінансових посередників лінійного, поліноміального та степеневого типу для наочного відображення майбутніх перспектив України. Як результат, визначено напрями подальшого розвитку фінансових посередників у контексті виконання Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, за якою потрібно продовжувати реалізовувати дорожню карту з метою досягнення європейських стандартів на фінансовому ринку.

У третьому розділі «Страховий ринок України: сучасні тенденції та перспективи» (*Соколова А. М.*) відзначено, що страхування відіграє ключову роль у сучасному суспільстві, забезпечуючи розвиток цифрової економіки, фінансову безпеку і

соціальний захист. Відповідно, досліджено сутність, структуру, принципи, функції та особливості розвитку світового та українського страхових ринків. Визначено, що світовий страховий ринок розвивається у напрямі впровадження інноваційних цифрових страхових продуктів, однак в Україні, нажаль, ще повільними темпами. Сьогодні незначна кількість страхових компаній користуються цифровими технологіями. Для підсилення інноваційного потенціалу України в інтересах її найшвидшого повоєнного відновлення розроблено пропозиції щодо докорінних змін у напрямі цифрової економіки на основі впровадження інноваційних технологій у всі процеси діяльності страхових компаній для збереження власної конкурентоспроможності. Страховий ринок України має потенціал до впровадження інновацій, оскільки характеризується позитивними тенденціями та наявністю значної кількості фінансово стійких суб'єктів, які надають якісні послуги та інвестують свій капітал у покращення ефективності діяльності через цифровізацію.

У четвертому розділі «Умови функціонування та фінансово-економічний стан підприємств в Україні» (*Настека М. В., Герчіков М. О.*) визначено макроекономічні умови функціонування підприємств в Україні з 2014 року. Розглянуто фінансові умови ведення бізнесу в Україні під час воєнного стану, а також особливості діяльності українських підприємств за сучасних умов. Виявлено, що в умовах військової агресії російської федерації та активних бойових дій на значній території України всі галузі реального сектору потерпали від війни. Водночас найбільші втрати припали на металургію, де було знищено кілька ключових заводів, а решта стикнулася із різким подорожчанням логістики в умовах зниження цін на металопродукцію, а найбільш стійкими виявились підприємства харчової та легкої промисловості, які підтримувало внутрішнє споживання і подальший експорт. Зроблено висновок, що вирішення питань відбудови та розвитку економіки України у повоєнний період вимагатиме ефективної та скоординованої роботи всіх регуляторних та управлінських органів, а також гармонізації монетарної та фіскальної політики з метою уникнення непродуктивних бюджетних втрат. Визначено, що ключовою рушійною силою для змін у діяльності вітчизняних підприємств є необхідність набуття умінь ведення бізнесу за новими правилами повноправних учасників європейського ринку та потребує підвищенням

конкурентоспроможності українських підприємств задля забезпечення здатності освоєння нових економічних можливостей, зокрема, через розширення горизонтів ринків збуту та залучення додаткових інвестицій в українську економіку.

П'ятий розділ «Актуальні методики та інформаційні технології у сфері фінансової бізнес-аналітики: застосування та потенціал» (Сидоренко-Мельник Г. М.) присвячено висвітленню питань фінансової аналітики бізнесу та її ролі в системі управління бізнесом і забезпечення його фінансової безпеки. Досліджено тренди аналітики і візуалізації даних, сучасні інструменти підтримки прийняття рішень і ключові переваги використання інформаційних цифрових технологій у фінансовій бізнес-аналітиці, особливості застосування методів сучасної гібридної діагностики фінансово-економічного стану підприємств у стратегічному фінансовому аналізі. Важливим буде удосконалення фінансового управління на основі розробки нових і розвиток традиційних методів фінансової аналітики бізнесу. Нині технології фінансової аналітики увібрали в себе характерні ознаки сфер застосування, як то: менеджмент, маркетинг, фінанси і є синтетичним відбитком тих потреб, які висуває практика господарювання.

Колективну монографію «Розвиток фінансового та реального секторів як ключовий фактор забезпечення економічної безпеки України» опубліковано в межах виконання НДР кафедри фінансів та банківської справи Полтавського університету економіки і торгівлі «Фінансова система України: проблеми функціонування та перспективи розвитку» (№ 0118U004725).

РОЗДІЛ 1

КОМПОНЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИ ПЕРІОДИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТИ

*С. П. Прасолова, канд. екон. наук,
доцент, доцент кафедри фінансів
та банківської справи Полтавського
університету економіки і торгівлі*

1. Теоретичний аспект

Фінансова безпека банківської системи визначаючись як певний стан її фінансової стабільності, яка є синергією багатьох ризиків, характерних для банківської діяльності, так і стану фінансової стійкості окремих банків, що є складовими цієї системи, – є фундаментом для формування стійкості до фінансових криз, мінімізації ризиків, прозорості і, як наслідок, довіри економічних агентів до банківської системи. Попри військовий стан, станом на 2023 рік, банківській системі України вдалося зберегти свою безпечність, завдяки комплексній імплементації лібералізаційних монетарних і валютних заходів. Тому виокремлення основних компонентів забезпечення фінансової безпеки банківської системи в таких умовах є надзвичайно актуальним.

Слід зазначити, що нові реалії, у межах яких функціонує вітчизняна банківська система, своєю особливістю мають довгострокові наслідки, а тому адекватна оцінка тенденцій, які формуються на базі ефективної методики є важливою складовою забезпечення фінансової безпеки банківської системи України. Мова йде про те, що саме банківська система країни, яка акумулює та трансформує її фінансові ресурси, виступаючи базовим чинником впливу на динаміку всіх визначальних процесів у країні, істотно впливає на формування і підтримку рівноважних станів в економіці за допомогою різноманітних монетарних каналів трансмісійного механізму¹, забезпечуючи системну фінансову та економічну безпеку.

¹ Монетарний трансмісійний механізм – відносини з приводу передавання змін у використанні інструментарію грошово-кредитної політики центрального банку, діяльності окремих банків та банківської системи загалом на фінансову кон'юнктуру і в подальшому, – на макроекономічні змінні, які відображають стан розвитку реального сектору економіки через складну сукупність каналів та зав'язків прямої і зворотної дії [8, 23].

Зокрема, найбільш важливими каналами впливу банківської системи на фінансову та економічну безпеку в країні є кредитний і процентний канали, валютний та грошові канали, які, за результатами досліджень О. В. Дзюблюк, Г. Р. Адамик, Ю. М. Бальян, Ю. М. Галіцейська, Н. Д. Гандзола, Г. М. Забчук [5], В. В. Коваленко, Л. М. Рябініна, Р. Р. Арутюнян, Ю. О. Гаркуша [8], Л. В. Жердецька [6], Т. Г. Савченко [16] та багатьох інших, відіграють чи не найважливіший стабілізаційний вплив щодо запобігання негативним явищам і процесам в економіці. Такий вплив передбачає, з одного боку, безперерійність платежів суб'єктів господарювання та їх впевненість щодо стабільної діяльності банків, а з іншого, – можливість доступу до кредитних ресурсів банківської системи.

Слід враховувати, що фінансова безпека є базовою характеристикою спроможності банківської системи ефективно функціонувати, незважаючи на такі системні зовнішні загрози як вторгнення росії чи глобальні кризи (зокрема, остання з них була спричинена пандемією COVID-19). З огляду на це, фінансова безпека банківської системи тлумачиться О. І. Барановським [1], О. Б. Васильчишином [2], Р. С. Вовченко [3], Н. М. Давиденко, В. О. Колодяжною [4] та іншими вченими як певний стан, що характеризується забезпеченням фінансової стабільності банківської системи, здатної запобігати зовнішнім і внутрішнім загрозам на основі сукупності правових, організаційних та управлінських заходів.

Водночас, на нашу думку, саме зовнішні загрози мають найбільш вагомий вплив на фінансову безпеку не тільки банківських систем окремих країн, але й глобальну фінансову безпеку. Визначаючи глобальні виклики для економік країн світу, можемо констатувати, що негативний вплив наслідків пандемії COVID-19, який призвів до поглиблення розбіжностей між окремими країнами виявився набагато меншим, ніж зростання рівня нестабільності внаслідок нової війни у Європі, ставши вагомою зовнішньою загрозою фінансовій безпеці країн Європейського регіону. Адже дані звіту про глобальні ризики Світового економічного форуму на початок 2023 року засвідчують стрімке зростання інфляції до рівня, якого не було десятиліттями, глобалізації кризи вартості життя та розпалювання соціальних заворушень внаслідок геоекономічного протистояння, масштабної вимушеної міграції та, як наслідок фінансової нестабільності [30].

Такі загрози фінансовій безпеці призводять до змін у монетарній політиці багатьох європейських країн, у т. ч. й України, на нашу думку, знаменують кінець економічної ери, яка відзначалася легким доступом до дешевих боргових зобов'язань, посилюючи нестабільність та нерівномірність розвитку країн на глобальному рівні. Оскільки ж тривалість конфлікту між росією та Україною уже триває другий рік можемо констатувати, що на відновлення стабільності розвитку та, відповідно, доконфліктного рівня економічної безпеки більшості економік країн, особливо у Європі, знадобиться не менше трьох-п'яти років. Тим самим, врахування і ефективна протидія існуючим зовнішнім (макроекономічним і геополітичним) і внутрішнім (мікроекономічним) загрозам фінансовій безпеці банківської системи України, на нашу думку, не тільки збереже її у воєнний та повоєнний періоди, але й забезпечить певні глобальні переваги економіки України на довгострокову перспективу.

Що стосується внутрішніх загроз фінансовій безпеці банківської системи, то більшість авторів (О. І. Барановський [1], О. Б. Васильчишин [2], Р. С. Вовченко [3], Н. М. Давиденко, В. О. Колодяжна [4] та інші) розглядають їх переважно з точки зору окремих банків, що включені у банківську систему. А саме, до таких загроз належить недосконалість організації системи управління банківською установою, недотримання окремими комерційними банками нормативних показників ліквідності та платоспроможності, що спричиняє зниження їх фінансової стійкості, що в свою чергу породжує втрату довіри населення до діяльності банківського сектору тощо.

Поглиблюючи генезис поняття «фінансова безпека банківської системи», слід також урахувувати його безпосередній зв'язок з такими поняттями як «фінансова стабільність», «фінансова стійкість» і «рівновага». Адже «стабільність» і «стійкість» як характеристики якості фінансової безпеки банківської системи є досить близькими поняттями. Так, О. В. Крухмаль [9], В. В. Рісін та А. П. Біда [15] визначають, що на відміну від «стійкості», «стабільність» передбачає здатність системи протистояти силі, акцентуючи увагу на здатності до постійного відтворення. Тобто, стабільність розглядається як постійна якісна характеристика, тоді як стійкість, – як характеристика, що змінюється у процесі функціонування та має здобуватися для досягнення стабільного результату. Тим самим, у світі по суті відсутній єдиний

підхід до визначення якісної характеристики фінансової безпеки банківської системи та достатньо чітке розмежування його з поняттями фінансової стабільності, стійкості та рівноваги.

Взаємозв'язок між зазначеними вище поняттями частково розкриває Барановський О. І., який визначає фінансову безпеку банківської системи як «такий її фінансовий стан, за якого банківська система спроможна бути стійкою до внутрішніх і зовнішніх впливів, зберігаючи здатність виконувати властиві їй функції та операції при цілісності елементів системи, що дає змогу системі після впливу зовнішніх та внутрішніх загроз повертатися до стану рівноваги» [1]. Тим самим, автор розкриває основні сутнісні ознаки фінансової безпеки банківської системи, її змістовні та результативні характеристики, пов'язані з досягненням стану рівноваги в економічній системі але не розмежовує поняття «фінансова стабільність» та «фінансова стійкість».

Водночас, більшість вітчизняних авторів схилиються до думки, що у контексті банківської діяльності поняття фінансової стійкості більш доречно застосовувати для характеристики діяльності окремого банку, але не системи (В. В. Рисін, А. П. Біда [15], Л. І. Телишевська, А. М. Коренська [18]). Вагомий внесок в обґрунтування місця фінансової стійкості банку у системі його менеджменту, її показники, критерії та шляхи забезпечення внесли також і зарубіжні науковці Е. Дж. Долан, Р. Дж. Кемпбелл [19], П. С. Роуз, С. Гаджинс [26] та інші.

Узагальнюючи дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, можемо констатувати, що поняття фінансової стійкості банку розглядається як інтегральна динамічна характеристика його діяльності, що передбачає сталий розвиток банку в обраному стратегічному напрямі та його здатність у короткі строки повернутися до рівноважного (або близького до нього) фінансового стану після виходу з нього під впливом несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів. Порушення фінансової стійкості окремого банку, зазвичай, не пов'язується з виникненням системних криз, тоді як порушення фінансової стабільності банківської системи характеризується як кризовий стан. Це означає, що важливою характеристикою фінансової безпеки банківської системи країни є забезпечення фінансової стійкості окремих банків, що включені у таку систему та спроможні швидко реагувати та адаптуватися до кризових потрясінь.

Отже, можемо зробити логічний висновок, що досягнення оптимального рівня фінансової безпеки банківської системи країни доцільно характеризувати з погляду її здатності щодо забезпечення фінансової стабільності на більш-менш тривалу перспективу, а окрему банківську установу, – з погляду оцінювання фінансової стійкості банку за визначеними критеріями. Такий висновок підтверджується тим, що характеристика стійкості не є абсолютною величиною, за якою можна характеризувати банківську систему загалом, оскільки фінансова стійкість за різними методиками і визначається за різними її характеристиками (властивостями). Тобто, за певними параметрами система може бути стійкою і одночасно за іншими, – нестійкою.

Ще однією важливою компонентою досягнення фінансової безпеки банківської системи, як уже зазначалося, є здатність об'єкта повертатись у рівноважний або близький до нього стан після дестабілізуючого впливу [1].

За твердженням Т. Г. Савченко [16, с. 21], основним теоретичним економічною рівноваги ХХ століття є Д. Хікс, який у роботі «Вартість і капітал», опублікованій у 1939 році запропонував модель IS-LM (модель Хікса), побудовану на кейсіанській методології та орієнтовану на визначення таких співвідношень номінальної ставки відсотка та доходу, за яких досягається спільна рівновага на ринках благ і грошей [22]. Ця модель стала на сьогодні основним методичним підходом щодо вивчення рівноважних станів в економіці, дозволяючи досліджувати стійкість досягнення рівноваги в динамічних умовах господарства. По суті, така динамічна рівновага розглядається як здатність системи, що постійно змінюється, не відхилятися від заданої траєкторії руху за дестабілізуючих впливів. Цілком очевидно, що економіка загалом, а також її така важлива складова як банківська система, належать до класу складних систем, здатних до саморозвитку та самовдосконалення. Тобто, для характеристики фінансової безпеки банківської системи доречно використовувати саме поняття динамічної рівноваги.

Стосовно банківської діяльності рівновагу слід трактувати як динамічну фінансову характеристику банківської системи, найважливішою рисою якої є відповідність результатів поточної діяльності довгостроковим стратегічним цілям розвитку як власне цієї системи (банківської), так і системи вищого порядку. Суттєве ж відхилення системи від заданої траєкторії руху

внаслідок дестабілізуючих впливів розглядається як нездатність системи швидко повернутися до попереднього стану, що визначає кризовий стан системи (тобто, системну кризу), який є протилежним стану динамічної рівноваги та, відповідно, має негативний, дестабілізуючий вплив на фінансово безпечний стан банківської системи країни.

Слід враховувати, що виникнення системних криз у банківській системі за умов розвиненої ринкової економіки зарубіжні науковці пояснюють теорією економічних циклів, відповідно до якої специфіка виникнення, періодичність та глибина криз на фінансових ринках залежить від тенденцій до глобалізації економічних відносин, рівня їх розвитку у країні. Зокрема, існують три основні теорії, що пояснюють причини таких циклічних коливань: перша, сформульована Е. Хансеном, – пов’язує цикли із динамікою капіталовкладень [21]; друга теорія Й. Шумпетера, – із нерівномірним характером інноваційного процесу [27]; а третьою є теорія монетаристів М. Фрідмена, А. Шварца [20], Е. Долана та інших [19], які пов’язують їх з коливаннями грошової маси. Кожен із зазначених дослідників виявляє певний фактор і розглядає його як визначальний, але самі наведені вище концепції розрізняються між собою не дуже суттєво. Такі концепції, характеризують причини виникнення системних банківських криз в Україні у 1998–1999 та 2008–2009 роках загалом, але не розкривають причин виникнення банківських криз в Україні у 2014–2016 та 2022 роках.

Мова по суті йде про виникнення таких системних криз у банківській системі країни, які як зарубіжні (П. Смага [29]), так вітчизняні (Л. В. Жердецька [6]) науковці пояснюють як результат шокової події (за яку можемо розуміти широкомасштабне вторгнення росії в Україну), що призводить до формування системного ризику, який розповсюджуючись на всі сектори економіки країни має значні масштаби негативних наслідків, яким властива можливість зараження, раптовість виникнення, порушення функцій системи, настання кризової події тощо. Дестабілізуючий вплив системних ризиків на фінансову стабільність та, як наслідок, фінансову безпеку банківської системи країни, зазвичай (у т. ч. і у 2014 та 2022 роках), проявляється передусім через інфляційні процеси, які призводять до значного зростання процентних ставок, ослаблення стимулів для заощаджень та звуження депозитної бази, переведення національних капіталів

за кордон і, відповідно, до зміни структури активних і пасивних операцій банків.

Загалом, виникнення системних криз, що мають дестабілізуючий вплив на рівень фінансової безпеки нині розглядається як природна властивість фінансових ринків, у т. ч. і банківського, та визначається гіпотезою фінансової нестабільності американського економіста Хаймена Ф. Мінскі, яка базується на кейнсіанському підході до теорії ефективних ринків [24]. На користь цієї гіпотези свідчить той факт, що на рівень і глибину банківських криз впливає такий системний чинник, як стан самої банківської системи напередодні економічної кризи, що більш докладно буде розглянуто у подальшому. Ідеться, насамперед, про сформований рівень таких індикаторів фінансової стабільності банківської системи, як рівень ліквідності її активів, забезпеченість зобов'язань власним капіталом, якість кредитного портфеля, збалансованість активів і зобов'язань за строками тощо. По суті, фінансову стабільність банківської системи можна розглядати як мету другого рівня (після цінової стабільності) для Національного банку України у межах формування концепції фінансової, у тому числі і банківської безпеки країни.

Отже, з погляду концепції макроекономічної рівноваги криза як результат нестабільності фінансової, у т. ч. банківської системи, може бути розглянута як цілком закономірне явище у розвитку економічної системи. Відтак і проциклічний характер розвитку банківської сфери у більшості випадків має об'єктивний характер, що підтверджується і ретроспективним аналізом банківських криз за останнє століття. Це цілком відповідає основним положенням теорії циклічного розвитку економіки та гіпотези неефективності фінансових ринків.

Однак, теорію, яка б адекватно відображала дійсність і давала відповіді на виклики сьогодення, на нашу думку, ще не створено. Це пов'язано з тим, що економіко-математичні моделі, зокрема моделі економічної рівноваги, не можуть бути єдиним інструментом дослідження та прогнозування економічних процесів. Зокрема, Р. Скідельські у своїх дослідженнях акцентує увагу на складності формалізації економічних процесів на основі математичних моделей внаслідок значного суб'єктивізму під час прийняття економічних рішень [28].

Мова йде, перш за все, про неможливість адекватного оцінювання масштабності поширення тих локальних криз на глобаль-

ний рівень, основною причиною виникнення яких, зазвичай, є непередбачуваний дестабілізуючий зовнішній вплив (перш за все зумовлений «шоковою» подією, якою і є наявний російсько-український регіональний військовий конфлікт), негативні наслідки якого мають тенденцію поширення на країни Європи за непередбачуваними економічними масштабами та які не пов'язуються із системним формуванням дисбалансів у банківській системі [11]. На нашу думку, таку банківську кризу можемо назвати «шоковою», оскільки вона спричинена не певними дисбалансами, що циклічно формуються у фінансовій, у тому числі й банківській системах, а певною непередбачуваною «шоковою» подією, під якою зарубіжні науковці, зокрема Смага П., розуміють таку подію, яка характеризується масштабними негативними наслідками, що поширюються на всі сектори економіки та має такі основні властивості, як можливість зараження, раптовість виникнення, порушення функцій системи, настання кризової події [29].

Отже, на нашу думку, досягнення фінансової безпеки передбачає відповідне збереження фінансової стабільності за умови відновлення стану фінансової рівноваги банківської системи, незважаючи на значне зростання зовнішніх загроз, спричинених настанням і такої «шокової» події як війна. Така «шокова» подія теж призводить до банківських криз, але як це було доведено вище, не пояснюється теорією циклічних коливань економіки, оскільки має непередбачуваний, непрогнозований характер та призводить до нестабільності системи, порушуючи базові принципи її фінансової безпеки.

За таких умов, відновлення фінансової стабільності та безпеки банківської системи країни потребує, у першу чергу, удосконалення інструментів банківського регулювання, орієнтованих на поглинання збитків у кризових фазах розвитку банківського сектору. Мова йде про те, що кризи останніх років засвідчили нездатність багатьох банківських систем світу протистояти негативним зовнішнім і внутрішнім впливам, мобільно пристосовуватись до мінливих ринкових умов та своєчасно виявляти саме такі системні ризики, які спричинені певними «шоковими» подіями. Відтак, виникає необхідність аналізування дієвості та ефективності банківського регулювання і нагляду, яким відведено головну роль у забезпеченні фінансової безпеки функціонування як окремих банків, так і всієї банківської системи для

безперебійного виконання ними суспільно важливих функцій в умовах настання непередбачуваної «шокової» події (війни). Саме цій проблематиці і присвячено матеріал наступного підрозділу.

2. Вплив монетарних інструментів грошово-кредитної політики НБУ на фінансову безпеку банківської системи України: аналітичний аспект

Фінансова безпека банківської системи як одна з підсистем безпеки національної економіки, є постійно спрямованою на підтримання стабільності, незалежності, безперебійності та ефективності фінансово-кредитних відносин у державі. Водночас вирішальна роль у відновленні стану фінансової безпеки банківської системи країни після настання «шочових» подій (зокрема, таких як війна), що спричиняють комплексні кризові явища в економіці належить саме центральному банку – Національному банку України (НБУ). Це визначається його основними функціями як центрального банку країни. Зокрема, ст. 6 визначає основну функцію НБУ як необхідність забезпечення стабільності грошової одиниці України на основі пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі [12]. Зазначається, що у межах своїх повноважень Національний банк має сприяти фінансовій стабільності, в тому числі й стабільності банківської системи і як результат, – досягнення стану її фінансової безпеки. Тим самим, забезпечується вплив банківської системи у цілому на формування макроекономічної рівноваги та, як наслідок, фінансову безпеку країни за допомогою дії монетарного трансмісійного механізму, у формуванні, перетворенні та передавання імпульсів якого беруть участь усі складові банківської системи.

Мова йде про забезпечення безпечного функціонування монетарного трансмісійного механізму, який сприяє реалізації основних цілей центрального банку й, передусім, забезпеченню цінової стабільності на основі використання режиму таргетування інфляції, який дозволяє підтримувати стабільність банківської системи та забезпечувати передавання монетарних імпульсів до суб'єктів господарювання, формуючи загальні передумови фінансової безпеки як банківської системи, так і країни.

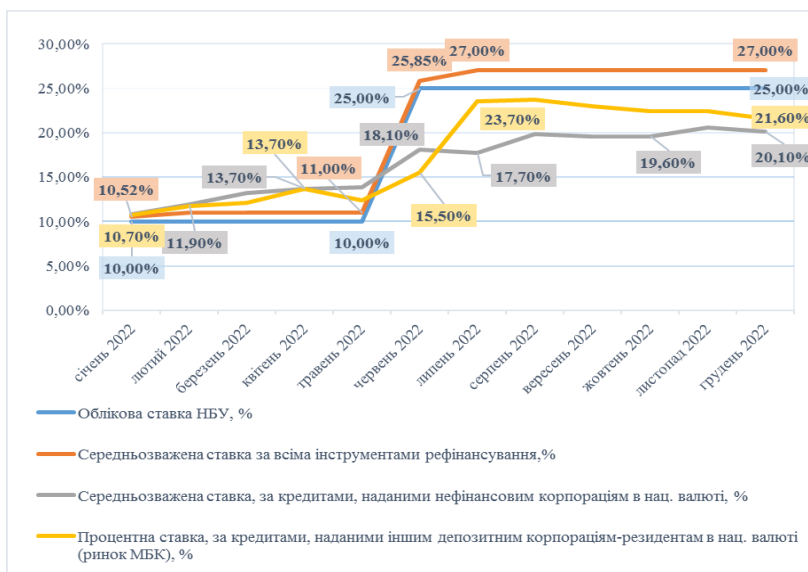
Водночас узагальнення сучасних економічних підходів механізму монетарної трансмісії, дозволяє виділити такі його основні канали, як грошовий канал, валютний канал, процентний і кредитний канали [8, 23]. Саме ці канали і забезпечують безперешкодне передавання монетарних імпульсів, створюваних НБУ, через банківську систему і фінансові ринки до реального сектору економіки для досягнення внутрішньої рівноваги і цільового рівня інфляції. Мова, перш за все, йде про використання монетарних інструментів грошово-кредитної політики НБУ (визначених статтею 25 [12]), які впливають як на рівновагу валютного сегмента грошового ринку та платіжний баланс, так і на збалансованість і рівновагу між попитом і пропозицією на гривневому сегменті грошового ринку, забезпечуючи на цій основі фінансову стабільність та збереження фінансової безпеки у країні навіть у кризові періоди.

На нашу думку, найбільш вагомий вплив на регулювання рівноважних станів економіки і збереження стану безпеки має саме *процентний канал монетарного трансмісійного механізму*, за допомогою якого у кризові (2014 та 2022 роках) поширювався імпульс впливу на економіку через регулювання відсоткових ставок. Мова йде про те, що ефективність застосування облікової ставки як базової ставки монетарної політики НБУ визначається виконанням функції орієнтира вартості національних грошей. Поширюючи її вплив на економіку через процентний канал, НБУ впливає на ціну грошей і капіталу у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі, визначаючи рішення економічних суб'єктів щодо споживання, заощадження та інвестицій, регулюючи таким чином рівень ділової активності та рівень як фінансової так і економічної стабільності в країні, незважаючи на значний вплив такого дестабілізуючого зовнішнього фактора як війна.

Більш ґрунтовні дослідження, проведені у табл. 1.1 та рис. 1.1 показують специфіку функціонування процентного каналу, яка полягає не тільки в тісному взаємозв'язку всіх процентних ставок із ключовою ставкою НБУ, але й наявності певного часового лагу їх впливу на процеси заощадження, накопичення, кредитування, інвестування, а також на ціни й рівень інфляції.

**Таблиця 1.1 – Процентні ставки рефінансування банків
Національним банком України у
2022–2023 роках, % річних²**

Період	Облікова ставка НБУ	Середньо- зважена ставка за всіма інстру- ментами	У тому числі	
			кредити, надані шляхом проведення тендеру	кредити овернайт
Січень 2022 р.	10,00	10,52	10,61	10,18
Лютий 2022 р.	10,00	11,00	11,00	11,00
Березень 2022 р. ...	10,00	11,00	11,00	11,00
... Червень 2022 р.	25,00	25,82	27,00	19,89
Липень 2022 р. ...	25,00	27,00	27,00	27,00
...Грудень 2022 р.	25,00	27,00	27,00	–
...Липень 2023 р.	22,00	–	–	–
Серпень 2023 р.	22,00	24,00	–	24,00

**Рисунок 1.1 – Динаміка процентних ставок
грошового ринку України у 2022 році³**

² Складено автором на основі даних статистики фінансового сектору НБУ [17].

Ми спостерігаємо, що першочерговий вплив офіційна процентна ставка чинить на ставки рефінансування банків НБУ (табл. 1.1), підвищення яких відбувається миттєво, а за кредитами, наданими шляхом проведення тендеру, – випереджаючими темпами. Тобто, через ставки надання та абсорбування ліквідності цей канал безпосередньо впливає на вартість банківських ресурсів, а також тісно пов'язаний із каналом цін активів. Водночас підвищення облікової ставки та, відповідно, ставок за операціями рефінансування у кризові періоди є, на нашу думку, обґрунтованим, оскільки запобігає підвищенню спекулятивного попиту банків на валютному ринку і, тим самим, фокусує ці операції на виконанні їх основної функції – згладжуванні одноденних розривів ліквідності для виконання щоденних банківських нормативів.

Дані рис. 1.1 також свідчать, що цей канал характеризується високим рівнем чутливості і по ставках міжбанківського кредитування (між депозитними корпораціями). А саме, підвищення облікової ставки НБУ до 25 % у червні 2022 року (тобто у піковий період кризової фази, пов'язаної з активним веденням бойових дій) обумовило відповідне зростання інших процентних ставок грошового ринку, – як на ринку міжбанківського кредитування (між депозитними корпораціями з 10,7 % у січні 2022 до 15,5 % у червні та до 23,7 % у серпні 2022 року, рис. 1.1), так і на кредитному ринку суб'єктів господарювання (нефінансових корпорацій, зі зростанням ставок з 10,8 у січні до 18,1 у червні та до 20,6 % у листопаді 2022 року, рис. 1.1).

У подальшому, імпульси зміни процентних ставок передаються на роздрібні ринки фінансових ресурсів, перш за все на кредитний ринок у національній валюті з часовим лагом не менше шести місяців. Зокрема, за даними рис. 1.1, процентні ставки за кредитами, наданими нефінансовим корпораціям у національній валюті були найвищими до початку «шокової» події у січні 2022 року (10,8 % проти 10 % базової ставки та 10,7 % на ринку МБК, рис. 1.1), але після різкого підвищення базової ставки з 10 до 25 % у червні 2022 року, зростання ставок кредитування бізнесу було поступовим і значно відставало від змін ставок рефінансування та міжбанківського кредитування.

³ Складено автором на основі даних статистики фінансового сектору НБУ [17].

Тим самим, передавання імпульсів у межах процентного каналу починалося зі зміни національним регулятором процентних ставок за своїми операціями, насамперед базової ставки, яка у кризові періоди стала орієнтиром вартості національних грошей. Далі відбувалася зміна ставок на міжбанківських короткострокових ринках, а потім, з певним часовим лагом, – на роздрібних ринках фінансових ресурсів, на яких основним кредитором є банки. Зміна ставок на оптових і роздрібних фінансових ринках впливала на рішення суб'єктів економічних відносин (щодо споживання, заощаджень чи інвестицій), а через них – на динаміку інфляції, стримуючи її зростання та забезпечуючи втримання макроекономічної рівноваги та, відповідно, фінансової стабільності саме у кризові фази. Отже, процентний канал трансмісійного механізму стає основою антикризової політики НБУ в умовах війни.

По суті, мова йде про те, що червневє підвищення облікової ставки НБУ до 25 % річних та його поступова трансмісія у ринкові ставки вказує на перехід до **рестрикційної грошово-кредитної політики**, орієнтованої, перш за все, на стримування цінового тиску та стабілізацію інфляційних очікувань. Адже внаслідок нападу росії інфляційний тиск залишиться значним через тимчасову окупацію частини території, виведення з ладу об'єктів виробничої і транспортної інфраструктури, розрив ланцюгів постачання і виробництва, вищі витрати підприємств. У подальшому посилювало тиск на ціни й руйнування енергетичної інфраструктури у другій половині 2022 року. Тим самим, війна породжує цілий комплекс загроз і ризиків, які непрямо, але суттєво впливають на фінансові системи світу та їх безпеку – перш за все, через різке зростання цін на товарних ринках та зміну вартості активів, які від цього залежать.

За таких умов, задіяння процентного каналу у монетарному трансмісійному механізмі є обґрунтованим, оскільки призводить до удорожчання та, як наслідок, зменшення пропозиції кредитних ресурсів банків, зокрема через механізм кредитної мультиплікації. Тим самим, такі обмеження задіюють грошовий канал трансмісійного механізму, зменшуючи пропозицію грошей. Водночас, недостатність вільних коротких грошових ресурсів за умов масового вилучення вкладів громадянами у кризові періоди обумовлює випереджаюче зростання ставок рефінансування банків з боку НБУ (відповідно, 25,2 проти 22 % у 2015 році, та 27 проти 25 % у червні – грудні 2022 року, рис. 1.1 та 1.2), порівняно з обліковою ставкою НБУ.

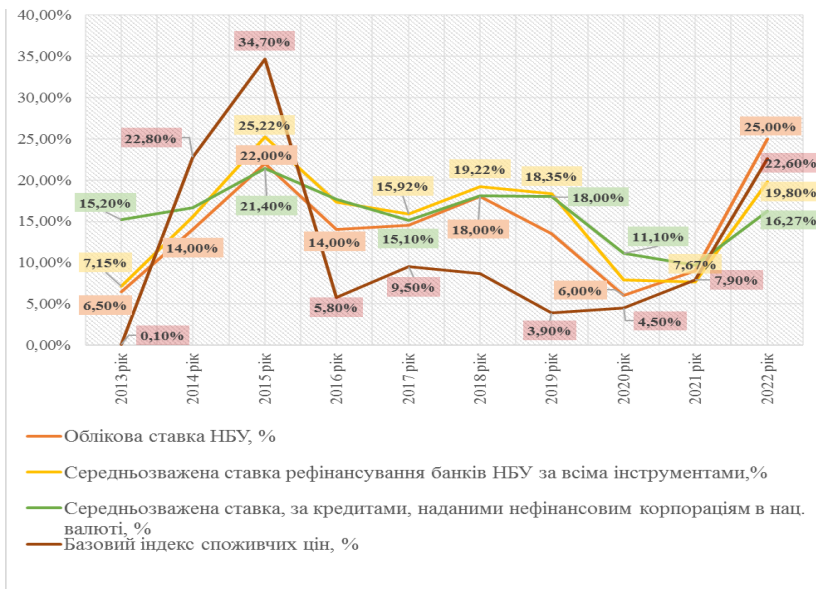

Рисунок 1.2 – Взаємозв'язок змін ставок грошового ринку та інфляції в Україні у 2013–2022 роках⁴

Отже, таким чином центральний банк обмежив приріст грошової маси в обігу країни. Таке уповільнення темпів приросту як грошової маси, так і грошової бази приводить до збалансування структури грошово-кредитного ринку та відіграє вирішальну роль у формуванні рівня цін і вартості активів, а отже й інфляції. За кризових умов обмеження пропозиції грошової маси за агрегатом M_3 у 2022 році, на нашу думку, стало більш дієвим, оскільки стримало темп інфляції оцінений за базовим індексом споживчих цін на рівні 22,6 % (порівняно з 22,8 % у 2014 році та 34,7 % у 2015 році, рис. 1.2). Тим самим, зменшуючи грошову масу, Національний банк абсорбує ліквідність та здійснює проциклічний вплив на макроекономічну стабільність.

Слід відмітити, що дія грошового каналу трансмісійного механізму на подолання кризових процесів в економіці країни була посилена завдяки підвищенню нормативів обов'язкового

⁴ Складено автором на основі даних статистики фінансового сектора та макроекономічних показників [17].

резервування за коштами на вимогу та коштами на поточних рахунках: з 0 до 5 % збільшився норматив формування банками обов'язкових резервів у національній валюті та з 10 до 15 % – в іноземній валюті на грудень 2022 року, а на вересень 2023 року в умовах продовження війни рівень відрахувань до обов'язкових резервів зріс у більш значній мірі – до 10 та 20 % за поточними рахунками юридичних і фізичних осіб у національній валюті, відповідно, та до 20 і 30 % – за рахунками в іноземній валюті [7]. Задіюючи цей канал, НБУ, по суті, зменшує можливість використання банками кредитних ресурсів. На розмір обов'язкових резервів зменшується пропозиція грошей і, таким чином, центральний банк регулює приріст грошової маси в обігу, тим самим, стримуючи інфляційні процеси у країні.

Тим самим, підвищуючи рівень обов'язкового резервування, НБУ використовує зазначений інструмент грошового каналу трансмісійного механізму у кризові періоди для зменшення надлишкових резервів у банках, обмеження кредитної пропозиції та темпів приросту грошової маси та, як наслідок, – для мінімізації грошової бази нарощування інфляційних процесів.

Слід враховувати, що використовуючи процентний канал трансмісійного механізму як базовий у регулюванні фінансової стабільності як банківської системи, так і всієї країни за кризових умов, НБУ активно задіює і *кредитний канал*. Цей канал відображає вплив монетарних інструментів на доступність ресурсів на кредитних ринках, а його дія у кризових умовах зводиться до формування передавального механізму трансмісії: підвищення базової (облікової) ставки НБУ → підвищення ставок рефінансування банків → підвищення ставок міжбанківського кредитування → підвищення ставок кредитування економіки (нефінансових корпорацій) → обмеження пропозиції кредитних ресурсів → обмеження пропозиції грошової маси = ***стримування інфляційних процесів***.

Тобто, національний регулятор, задіюючи кредитний канал монетарного трансмісійного механізму, забезпечує стримування інфляційних процесів у кризові періоди шляхом обмеження пропозиції кредитних ресурсів. Але водночас, слід враховувати, що такі антикризові дії центрального банку є ефективними тільки у короткостроковий проміжок часу. Як свідчать дослідження Пірсмана і Сміта, подовження такого ристрикційного впливу ускладнює доступ економічних агентів до фінансових ресурсів грошового ринку, стримуючи їх ділову активність та,

відповідно, обмежуючи інвестиції, споживання та інші макро-економічні показники [25].

Обмеження дії кредитного каналу для подолання кризи 2014 (теж спричиненої «шоковою» подією – вторгненням росії, анексією Криму та окупацією частини Донецької та Луганської областей України), яка проявилася у високих темпах інфляції (34,7 % у 2015 р., рис. 1.2) та зниженням темпів зростання реального (фізичного) обсягу ВВП країни (зі 100 % у 2013 р. до 90,2 % у 2015 р. [15]), у подальшому призвело до значного зниження темпів кредитування економіки (нефінансових корпорацій) і досягнення від’ємних результатів у посткризові періоди, стримуючи відновлення економіки країни. Така ситуація, значною мірою пояснювалася достатньо високими кредитними ризиками, що супроводжували операції кредитування економіки (нефінансових корпорацій). За таких умов, кошти кредитного каналу було спрямовано вітчизняними банками (перш за все державними) у державні цінні папери, – ОВДП майже з нульовим кредитним ризиком. Відновлення кредитування відбулося тільки у 2021 році, але так і не досягло значного позитивного результату через широкомасштабне вторгнення росії в Україну.

Отже, за оцінками НБУ, унаслідок нападу росії втрати ВВП України в 2022 році становлять близько третини внаслідок тимчасової окупації частини території, виведення з ладу об’єктів виробничої та транспортної інфраструктури, розривів ланцюгів постачання та виробництва, більш високих витрат підприємств, що також спричиняє значний інфляційний тиск [7]. Це обмежує дію кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму, що суттєво скорочує потенціал економіки. Додатковими негативними факторами є фактичне призупинення інвестиційної діяльності через високий рівень невизначеності, а також вимушене монетарне фінансування бюджету у частині витрат на оборону країни шляхом придбання НБУ військових ОВДП [7]. На нашу думку, така надмірна монетизація бюджету загрожує суттєвими негативними наслідками для економічної безпеки країни.

Функціонування кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму тісно пов’язане з усіма іншими каналами, особливо *валютним каналом*, оскільки банки та підприємства у кризові періоди використовують кредитні ресурси для спекуляцій на валютному ринку, спричиняючи значний тиск на коливання валютних курсів. Відповідно, для досягнення рівноваги і віднов-

лення фінансової безпеки у країні національний регулятор використовує валютний канал трансмісійного механізму для урівноваженні валютного ринку та платіжного балансу держави на основі реалізації монетарного режиму, що ґрунтується на валютному таргетуванні, пов'язаному зі застосуванням як економічних інструментів (регулювання режиму валютного курсу, диверсифікація валютних резервів, девізна політика тощо), так і адміністративних інструментів, пов'язаних зі застосуванням різноманітних валютних обмежень.

Водночас результати проведених досліджень свідчать, що позитивний вплив валютного каналу на фінансовий сектор на стадіях відновлення економіки країни забезпечується переважно дією економічних інструментів: перш за все, запровадженням вільного курсоутворення за максимальної лібералізації умов функціонування валютного ринку як це було визначено Законом України «Про валюту і валютні операції», прийнятому у 2018 році [13]. Уведення в дію цього Закону дозволило на той час скасувати більшість валютних обмежень (відповідно до темпів поліпшення макроекономічних умов), а також перейти до ліберальної моделі валютного регулювання, спрямованої на інтеграцію до ЄС, відповідно до умов угоди про Асоціацію між Україною та ЄС (прийнятої у 2014 році), орієнтованої на забезпечення вільного руху капіталу, пов'язаного з надходженням прямих інвестицій, наданням кредитів чи портфельними інвестиціями. На нашу думку, це полегшило ведення бізнесу та сприяло притоку капіталу в Україну, що й стало визначальним фактором підвищення темпу змін міжнародних резервів України у 2018 та 2019 роках (відповідно, з 10,7 % у 2018 р. до 21,5 % у 2019 р., рис. 1.3), за зниження у цей період індексу девальвації гривні відносно долару США нижче 100 % (з 99,3 % у 2018 році до 85,5 % у 2019 р., рис. 1.3).

З іншого боку, дані рис. 1.3 засвідчують, що у кризові періоди, пов'язані в Україні з початком активних бойових дій (а саме, 2014 та 2022 рр.) відбувається значна девальвація гривні (197,3 % у 2014 р. та 134,1 % у 2022 р., рис. 1.3) за відповідних негативних змін обсягів міжнародних резервів України. Це пояснюється тим, що початок війни в Україні як у 2014, так і 2022 роках обумовлював значний відплив коштів із країни через швидше

відновлення імпорту порівняно з експортом, формуючи значні розриви платіжного балансу, також відбувалася негативна міграція населення країни, що супроводжувалося значним збільшенням імпорту послуг і зняттям готівки за кордоном. За таких умов, на нашу думку, більш дієвим стає використання національним регулятором саме адміністративних інструментів впливу на урівноваження і стабілізацію валютних каналів трансмісійного механізму.

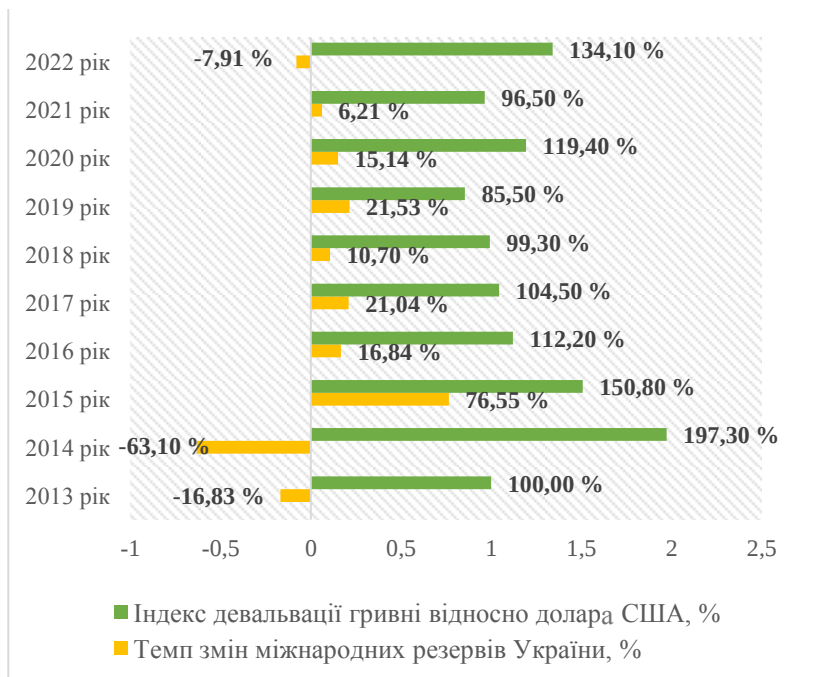

Рисунок 1.3 – Вплив інструментів валютного регулювання на фінансову безпеку банківської системи України у 2013–2022 роках⁵

Зокрема, у 2022 році відплив коштів з країни частково був компенсований надходженнями у цьому році кредитів від МФО та країн-партнерів, що значно сповільнило зниження міжнарод-

⁵ Складено автором на основі даних статистики зовнішнього сектора [17].

них резервів України (–7,91 % у 2022 році проти – 63,1 % у 2014 р., рис. 1.3).

Крім того, НБУ 21 липня 2022 року здійснив разову корекцію офіційного курсу гривні до долара США на 25 % до 36,5686 грн/дол. [7], що дозволило посилити мотивацію до продажу валютної виручки експортерами, мінімізувало спекулятивну складову поведінки учасників ринку та дозволило стабілізувати курсові очікування. Додатковим позитивним фактором стало майже миттєве від початку повномасштабної війни застосування інструмента адміністративного впливу, – обмеження НБУ більшості операцій із транскордонного руху капіталу НБУ (пізніше деякі обмеження було послаблено).

Зокрема, мова йшла про уведення мораторію на здійснення транскордонних валютних платежів (за окремими виключеннями), призупинення роботи валютного ринку України (крім операцій продажу іноземної валюти клієнтами), здійснення обслуговуючими банками видаткових операцій за рахунками резидентів держави, що здійснила збройну агресію проти України тощо. Такі обмеження на рух капіталу знизили тиск на валютний ринок, але не дозволили у повній мірі компенсувати дефіцит валютних надходжень передусім через скорочення експорту [14]. Тож НБУ змушений продавати значні обсяги валюти на ринку.

Загалом, активні дії НБУ щодо стабілізації впливу валютного каналу на стан фінансової безпеки у країні, у тому числі із застосуванням інструментів адміністративного впливу, у 2022 році виявилися більш ефективними, ніж у 2014 році. А саме, як свідчать дані рис. 1.3, підвищення індексу девальвації гривні відносно долара США виявилось меншим на 63,2 % (134,1 % у 2022 р. проти 197,3 % у 2014 р., рис. 1.4) за менш значного зниження темпів зміни міжнародних резервів України. Слід враховувати, що саме досягнення на кінець кризового 2022 року набагато менших негативних коливань обсягів міжнародних резервів (втрата обсягів менша майже у 8 разів), ніж у 2014 р. (–7,91 % у 2022 р. проти –63,1 % у 2014 р., рис. 1.3), можна розглядати як результат синтезу ефективного застосування національним регулятором як інструментів адміністративного впливу, так і інструментів економічного впливу: перш за все диверсифікації валютних резервів і девізної політики щодо валютних інтервенцій НБУ, орієнтованих на згладжування надмірних коливань обмінного курсу. Такі результати мали позитивний вплив на досягнення рівноваги платіжного балансу України та збалансуван-

ня попиту і пропозиції на валютному сегменті грошового ринку, сприяючи фінансовій стабільності в країні, що й дозволяє досягнути стану фінансової безпеки, перш за все у банківській системі.

Але, враховуючи подальшу ескалацію війни в Україні і у 2023 році, можемо зробити висновок про неспроможність валютного ринку країни до самостійного відновлення його рівноваги, оскільки попит на валюту з боку бізнесу та населення залишається високим. Тому завдання НБУ полягає у забезпеченні подальшого компенсування дефіциту валюти на ньому та зберіганні політики фіксованого обмінного курсу. А перехід до плаваючого курсоутворення до завершення активних бойовий дій, на нашу думку, є передчасним оскільки може призвести до надмірного зростання валютного ризику через значні валютні коливання і як наслідок, – до порушення стану фінансової безпеки у банківській системі.

Отже, Національний банк реалізуючи макропруденційну політику, задіює монетарні інструменти не тільки для забезпечення макроекономічного розвитку, але й для обмеження дії системних ризиків, щоб запобігти кризам або зменшити втрати від них. Тим самим, ефективна дія такого механізму і є визначальним фактором збереження макроекономічної рівноваги та забезпечення фінансової безпеки. Мова йде про згладжування національним регулятором циклічних коливань, переважно спричинених виникненням диспропорцій в економіці. На нашу думку, така «шокова» подія як війна та її подальша ескалація, приклад впливу якої на фінансову безпеку банківської системи країни ми розглядаємо у цьому дослідженні, визначає негативну динаміку всіх зазначених вище факторів і навіть може розглядатися як один із домінуючих ризиків і для світової фінансової безпеки. Такий висновок обумовлюється тим, що вона уже спричинила погіршення прогнозів світового зростання на 2023 рік та скорочення глобальної торгівлі, призвела до зростання цін на енергоносії та продовольство [30].

Тим самим, результати проведеного дослідження засвідчують виникнення кризової ситуації в Україні, спричиненою війною як «шоковою» подією, що характеризується різким посиленням всіх ризиків і реалізацією низки загроз для фінансової безпеки банківської системи. Перш за все мова йде про зростання ризику пришвидшення інфляції через подальше зростання собівартості та витрат на логістику, а також цін у країнах-партнерах за умов зниження ділової активності економічних агентів

і стрімкого падіння ВВП країни. Подолання загроз фінансовій безпеці за таких умов змушує національного регулятора вдатися до антициклічної монетарної політики, яка, як показано на рис. 1.4, повинна мати жорсткий рестрикційний характер у використанні основних каналів монетарного трансмісійного механізму.

Рисунок 1.4 – Структурно-логічна схема впливу монетарних інструментів НБУ на фінансову безпеку України через механізм антициклічної монетарної політики: воєнний і повоєнні періоди⁶

Реалізація саме такої політики дозволить НБУ оперативнo відновлювати та підтримувати макроекономічну рівновагу у країні на основі формування рівноважного стану грошового ринку.

⁶ Авторська розробка.

У подальшому, у повоєнний період, формується об'єктивна необхідність переходу Національного банку до політики експансії, для якої характерним є зниження (порівняно з рівноважним значенням) базової процентної ставки, розширення пропозиції кредитних ресурсів і грошової маси, а також загальна лібералізація умов функціонування фінансового ринку країни та його базових сегментів, перш за все валютного ринку.

У повоєнний період такий перехід до політики експансії (перш за все кредитної, рис. 1.4) сприятиме спрощенню доступу економічних агентів до фінансових ресурсів грошового ринку та стимулюватиме їх економічну активність.

Як наслідок, це забезпечить не тільки відновлення економіки України після системної економічної кризи, але й дозволить мінімізувати циклічні коливання та досягти фінансової стабільності у країні на довгострокову перспективу.

Але, на нашу думку, цього буде недостатньо через надзвичайно високу вартість відновлення України внаслідок масштабних обстрілів населених пунктів і руйнування інфраструктури, що значно посилює ризики для економіки та фінансової безпеки. Мова йде про необхідність формування за таких умов додаткових механізмів фінансування відновлення України: як за рахунок створення механізмів компенсації фінансових втрат України (зокрема, заморожених активів росії), так і за рахунок більш активного і стабільного надходження міжнародної підтримки. На нашу думку, це значно зменшить потребу країни в монетарному фінансуванні, знизить ризики для фінансування дефіциту бюджету та надасть змогу й надалі підтримувати міжнародні резерви України на прийнятному рівні.

Не менш важливою складовою відновлення фінансової безпеки у країні є також посилення контрциклічної складової макропруденційної політики НБУ як щодо окремих банків, так і всієї банківської системи, що більш докладно буде розглянуто у наступному підрозділі цього дослідження.

3. Індикативне та наглядове контрциклічне регулювання фінансової безпеки банківської системи України: аналітичний аспект

Проведені вище дослідження засвідчують, що ознаки фінансової безпеки банківської системи тісно взаємопов'язані через рівні детермінації з індикативними ознаками економічної безпеки країни і з усіма іншими характеристиками національної без-

пеки. Водночас на відміну від монетарної політики, де існує основна ціль (цінова стабільність) та індикатор для вимірювання основної цілі (переважно індекс споживчих цін), макропруденційна політика, метою якої і є забезпечення фінансової стабільності та, по суті безпеки діяльності банківської системи, значною мірою покладається на якісні (тобто не вимірювані кількісно) цілі й не має єдиних універсальних показників для їх оцінювання. Результатом такого якісного аналізування є попередження про виявлені ризики. Саме тому розробка дієвих заходів щодо захисту від можливих загроз у банківській системі потребує постійного моніторингу стану цієї системи з позицій фінансової безпеки, оскільки стан безпеки певної системи характеризується об'єктивним набором параметрів та індикаторів, що визначають порогові значення функціонування системи. За межами ж цих значень система втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможності, стає об'єктом впливу загроз і страждає від їх наслідків.

Зокрема, у зв'язку з кризами фінансових систем окремих країн, наслідки яких поширилися на світовий фінансовий простір (наприклад у 2008–2009 роках), міжнародні регулюючі органи (Міжнародний валютний фонд спільно зі Світовим банком) в рамках моніторингу фінансових ризиків розробили систему індикаторів, здатних на їх думку не тільки кількісно оцінити стійкість фінансової (у тому числі банківської) системи, але й заздалегідь попередити ймовірність настання несприятливих кризових подій.

Дослідження значень індикаторів фінансової стійкості банківської системи України, прорахованих за вище згаданою методикою за останні десять років, свідчать, що у кризові для країни 2014 та 2022 роках зниження індикаторів достатності власного капіталу банків, їх ліквідності та валютного ризику не досягало критичних негативних змін, характерних для кризового стану у системі (рис. 1.5). По суті, це свідчить про орієнтованість такої системи індикаторів на виявлення системних криз банківської системи в результаті циклічних процесів, для яких в умовах розвинених ринкових відносин характерна закономірність підйомів і спадів, а причиною є диспропорції, що накопичуються у системі.

З іншого боку, кризові процеси викликані такою «шоковою» подією як війна, яка, за свідченням О. Б. Васильчишина, належить до негативного впливу об'єктивного типу, що виникає рідко і буває важко передбачуваним [2, с. 55].

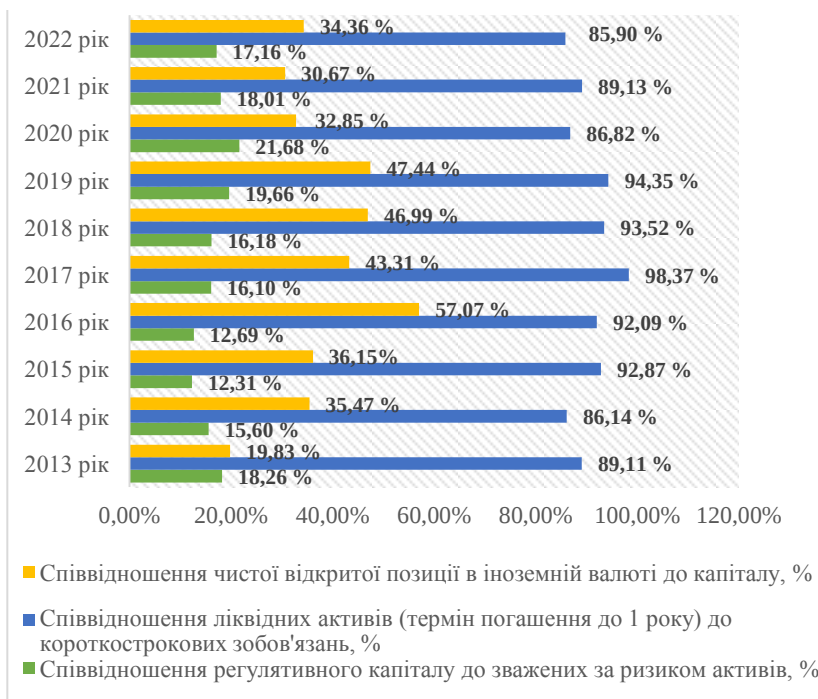

Рисунок 1.5 – Зміна основних індикаторів фінансової стійкості банківської системи України у 2013–2022 роках⁷

Водночас, з точки зору можливості оцінювання завчасної детермінації і наростання кризових явищ в економіці, на нашу думку, більш інформативною є система індикаторів банківської безпеки, визначена ще у 2013 році Міністерством економічного розвитку і торгівлі України [10].

Результати проведених за зазначеною методикою досліджень, показаних на рис. 1.6 засвідчують, що розвиток кризових

⁷ Складено автором на основі даних статистики індикаторів фінансової стійкості [17].

процесів, пов'язаних з настанням «шокової» події (війни) починається з різкого погіршення якості кредитних портфелів банків і проявляється у зростанні питомої ваги проблемних кредитів у структурі наданих кредитів та має певний часовий лаг: вторгнення росії в Україну та окупація частини Донецької та Луганської областей, анексія Криму, тобто втрата частини територій країни спричинила погіршення якості кредитних портфелів українських банків, яке проявилось у зростанні частки проблемних, недіючих кредитів у структурі їх кредитних портфелів: з 18,98 % у 2014 році до 54,54 % у 2017 році (рис. 1.6).

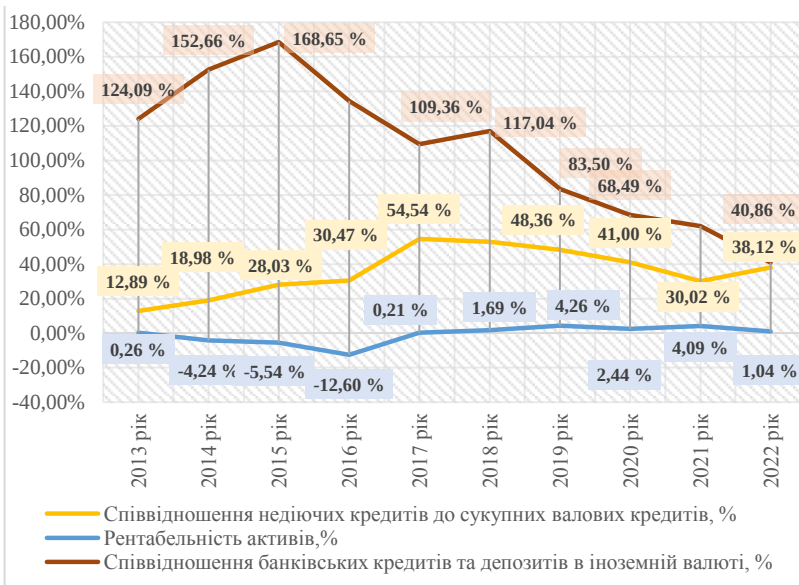

Рисунок 1.6 – Зміна основних індикаторів фінансової безпеки банківської системи України у 2013–2022 роках⁸

Тим самим, пікові негативні значення було досягнуто тільки на третій рік з початку бойових дій (у 2017 році).

У свою чергу, погіршення якості кредитних портфелів українських банків спричинило відповідне зростання обсягів

⁸ Складено автором відповідно до [10] на основі даних грошово-кредитної та наглядової статистики [17].

відрахувань до резервів за активними операціями, що збільшило обсяги витрат банків та призвело до найбільших збитків банківської системи України за всю історію (максимальне значення збитковості активів банків, $-12,60\%$ було досягнуто у 2016 році, див. рис. 1.6) та відбувалося в умовах значних коливань валютних курсів, обумовивши значне перевищення вартості кредитів в іноземній валюті над вартістю валютних депозитів, – на $68,65\%$ (див. рис. 1.6), наблизивши значення цього індикатора до критично негативного з точки зору фінансової безпеки банківської системи країни.

Мова йде про те, що зростання валютних ризиків зовнішньої заборгованості та валютного кредитування у 2014–2016 роках проявилось у девальвації гривні, що спричинило зниження кредитоспроможності позичальників, більшість яких свої основні доходи отримувало у національній валюті. Це призвело до відповідного зростання обсягів простроченої заборгованості.

У подальшому, для нівелювання негативного впливу цього індикатора обсяги кредитування, у тому числі й валютного (особливо фізичних осіб) було обмежено і почало знижуватись, досягнувши на кінець 2022 року $40,86\%$ від обсягів залучених в іноземній валюті депозитів, що є критичним значенням для банківської безпеки країни (рис. 1.6). Слід ураховувати, що значення зазначеного вище індикатора продовжувало знижуватись і у 2018, 2019 та 2021 роках, обмежуючи ймовірне зростання ділової активності українських банків за загального економічного зростання в країні в цей період.

Тим самим, можемо зробити висновок, що починаючи з 2014 року реальна економіка України перебуває у стані невизначеності: вітчизняні підприємства, які потребують позикових коштів для вирішення фінансових проблем і власного розвитку змушені погоджуватись на не вигідні умови кредитування або обмежуватись власними ресурсами. У подальшому, це призводить до втрати платоспроможності, а в багатьох випадках і банкрутства суб'єктів господарювання малого та середнього бізнесу, тоді як великий бізнес в умовах олігополістичного ринку знаходить підтримку у держави.

Початок активних бойових дій та війна росії з Україною спровокувало початок нової кризової фази у лютому 2022 року, обумовивши як зростання частки недіючих у структурі кредитних портфелів українських банків з $30,02\%$ у 2021 році до

38,12 % на кінець 2022 року за відповідного зниження прибутковості їх діяльності, відповідно, з 4,09 % до 1,04 % (див. рис. 1.6). Ураховуючи досвід банківської кризи 2014–2016 років, можемо прогнозувати подальше поглиблення кризових процесів, пов'язаних зі значним обмеженням кредитування національних виробників (особливо в умовах знищення російським агресором багатьох виробництв, експорту зернових тощо), що має негативний кумулятивний ефект на розвиток банківської системи, адже відсутність вагомої кредитної підтримки економіки за таких умов веде до значного стримування розвитку економіки країни та, відповідно, стримування розвитку банківської системи, зменшення її ресурсної бази.

Нівелювання таких негативних кризових змін потребує формування додаткових механізмів фінансування відновлення України, про які йшло вище. Тим самим, на нашу думку, має формуватися комплексний підхід до оцінювання безпеки банківської системи, за якого оцінюється не тільки спроможність банківської системи країни протистояти банківським кризам, але й її здатність фінансувати розвиток економіки країни на основі розширення діяльності банків. Мова йде про необхідність врахування порогових значень індикаторів економічної, у тому числі банківської безпеки для планування як можливих загроз і дій системи в момент кризових явищ, так і формування стратегії розвитку такої системи.

Отже, формування комплексного системного підходу включає вирішення стратегічних питань банківської безпеки в кризовій ситуації, а у посткризовий (повоєнний) період має бути орієнтована на забезпечення достатнього рівня і нарощування потенціалу для стійкого розвитку банківської системи. Такий розвиток має передбачати набуття нових якісних рис, здійснення прогресивних змін та адаптацію банківської системи до нових умов зовнішнього і внутрішнього середовища.

Висновки

В умовах жорсткої конкуренції на глобальному ринку, наближення світу до четвертої промислової революції і технологічної відсталості України відновлення належного рівня та стабільності фінансової безпеки банківської системи має стати одним із пріоритетів державного регулювання фінансових ринків у повоєнний період. Це передбачає формування стратегічного

бачення способів створення фінансових передумов розвитку економіки України, підвищення її конкурентного статусу на глобальних ринках.

Мова йде про створення законодавчого підґрунтя для формування комплексного системного підходу до стратегічного управління фінансовою безпекою банківської системи. Це пов'язано з тим, що фінансова безпека банківської системи є більш комплексною характеристикою її розвитку та має такі важливі складові компоненти як фінансова стабільність, фінансова стійкість та рівноважний стан економіки. Водночас, фінансова безпека окрім загроз фінансового характеру передбачає врахування набагато ширшого комплексу загроз для банківської системи, враховуючи не тільки фінансові та економічні, але й інформаційні та терористичні загрози сучасного світу, протидія яким потребує створення умов для досягнення як тактичних, так і стратегічних цілей розвитку вітчизняної банківської системи.

У свою чергу, орієнтація на створення фінансових передумов розвитку економіки України потребує ефективного поєднання монетарної та фіскальної політики уряду для створення умов для відновлення зростання, перш за все, реального сектору економіки. Це пов'язано з тим, що від рентабельності і кредитоспроможності промисловості залежить безпека банківського сектору, а рівень фінансової стабільності банківського сектору визначає обсяги фінансування промисловості. Тому в цьому аспекті надзвичайно важливу роль відіграє трансформація одновекторної цілі Національного банку України щодо цінової стабільності (монетарні інструменти забезпечують інфляційне таргетування) до більш багатовекторної цілі забезпечення зростання виробництва валового продукту в умовах збереження цінової стабільності (за комплексного використання монетарних інструментів та інструментів фіскальної політики). По суті, мова йде про необхідність поєднання вимог Міжнародного валютного фонду, орієнтованих на короткострокову перспективу збереження цінової стабільності, з власними інтересами забезпечення економічного розвитку країни на довгострокову перспективу.

Ураховуючи важливість досягнення фінансової безпеки банківської системи, на нашу думку, необхідно в Законі України «Про Національний банк України» розширити категорійний апарат та доповнити визначення цінової та фінансової стабільності, відповідним трактуванням фінансової безпеки банківської

системи, підходів до її аналізування з метою визначення критеріїв її погіршення та загроз, що призводять до такого погіршення та, відповідно, змінити трактування пункту 31 статті 7 цього Закону, визначивши необхідність здійснення аналізу стану фінансової системи не тільки щодо її фінансової стабільності, але й щодо її фінансової безпеки.

Крім того, важливим є запровадження законодавчих змін щодо ліцензування банківської діяльності, зокрема порядку видачі ліцензій банкам з іноземним капіталом з тим, щоб не допустити на вітчизняний банківський ринок ті банки кінцеві власники істотної участі в яких можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму, маючи негативний вплив на безпеку держави України. На нашу думку, саме існування зазначеного недоліку дозволило перебувати до 2023 року у реєстрі діючих банків України таким, які мали російський капітал (Сенс Банк, Форвард Банк) чи були пов'язані з державним російським капіталом (у 2015 році, уже після вторгнення, – Сбербанк Росії, ВТБ Банк, Промінвестбанк)⁹, через які країна-агресор мала можливість проводити операції на валютному ринку з метою посилення девальваційних тенденцій та, опосередковано, фінансування агресії в Україні через валютний ринок Росії. Це мало згубний вплив як на розвиток української економіки загалом, так і на фінансову безпеку банківської системи зокрема. З точки зору фінансової безпеки, надаючи ліцензії банкам з іноземним капіталом, мають застосовуватись і певні обмеження щодо їх діяльності, перш за все, щодо обмеження виведення ними коштів з банківської системи країни. Важливо також передбачити систему стимулів і преференцій щодо здійснення такими банками кредитної підтримки розвитку і відновлення реального сектору економіки країни у повоєнний період. Це сприятиме росту ресурсної бази банківської системи країни та через кумулятивний ефект, – її економічному відновленню і зростанню.

Отже, стратегія повоєнного розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу має ґрунтуватись на концепції управління фінансовою безпекою її банківської системи, що потребує нового погляду на організацію таких законодавчих, наглядових і стратегічних механізмів, які ефективно поєднують фіскальні та монетарні стимули фінансування розвитку реаль-

⁹ За даними наглядової статистики Національного банку України [17].

ного сектору економіки задля вирішення стратегічних цілей розвитку банківської системи незалежно від деструктивних зовнішніх і внутрішніх впливів.

Список використаних інформаційних джерел

1. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т.; Т. 2 : Безпека фінансових інститутів. Київ : УБС НБУ, 2014. С. 75–90.
2. Васильчишин О. Б. Фінансова безпека банківської системи України: філософські детермінанти : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 358 с.
3. Вовченко Р. С. Фінансова безпека банківського сектору економіки України : дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Суми : УБС НБУ, 2016. 237 с.
4. Давиденко Н. М., Колодяжна В. О. Оцінювання фінансової безпеки банківської системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*, 2020. Вип. 40. С. 51–58.
5. Дзюблюк О. В., Адамик Г. Р., Балянт Ю. М., Галіцейська Ю. М., Гандзола Н. Д., Забчук Г. М. та інші. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : монографія. Тернопіль : Вектор, 2012. 462 с.
6. Жердецька Л. В. Системний банківський ризик: причини та напрями регулювання : монографія. Одеса : Атлант, 2017, 353 с.
7. Інструменти монетарної політики. Київ : Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/tools>.
8. Коваленко В. В., Рябініна Л. М., Арутюнян Р. Р., Гаркуша Ю. О., Жердецька Л. В. та ін. Роль банків у забезпеченні сталого розвитку реального сектору економіки України : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2016. С. 35–39.
9. Крухмаль О. В. Оцінка фінансової стійкості на підставі визначення критеріїв динаміки стабільної діяльності банку. *Актуальні проблеми економіки: Науковий економічний журнал*. 2018, № 9, С. 43–50.
10. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. Київ : Офіційне представництво Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
11. Прасолова С. П. Системний ризик банківського сектору України: оцінка основних джерел, чинників, наслідків та напрямів регулювання. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2019, № 1 (91), 54–63.

12. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV. 2023. Офіційне представництво Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
13. Про валюту і валютні операції : Закон України №2473-VIII. 2023. Офіційне представництво Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2473-19>.
14. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : *постанова Правління НБУ* від 24.02.2022 р. № 18. Київ : Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України: URL: [https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution 24022022 18](https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution%2024022022%2018).
15. Рисін В. В., Біда А. П. Фінансова стійкість банку: чинники та особливості забезпечення. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. С. 1–9.
16. Савченко Т. Г. Банківська система у формуванні та підтриманні рівноважних станів в економіці : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. С. 66–67.
17. Статистика. Київ : Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
18. Телишевська Л. І., Коренська А. М. Оцінювання фінансової стійкості банків як елемент управління. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2015. Вип. 8, С. 986–990.
19. Campbell C., Campbell R. G. & Dolan E. G. Money, Banking, and Monetary Policy. Chicago : Dryden Press, 1988. P. 154–167.
20. Friedman M., Schwarz A. J. A Monetary History of the United States 1867–1960. Princeton, New Jersey : Princeton University Press for the National Bureau of Economic. 1963. 860 p. Research. URL: <https://is.gd/W0PNEX>.
21. Hansen Alvin H. Business Cycles and National Income. New York : W.W. Norton, 1951. 629 p. URL: <http://tankona.free.fr/hansen1951.pdf>
22. Hicks J. R. Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory. Oxford : Clarendon Press. 1939. 349 p. URL: <http://digamo.free.fr/hicks39.pdf>.
23. King S. R. Monetary Transmission: Through Bank Loans or Bank Liabilities. *The Journal of Money, Credit and Banking*, Aug, 1986. №3, 290–303.
24. Minsky H. P. The Financial Instability Hypothesis. The Jerome Levy Economics Institute, 1992. 1–10 p. URL: <https://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf>.
25. Peersman G., Smets F. Are the Effects of Monetary Policy Greater in Recessions than in Booms? Frankfurt : European Central Bank, 2001, № 52, 29 p. URL: <http://surl.li/kwlfx>.
26. Rose P. S., Hudgins, S. C. Bank Management Financial Services. New York : McGraw Hill, 2013, P. 31–64, 163–204. URL: <http://surl.li/kwlss>.

27. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, 1934. Translated from the German by Redvers Opie, New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers, 2004. 255 p. URL: <http://surl.li/kwrhy>.
28. Skidelsky R. Economic theory: How to rebuild a newly shamed subject. The Financial Times, 15 December 2009. URL: <https://www.ft.com/content/098e5930-e843-11de-8a02-00144feab49a>.
29. Smaga P. The Concept of Systemic Risk. The London School of Economics and Political Scene. SRC Special Paper., 2014. № 5, August, 29. URL: <https://eprints.lse.ac.uk/61214/1/sp-5.pdf>.
30. World economic forum. *The Global Risks Report 2023 18th Edition*. Geneva, 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf.

РОЗДІЛ 2

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ В УКРАЇНІ

*О. В. Гасій, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та банків-
ської справи Полтавського універ-
ситету економіки і торгівлі*

Вітчизняна фінансова система в сучасних умовах перебуває в складному та непередбачуваному стані, викликаному низкою негативних внутрішніх і зовнішніх чинників. Ці впливи можуть провокувати розгортання системної фінансової кризи, зниження рівня підприємницької активності та зростання бюджетного дефіциту. Тому потрібно визначати та реалізовувати виважені дії, що ґрунтуються на стратегіях управління фінансовими посередниками на ринку фінансових послуг, діяльність яких спрямована на сприяння фінансовій підтримці підприємництва та забезпечення фінансової стабільності в умовах глобальних викликів. У зв'язку з цим дослідження фінансових посередників та їх діяльності є важливим в контексті забезпечення стійкості та розвитку вітчизняної економіки.

Згідно із Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [20] ринки фінансових послуг являють собою сферу діяльності учасників ринків фінансових послуг із метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, капіталу та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів. Згідно із Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [21] ринок фінансових послуг являє собою сукупність учасників ринку фінансових послуг і відносин між ними, пов'язаних з наданням та отриманням фінансових і супровідних послуг. Посередниками на ринку фінансових послуг є особи, що мають право надавати посередницькі послуги, спрямовані на отримання клієнтом фінансової послуги, пов'язані з інформуванням, консультуванням, пропонуванням, підготовкою, укладенням і виконанням (супроводом) договорів про надання фінансових послуг, одержанням платежів у межах цих договорів, врахо-

вуючи здійснення на підставі договору із суб'єктом первинного фінансового моніторингу ідентифікації та верифікації клієнтів, а також інші послуги, визначені спеціальними законами; надавачами фінансових послуг є фінансові установи, що мають право надавати фінансові послуги.

Іншими словами, фінансові посередники як інститути фінансового ринку здійснюють перерозподіл фінансових ресурсів на потреби економіки, адже їх діяльність спрямована на виконання трансформаційної функції, яка полягає у перетворенні різних видів фінансових ресурсів з одних форм у інші. Це має безпосередній вплив на ефективний розподіл грошових ресурсів в економіці та на формування сприятливого інвестиційного клімату в державі.

Основною функцією фінансових посередників є забезпечення всім суб'єктам фінансового ринку оптимальних умов для їх успішної діяльності. Це означає створення надійного та прозорого середовища для фінансових операцій, а також забезпечення вільного доступу до фінансових інструментів для всіх зацікавлених сторін. Крім того, діяльність фінансових посередників спрямована на підвищення ефективності розвитку реального сектору економіки та добробуту населення. Через мобілізацію та розподіл фінансових ресурсів на ринку, вони допомагають підтримувати бізнес-проекти та ініціативи, що сприяють економічному зростанню та створенню нових робочих місць.

Отже, фінансові посередники як інститути фінансового ринку відіграють невід'ємну роль у стабільному функціонуванні економіки, забезпечуючи необхідний рівень ліквідності, довіри та інфраструктури для фінансових операцій та інвестиційних проектів.

Фінансові посередники здійснюють фінансування суб'єктів підприємництва за допомогою різних методів. Один із способів – це розміщення фінансових активів, які емітент випускає, на ринку за певною винагородою, та їх подальший викуп за фіксованою ціною з метою подальшого перепродажу на ринку у майбутньому. Цей процес може бути спрямований на залучення капіталу. Інший напрям полягає в ініціюванні залучення капіталу з ринку через випуск власних фінансових інструментів, які стають об'єктом купівлі-продажу. Отже, фінансові посередники використовують різні можливості для залучення вільних фінансових ресурсів та вкладають їх як власний капітал, так і кошти,

залучені з інших джерел, з метою подальшого інвестування в різноманітні проєкти та активи [26].

Фінансові посередники, працюючи на ринку фінансових послуг, виконують низку важливих економічних функцій [1; 7], до яких можемо зарахувати:

1) прискорення руху фінансових ресурсів через створення ліквідних фінансових інструментів (банківські депозити та короткострокові цінні папери); надання кредитних коштів суб'єктам підприємництва та індивідуальним клієнтам, що допомагає швидко залучати кошти для інвестицій та розвитку проєктів; розвиток ефективних систем електронних платежів, що сприяє прискоренню руху грошей та зменшенню потреби у готівці; прискорення руху фінансових ресурсів через інвестування в різні види активів (акції, облігації, нерухомість тощо), що сприяє розвитку ринків та прискорює рух капіталу; розвиток фінтех-компаній, які надають фінансові послуги на основі новітніх технологій, активно сприяють прискоренню фінансових операцій;

2) зменшення витрат на обіг грошових коштів через послуги, які дозволяють клієнтам (вкладникам та позичальникам) здійснювати фінансові операції більш ефективно і швидко з економією часу і зусиль; зменшення ризиків, пов'язаних з обігом грошей через надані ними гарантії повернення коштів; зменшення готівкової маси, що зменшує витрати на зберігання та транспортування готівки її власниками; фінансові консультаційні послуги клієнтам, що дозволяє оптимізувати фінансові операції з метою зменшення витрат та максимізації доходів; забезпечення ліквідності та стабільності, що допомагає зменшити коливання цін і ризики на фінансових ринках;

3) уникнення (зменшення) ризику неповернення коштів, неотримання або недоотримання прибутків для інвесторів і вкладників через диверсифікацію портфелю, оскільки втрати в одному сегменті можуть бути компенсовані прибутками в інших; оцінювання кредитоспроможності позичальників та емітентів фінансових активів перед наданням кредитів або інвестицій; страхування та резервування з метою захисту фінансових позицій в разі виникнення негативних подій або непередбачених обставин; використання стратегій управління портфелем, спрямованих на зменшення ризику та максимізацію прибутку; доступ до інформації про ринки та активи, що дозволяє їм приймати правильні рішення та уникати непередбачених ризиків;

4) інвестування економіки через кредитну підтримку виробництва та розвитку суб'єктів підприємництва; вкладення в цінні папери з метою підтримки ринку цінних паперів і створення додаткових каналів доступу до капіталу; інвестиції в нерухомість, що сприяє розвитку будівництва та інфраструктурних проєктів; створення інвестиційних фондів, які мобілізують кошти інвесторів і спрямовують їх в активи та проєкти; надання послуг з управління активами, допомагаючи клієнтам будувати ефективні інвестиційні стратегії.

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні економіки, забезпечуючи стабільність і розвиток фінансової системи. Діяльність фінансових посередників спрямована на прискорення руху фінансових ресурсів, зменшення ризиків для клієнтів і для самих себе, ефективне управління активами та збільшення інвестицій в реальний сектор економіки. Це сприяє загальному зростанню економіки і підтримує стабільність фінансової системи, забезпечуючи більшу ліквідність та надійність фінансових операцій. Тому важливо здійснювати аналіз з метою виявлення тенденцій діяльності фінансових посередників на фінансовому ринку, особливо в умовах зовнішніх викликів.

Ефективна діяльність фінансових посередників сприяє підтримці та посиленню підприємницької активності, стимулює попит на товари та послуги, збільшує грошовий обіг в економіці завдяки розширенню фінансових інструментів і послуг, що створюють нові можливості для фінансової діяльності та інвестицій [27]. Ураховуючи перспективи розвитку фінансового посередництва, важливо продовжувати дослідження їх роботи на сучасному етапі.

Сьогодні фінансові посередники, працюючи у складних умовах дії воєнного стану, високої нестабільності, політичних дисбалансів, мають можливості для розвитку і вдосконалення фінансових послуг у контексті адаптації до стрімких змін і викликів. Розвиток фінансових посередників у незалежній державі характеризується певними історичними етапами.

Перший етап охоплює період 1992–2004 рр., для якого характерним є процес від створення законодавства щодо функціонування фінансових посередників до формування незалежної банківської та парабанківської систем.

Другий етап – із 2005 р. до середини 2008 р. – характеризується такими рисами, як стабілізація ринку фінансового посе-

редництва, що характерно практично для всіх його сегментів на ринку фінансових послуг, до початку світової фінансової кризи.

Третій етап охоплює жовтень 2008 р. – 2009 р. – від подолання наслідків світової фінансової кризи до системної банківської кризи в Україні.

На четвертому етапі у період із 2010 р. по 2014 р. відбулися зміни від початку стабілізації розвитку фінансових посередників до розгортання нової хвилі політико-економічної, банківської кризи внаслідок воєнних дій на сході України.

Щодо п'ятого та шостого етапів, погодимось із результатами досліджень Н. Кравчук, О. Луцишин, які розглянули становлення вітчизняного фінансового ринку через призму Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р., та визначили такі етапи [6; 24]:

2014–2016 рр. – виклики «потрійної» кризи через значний вплив банківської та валютної кризи на низхідний тренд у реальному секторі економіки; вплив політичної кризи 2014 р. на фінансовий сектор через накопичені макроекономічні дисбаланси, гібридну війну та окупацію Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей, що спровокували глибоку економічну стагнацію; перманентне падіння реального ВВП у 2014 та 2015 рр. на 6,8 % та 9,9 %, відповідно, яке паралельно супроводжувалося кількома хвилями девальвації гривні і призвело до відтоку депозитів із банківської системи і, як наслідок, банкрутства низки банківських установ. Час із 2016 р. по 2018 р. можна охарактеризувати як такий, коли фінансовий ринок пережив потрясіння від посилення політико-економічної та банківської кризи до спроб мінімізації негативних впливів на економіку загалом.

Загалом, за 2014–2019 рр. відбулася активна фаза реформ (заходи, пов'язані з підвищенням стабільності фінансового сектору; розширення та виведення на новий рівень інституційної спроможності регуляторів ринку; підвищення рівня захисту прав споживачів та інвесторів фінансового ринку) і змін у регуляторній політиці, що сприяло макрофінансовій стабільності, та дало змогу учасникам ринку ефективно протистояти кризовим явищам.

Останнім сучасним етапом розвитку фінансового ринку було визначено стратегічний період до 2025 р., а саме 2020–2025 рр. – коли діяльність фінансових посередників стала вибудовуватися виключно на потреби клієнтів, що мало на меті сформувати нові

канали взаємодії між усіма учасниками фінансового ринку для створення актуальних сервісів і продуктів для їх споживачів. Однак війна 2022 р. внесла певні корективи, економіка всієї країни перейшла з «рейок» розвитку і кооперування до виживання та утримання «на плаву».

Вищезазначені часові інтервали демонструють етапи розвитку фінансових посередників як ключових учасників фінансового ринку з урахуванням впливу факторів у той чи інший період часу. На нашу думку, останній етап функціонування фінансових посередників розпочався 24 лютого 2022 р., який триває й нині.

Сучасний вітчизняний фінансовий ринок представлено двома видами фінансових посередників – банками та небанківськими фінансово-кредитними установами. Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство фінансів України та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб як інституційні центри тримають «фінансовий фронт» та, у міру можливостей, втілюють Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 р. [6].

Фінансові посередники як учасники фінансового ринку надають фінансові послуги їх споживачам, яких можна об'єднати за такими критеріями (рис. 2.1) [6, 24]:

- провайдери фінансових послуг (фінансові посередники і державні інституції, які самостійно продукують фінансові продукти і сервіси для кінцевих споживачів);

- інфраструктура і технології (державні інституції, банки, небанківські фінансово-кредитні установи та ФінТех-компанії, які надають різноманітні продукти, сервіси та рішення для провайдерів фінансового ринку й інших учасників фінансового сектору, підсилюючи їхню ціннісну пропозицію для споживачів фінансових послуг);

- регуляція і контроль (державні інституції і саморегулівні організації учасників ринку, які затверджують і погоджують з усіма учасниками ринку правила взаємодії та вимоги до учасників екосистеми, контролюють дотримання цих правил, здійснюють пруденційний нагляд і загальний моніторинг діяльності);

- експертиза (взаємний моніторинг учасниками ринку і державними інституціями ефективності діяльності та рівня задоволення сервісами, що допомагає створити підґрунтя для професійного розвитку учасників екосистеми, покращення продуктів і сервісів, які пропонуються).

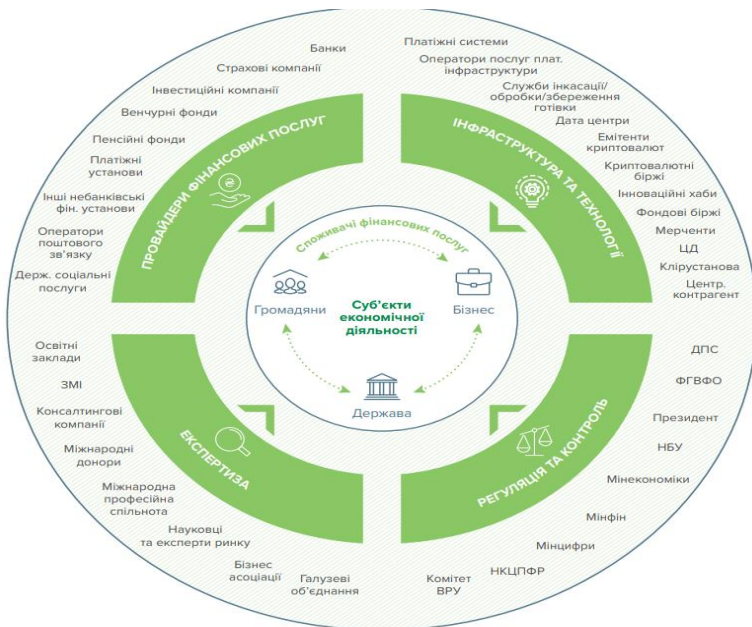

Рисунок 2.1 – Фінансові посередники та інші суб'єкти фінансової системи [6, 23]

Аналізування та оцінювання функціонування фінансових посередників на вітчизняному фінансовому ринку (а Україна посідає 120 місце з розвитку фінансового ринку серед 125 країн [27]) дала змогу сформулювати певні висновки за даними, наведеними у таблиці 2.1.

Діяльність фінансових посередників в Україні піддавалася впливу різних чинників на різних етапах незалежності, що спричиняло різні тенденції та зміни в їх роботі. Перш за все, варто відзначити, що найвиразніші негативні коливання в роботі фінансових посередників спостерігаються в часи великих фінансових криз, що відбулися у жовтні 2008–2009 років, а також політико-економічна криза 2013 року [26], криза в умовах дії правового режиму воєнного стану – із 2022 року. Розглянемо останній етап функціонування фінансового ринку.

Як свідчать дані таблиці 1, протягом 2019 р. – I півріччя 2023 р. відбувалися як позитивні, так і негативні зміни в діяльності фінансових посередників на вітчизняному фінансовому ринку.

Таблиця 2.1 – Показники діяльності фінансових посередників

Показники діяльності фінансових посередників	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	03.2023 р.	06.2023 р.	Зміна за I квартал 2023 р.	Зміна за II квартал 2023 р.
1. Банки								
Кількість діючих банків, од.	75	73	71	67	65	65	-2	-
Активи, млрд грн, в т. ч.:	1 493 298	1 822 841	2 053 232	2 353 939	2 427 204	2 562 123	3,2 %	5,6 %
- сума наданих кредитів, млрд грн	1 033 430	960 597	1 065 347	1 036 213	1 001 784	983 181	-3,3	-1,9
Статутний капітал, млрд грн	470 712	479 932	481 535	407 021	405 108	405 358	-0,5	0,1
Зобов'язання, млрд грн, в т. ч.:	1 493 298	1 613 381	1 797 718	2 135 838	2 178 046	2 294 437	1,98	5,3
- залучені депозити, млрд грн	1 050 272	1 328 383	1 485 332	1 822 766	1 923 480	2 053 878	5,5	6,8
Рівень рентабельності активів, %	4,26	2,44	4,09	1,04	5,68	5,54	4,64	-0,14
Рентабельність капіталу, %	33,45	19,22	35,08	9,68	58,01	56,03	48,33	-1,98
2. Страхові компанії								
Кількість зареєстрованих страхових компаній, од.	233	210	155	128	122	115	-6	-7
Загальні активи, млн грн	63 867	64 903	64 209	70 298	69 546	70 785	-1,1 %	0,4 %

Продовж. табл. 2.1

Показники діяль- ності фінансових посередників	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	03.2023 р.	06.2023 р.	Зміна за І квартал 2023 р.	Зміна за ІІ квартал 2023 р.
Валові страхові премії, млн грн	53 001,2	45 175,9	49 708,0	39 661,8	10 116,4	21354,7	×	11,1 %
Валові страхові виплати, млн грн	14 338,3	148 53,6	17 958,3	13 001,4	3 839,8	7817,5	×	3,6 %
3. Кредитні спілки								
Кількість зареєстро- ваних кредитних спілок (КС), од.	337	322	278	162	157	151	-5	-6
Активи, млн грн	2 502	2 317	2 330	1 449	1 380	1 393	4,7 %	1,0 %
Видані кредити, млн грн	2 283,2	2 378,3	1 974,1	1 270,0	1 235,8	1 293,4	-2,7	4,7
Залучені депозити, млн грн	1 208,6	1 094,2	1 149,0	644,8	608,8	595,8	-5,6	-2,1
4. Недержавні пенсійні фонди								
Кількість недержавних пенсійних фондів, од.	63	63	63	63	63	63	×	×
Загальні активи, млн грн	3 143,3	3 563,7	3 874,7	4 146,0	4 286,7	4 481,9	103,4	104,6
Пенсійні внески, млн грн	2 160,8	2 160,8	2 618,3	2 819,0	2 870,4	2 923,8	101,8	101,9
Пенсійні виплати, млн грн	947,4	1 107,4	1 287,2	1 461,1	1 509,6	1 558,0	103,3	103,2

Продовж. табл. 2.1

Показники діяльності фінансових посередників	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	03.2023 р.	06.2023 р.	Зміна за I квартал 2023 р.	Зміна за III квартал 2023 р.
5. Ломбарди								
Кількість ломбардів, внесених до Державного реєстру	324	302	261	183	171	164	-12	-7
Загальні активи, млн грн	4 265	3 854	4 289	4 101	4 276	4 540	4,2 %	6,2 %
Сума наданих фінансових кредитів під заставу, млн грн	11 766,7	16 571,0	11 909,3	10 239,8	3 173,5	6 654,1	-69,0 %	109,5 %
6. Фінансові компанії								
Кількість фінансових компаній, які надавали фінансові послуги, од.	986	960	922	760	682	629	-78	-53
Активи, млн грн	162 197	186 572	216 406	243 997	259 338	236 743	4,9 %	-8,7 %
Надання кредитів за рахунок власних коштів, млн грн	79 176,2	28 074,0	42 037,9	18 809,6	25 038,0	23 567,0	33,1 %	-5,9 %

Примітка. «+» – збільшення показника; «-» – зменшення показника.

Джерело: розраховано автором на основі [1, 12–17, 23, 25].

Щодо банківської системи, то продовжилася ліквідація банків. Банківська система України у 2023 р. порівняно з 2019 р. кількісно зменшилася на 10 банків. Станом на 31.06.2023 р. кількість діючих банків другого рівня банківської системи становила 65 одиниць, що на 2 банки менше у порівнянні із 2022 р. Водночас, співвідношення між державними і приватними банками у структурі банківської системи України становить «53 : 47». Банківська система України є такою, де переважає частка держави у її капіталі. Чисті активи банківської системи за результатами II кварталу 2023 р. зросли на 5,6 %, що на 2,4 % більше, ніж за перший квартал 2023 р. зростає концентрація державного сектору в банківській сфері. Це явище демонструє перехід до регульованої державної політики у сфері банківської діяльності – так званий преференційний керований ринок, або бажання держави тримати «контрольний пакет акцій» на фінансовому ринку. Така тенденція добре корелює із проведенням єдиної політики в умовах війни, але може мати негативний вплив у мирний час для вибудовування конкурентного фінансового середовища, здатного швидко реагувати на ринкові виклики [8, 9].

Основними рисами діяльності банків стали [8, 9]:

- придбання депозитних сертифікатів НБУ за рахунок його вираженої політики щодо запровадження тримісячних депозитних сертифікатів із вищою дохідністю;

- відносно стабільна динаміка обсягів кредитування клієнтів банків як у бік збільшення, так і у бік зниження. Так, у II кварталі 2023 р. обсяги кредитування зменшилися на 1,9 %, тоді як у I кварталі – на 3,3 %. Водночас, відбулося незначне скорочення обсягу корпоративного кредитного портфеля в національній валюті – на 3,2 %, в іноземній – на 3,7 % у доларовому еквіваленті. Зростання відбувалося виключно через корпоративне кредитування державними банками в межах державних програм підтримки, а ринки ритейлу і кредитування домашніх господарств, в умовах воєнного часу, і на далі демонструють низхідні тренди через невизначеність, низьку платоспроможність, зростання роздрібних цін [6] – зростання обсягів кредитування в межах програми «Доступні кредити 5–7–9 %» на 8,2 % порівняно із I кварталом 2023 р.; відновлення карткового

кредитування та іпотечного кредитування за програмою «Оселя», що є складовою соціального кредитування [28];

- незначне зростання частки непрацюючих кредитів у II кварталі 2023 р. – на 0,1 в. п. до 38,9 %, з лютого 2022 р. – на 12,4 в. п. Частка непрацюючих кредитів фізичним особам у II кварталі вперше з початку воєнного стану знизилася – на 2,0 в. п., тоді як за кредитами бізнесу зросла на 0,4 в. п.;

- зростання зобов’язань платоспроможних банків за II квартал на 5,3 % через приріст коштів клієнтів, особливо бізнесу. Частка останніх у структурі зобов’язань зросла до 49,5 %. Загалом кошти клієнтів формують уже майже 92 % фондування банків. Банки не потребують ресурсів з інших джерел і поступово повертають дороге рефінансування НБУ – його частка за квартал скоротилася майже у чотири рази до 0,2 % (рівень липня 2008 року);

- збільшення обсягу зобов’язань у II кварталі 2023 р. на 5,3 %, що на 3,3 в. п. більше, ніж за I квартал. Це відбулося завдяки зростанню коштів населення в національній валюті на 7,5 %, зокрема завдяки надходженням на поточні рахунки у червні 2023 року. Строкові кошти домогосподарств у гривні зросли швидше – на 14,1 % за квартал. Банки конкурували ставками за довші депозити. Лідерами за приростом строкових коштів у гривні стали приватні банки – на 19,5 %. Кошти фізичних осіб в іноземній валюті за квартал скоротилися – на 5,5 %, швидше скорочувалися строкові вклади – на 13,5 %. Обсяги валютних коштів знижувалися за всіма групами банків, крім іноземних, найвідчутніше в Приватбанку (на 31 %) та приватних фінустановах (на 19,4 %). Рушієм зниження стало зміцнення готівкового обмінного курсу з початку року, що зменшило дохідність валютних вкладів та привело до скорочення попиту на них. Відповідно знизилася обсяги купівлі безготівкової валюти для розміщення на депозит на 55,6 % та депозити із захистом від зміни курсу – на 61,2 %. Рівень доларизації коштів клієнтів за II квартал знизився на 2,1 в. п. до 36 %. Для коштів населення скорочення було значнішим, до 34,6 %, унаслідок нарощення коштів у гривні та зниження популярності валютних вкладів; НБУ зробив «сміливий крок» щодо хеджування валютних ризиків через прив’язку до іноземної валюти (депозити можна перевести в іноземну валюту за курсом НБУ на день

укладення угоди, а отримати виплату в день закінчення вкладу за курсом, який буде актуальним на той час). Не менш популярними стали: конвертація гривневих заощаджень в іноземну валюту за комерційним банківським курсом із подальшим їх розміщенням на депозит із мінімальним терміном три місяці [6];

- збільшення вартості коштів суб'єктів господарювання у II кварталі 2023 р. до 14,1 % річних. Високі ставки для бізнесу пропонувалися переважно державними (крім Приватбанку) і приватними банками. Упродовж квітня-червня 2023 р. ставки за кредитами фізичних осіб дещо знизилися – до 28,5 % річних, а за кредитами бізнесу коливалися близько 20 % річних;

- забезпечення стабільної прибутковості банківської системи у I кварталі 2023 року на рівні 34 млрд грн (близько 40 % якого забезпечив Приватбанк) завдяки зростання чистого процентного доходу, передусім від високоліквідних активів, і майже нульовим резервуванням. Збиток за квартал у розмірі 0,01 млрд грн сформували 15 малих банків (з початку року – вісім). Операційна ефективність банків залишалася високою. Зростання операційних витрат у річному обчисленні було співмірним зі зростанням доходів. На кінець червня 2023 р. операційно прибутковими були 53 банки. Процентні доходи зросли на понад 50 % у річному обчисленні. Найбільшу частку у процентних доходах становлять надходження від депозитних сертифікатів НБУ та ОВДП – 52 % за квартал. Темпи зростання процентних доходів від суб'єктів господарювання сповільнилися до 19,3 % у річному обчисленні, а процентні надходження від фізичних осіб і далі скорочувалися. Процентні витрати завдяки значній частці дешевих поточних рахунків у портфелі зростали помірніше за доходи. Тож чистий процентний дохід за квартал зріс на 40,2 % у річному обчисленні. Чистий комісійний дохід знижувався у квітні-травні, однак у червні відновився до рівня березня. Порівняно з попереднім кварталом він був на 3 % меншим, але в річному обчисленні зріс на 24,3 %. Його динаміка значною мірою визначалась обсягом операцій із платіжними картками;

- пом'якшення НБУ грошово-кредитної політики завдяки зниженню облікової ставки наприкінці липня 2023 року, що зумовило зниження ринкових відсоткових ставок. Збереження високої чистої процентної маржі визначило помірний рівень

ризиків прибутковості. Відновлення економіки знижує кредитний ризик;

– зростання ролі і частки державних банків у банківському секторі. Аби сектор надалі ефективно працював, попри підвищення концентрації та пов'язані із цим ризики, завдання та стратегії державних банків повинні бути оновлені з урахуванням тривалих умов безпекової невизначеності.

Щодо діяльності небанківських фінансових установ, то за підсумками II кварталу 2023 року кількість надавачів небанківських фінансових послуг далі зменшувалася, що визначило незначні зміни структури сектору. Так, із Державного реєстру фінансових установ виключено 38 фінансових компаній, вісім лізингодавців, сім страховиків і сім ломбардів, а також шість кредитних спілок, тоді як у 2022 р. було вилучено 91 кредитну спілку (18 – у II кварталі), 13 страховиків (3 – у II кварталі), 30 фінансових компаній (2 – у II кварталі) та 66 ломбардів (2 – у II кварталі) і 2 банки (жодного – у II кварталі) [12]. Усі установи, які покинули ринок, мали анульовані ліцензії (більшість за ініціативи заявника), значна частка установ, які покинули ринок, мали місце реєстрації і працювали на окупованих територіях.

У секторі надавачів небанківських фінансових послуг у II кварталі 2023 р. продовжувалося скорочення обсягів основних фінансових послуг.

Як і в інших сферах економіки, найважчими для страхових компаній стали I–II квартали 2022 року. Падіння ринку в січні – березні 2022 року становило 20 %, а за січень – червень 2022 року страховий ринок скоротився майже на 30 %. Так, війна відкинула ринок приблизно на 5 років назад, на рівень 2017-го. Проте, поступове зменшення кількості страхових компаній на фінансовому ринку – це тренд, який набиратиме обертів у майбутньому. Центральний банк наголошує, що стійкість і прозорість страхових компаній – одні з головних цілей НБУ на найближче майбутнє. Тим, хто не відповідає цим критеріям, місця на ринку, на жаль, не знайдеться. На його думку, клієнти від цього виграють, оскільки їм буде простіше вибрати надійну компанію, яка сумлінно виконує свої зобов'язання та не ризикує стати банкрутом [22].

Наведемо рейтингові позиції страхових компаній, розраховані за методикою рейтингу страхових компаній Mind. з погляду фінансової стійкості та ділової активності (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Рейтинг страхових компаній у 2022 р. [22]

Страхова компанія	Рейтинг	Зібрані премії, млн грн	Рівень виплат, %	Ліквідність, %
Українська Страхова Група	4,0	2 280,8	40,4	52,5
СК «Колоннейд Україна»	4,0	363,3	30,3	142,8
ARX	4,0	2 669,1	35,2	29,1
СК РЗУ Україна	3,5	1 172,4	50,8	23,2
СК «Княжа»	3,5	815,1	51,1	10,5
СК «Універсальна»	3,5	1 210,1	30,7	18,3
СК «ІНГО»	3,5	1 536,1	47,3	9,1
СК «Уніка»	3,5	2 357,2	49,8	8,4
СК «Країна»	3,0	482,5	43,9	39,3
СК ВУСО	3,0	1 591,0	37,0	68,5
СК «Брокбізнес»	3,0	249,9	25,6	107,8
Експрес-Страхування	3,0	461,5	39,8	152,5
СК UTICO	3,0	259,0	32,7	59,3
СГ «ТАС»	3,0	2 342,9	38,8	5,9
UPSK	3,0	439,7	28,9	85,8
СК «Гардіан»	3,0	856,0	23,1	46,0
СК ОРАНТА	3,0	1 159,3	34,3	2,3
Європейський Страховий Альянс	3,0	185,4	41,9	50,8
СК ВІДІ-СТРАХУВАННЯ	2,5	231,1	37,1	24,6
СК «Євроінс Україна»	2,5	371,1	45,5	16,1
СК Саламандра	2,5	191,2	31,8	9,0
СК «Перша»	2,5	468,4	48,2	29,2
Арсенал Страхування	2,5	1 534,1	40,9	29,0
СК «Кредо»	2,5	527,6	28,6	93,0
СК «Еталон»	2,5	252,5	40,9	14,3
СК «Альфа-Гарант»	2,5	329,6	34,1	39,0
СК Ультра Альянс	2,5	113,8	18,6	52,9
СГ «Оберіг»	2,0	293,4	40,5	33,8

Як свідчать результати рейтингування, перші позиції посідають переважно компанії з іноземним капіталом із великим портфелем клієнтів. За даними НБУ, найбільші 10 страховиків, які зібрали найбільший обсяг премій, формують 50 % ринку. До

цих компаній (станом на 1 квітня 2023 року) належать «УНІКА», ARX, страхова група «ТАС», «Інго», VUSO, «Арсенал Страхування», «Універсальна», «PZU Україна» та «Оранта» [22].

Кількість зареєстрованих страхових компаній зменшилася на 7 одиниць, у червні 2023 р. їх кількість становила 155, порівняно із 233 у 2019 р. Загальні активи страхових компаній у 2022 р. порівняно із 2019 р. зросли на 1,1 %, а у I кварталі 2023 р. знизилися на цю ж величину при незначному на 0,4 % нарощенні у II кварталі. На страховому ринку суттєво зменшилися обсяги страхових премій за більшістю видів страхування та знизилися виплати за ризиковими видами страхування. У 2022 р. порівняно із 2019 р. темп зниження склав 25,2 %, тобто із 53 001,2 до 39661,8 млн грн. У I кварталі обсяги валових премій ризикового страхування зменшилися на 6 %, у II кварталі 2023 р. обсяг валових страхових премій зріс на 11,1 %. Премії страхування життя зменшилися порівняно з попереднім кварталом на 15 % і залишилися нижчими на 13 % порівняно з аналогічним періодом минулого року. Ризикові страховики отримали за результатами кварталу прибуток, співмірний із попередніми роками, та досягли рентабельності капіталу на рівні 3 %. Страховики життя продемонстрували рекордну за останні роки рентабельність капіталу (10 %) унаслідок зменшення операційних витрат і зростання інвестиційних доходів [11, 12]. Щодо валових страхових виплат, то їх обсяг у 2022 р. порівняно з 2019 р. зменшився на 1 336,9 млн грн, або на 9,3 %. За II квартал 2023 р. відбулося збільшення показника на 3,6 %.

Аналогічний показник обов'язкового страхування, навпаки, зріс на 2 в. п. до 49 %, повторивши свій історичний максимум. Загальний коефіцієнт збитковості становив 41 %, зменшившись на 2 в. п. Проте, розрахований у нетто-вимірі, він мав протилежну динаміку: збільшився (погіршився) на 2 в. п. до 42 %. Це відбулось, оскільки права вимоги до перестраховиків за наявними страховими подіями зменшувалися набагато швидше, ніж резерви збитків страховиків [11, 12].

У II кварталі дещо зросли аквізичні витрати ризикових страховиків і витрати, пов'язані з укладанням договорів перестрахування. Вони частково знівелювали позитивний ефект від зменшення бруто коефіцієнта збитковості. Тож комбінований коефіцієнт зменшився (поліпшився) лише на 1 в. п. до 94 %. Процентні доходи за депозитами та ОВДП, які залишаються

основним джерелом інвестиційного прибутку ризикових страховиків, зросли незначно порівняно з попереднім кварталом. Коефіцієнт ефективності діяльності мав значення 86 %. Доходи від інвестицій страховиків життя і далі збільшувалися: на 8 % порівняно з I кварталом та на 63 % – з аналогічним кварталом попереднього року. Зростання в II кварталі асоціюється здебільшого з доходами від облігацій. Страховий ринок був прибутковим у II кварталі. Рентабельність капіталу ризикових страховиків була співмірною з попередніми роками – 6 %. Прибутковою була діяльність 72 % компаній. Страховики життя отримали рекордний прибуток за результатами кварталу. Прибутковою була діяльність 83 % компаній. Станом на 1 липня 2023 року хоча б один із нормативів платоспроможності та достатності капіталу і ризиковості операцій порушували 11 страховиків (дев'ять – станом на 1 квітня), ще один страховик порушував норматив якості активів. Частка порушників нормативів в активах зросла майже до 1,8 % [11, 12].

У сегменті, в якому працюють кредитні спілки, також простежується негативна динаміка, а саме – скорочуються активи цих фінансових посередників, зменшується кредитна активність членів спілок, спостерігається відтік депозитних вкладів. Щоправда, кредитні спілки (які звітують) задекларували незначний рівень прибутковості, що супроводжувався зниженням кількості працівників і кількості відокремлених підрозділів; також спілки мали незначні витрати на резервування, що може свідчити про завбачливе формування резервів у попередні, більш сприятливі, періоди.

У II кварталі перервалося майже дворічне зменшення активів кредитних спілок: вони дещо приросли, попри подальше скорочення кількості установ. Активи повільно зростали в більшості спілок, серед яких переважають ті, що залучають депозити. На кінець кварталу загальний обсяг активів становив лише 60 % довоєнного рівня. Нові кредити зросли вдруге поспіль – майже на третину за II квартал. Найпомітніше – позики населенню на будівництво, ремонт, реконструкцію нерухомості, а також кредити, надані об'єднаними кредитними спілками (ОКС) переважно для подальшого кредитування приватних підприємців. Завдяки цьому зростав кредитний портфель, хоч і повільно, лише на 5 % за квартал. Третина кредитів у портфелі прострочені більш як на 90 днів. Операційні доходи кредитних спілок повільно зростали упродовж кварталу. Чистий процентний дохід від

операцій з членами спілок збільшився на 4 % порівняно з I кварталом. Водночас дещо знизилися процентні ставки за всіма видами позик. Завдяки скороченню адміністративних витрат поліпшилося (на 6 в. п.) відношення операційних витрат до операційних доходів – до 85 %. Значне зменшення витрат на резерви сприяло отриманню незначного прибутку загалом у секторі. Помірна прибутковість забезпечила зростання обсягу нерозподіленого прибутку в 1,4 раза, з огляду на його низькі значення. Обсяги фінансування кредитних спілок з боку ОКС збільшилися на 12 %. Водночас у II кварталі значно сповільнився вплив коштів порівняно з I кварталом: обсяги депозитів зменшилися на 2 %, додаткових пайових внесків – на 3 %. Станом на 1 липня 2023 року десять спілок порушували норматив достатності капіталу. Це на три установи менше, ніж у I кварталі, але в п'ять разів більше, ніж торік [10, 11].

Система недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ) становить третій рівень пенсійної системи. Станом на червень 2023 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 63 недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) та 19 адміністраторів НПФ. Слід зазначити, що аналітична інформаційна довідка сформована за даними 19 адміністраторів щодо діяльності 58 діючих недержавних пенсійних фондів. Крім того, міститься інформація про одного одноосібного засновника, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування створеного ним корпоративного недержавного пенсійного фонду (відповідно до законодавства не потребує внесення до Державного реєстру фінансових установ). Недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 8 регіонах України: у м. Києві – 41, або 70,7 % від загальної кількості діючих НПФ [16, 17].

Станом на кінець II кварталу 2023 р. адміністраторами НПФ укладено 96,3 тис. пенсійних контрактів. Структура пенсійних контрактів представлена так: з вкладниками – фізичними особами – 89,5 тис. шт.; з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.; з вкладниками – юридичними особами – 6,7 тис. шт. [16, 17].

Збільшення кількості пенсійних контрактів станом на кінець II кварталу 2023 р. пов'язане зі збільшенням пенсійних контрактів з фізичними особами. Порівняно з відповідним періодом 2022 р. збільшення кількості контрактів з фізичними особами становило 0,2 % (0,2 тис. шт.). Пенсійні контракти укладено з 88,9 тисячі вкладників, з яких: юридичні особи – 2,0 тисячі, або

2,2 % від загальної кількості вкладників, фізичні особи – 86,9 тисячами, або 97,8 %. Кількість вкладників станом на кінець червня збільшилася порівняно з аналогічним періодом 2022 року на 0,2 % (0,2 тис. вкладників). Загальна кількість учасників НПФ становила 886,5 тис. осіб (станом на 30.06.2022 – 889,3 тис. осіб), з яких отримали/ отримують пенсійні виплати 92,8 тис. осіб (10,5 % від загальної кількості учасників). Переважну більшість учасників НПФ становили особи віком від 25 до 50 років, а саме 49,6 %, та особи вікової групи від 50 до 60 років, що становили 25,2 %. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становила 24,8 %, вікової групи до 25 років – 0,4 % [16, 17].

Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 30.06.2023 р. становили 1 558,0 млн грн, що на 13,7 % більше в порівнянні з аналогічним періодом 2022 року, водночас одноразові виплати зросли на 7,1 %, пенсійні виплати на визначений строк – на 21,1 %. Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 30.06.2023 було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 92,8 тисячі учасників, тобто 10,5 % від загальної кількості учасників, які отримали/отримують пенсійні виплати [16, 17].

Одним із основних якісних показників, які характеризують систему НПЗ, є сплачені пенсійні внески. Сума пенсійних внесків станом на 30.06.2023 р. становить 2 923,8 млн грн, збільшившись на 7,1 % (194,0 млн грн) у порівнянні з аналогічним періодом 2022 р. У загальній сумі пенсійних внесків основну частину, або 80,6 %, становлять пенсійні внески від юридичних осіб, на які припадає 2 355,5 млн грн. На збільшення суми пенсійних внесків станом на 30.06.2023 вплинуло збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 18,8 % (88,1 млн грн) та від юридичних осіб – на 4,7 % (105,8 млн грн). На збільшення суми пенсійних внесків станом на 30.06.2022 р. вплинуло збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 29,9 % (107,6 млн грн) та від юридичних осіб – на 5,3 % (113,7 млн грн). Середній розмір пенсійного внеску за 6 місяців 2023 року на одного вкладника: юридичну особу та фізичну особу – підприємця становить 28 138,32 грн; фізичну особу становить 562,39 грн [16, 17].

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 30.06.2023 р. становила 4 481,9 млн грн, що на 11,8 %, або на 474,1 млн грн більше у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року та на 20,7 %.

Для НПФ властиво формувати портфель, до якого належать об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і за таких умов отримувати визначений приріст капіталу. Станом на 30.06.2023 переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали державні цінні папери (45,6 %), грошові кошти на рахунках у банках (43,3 % інвестованих активів), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (6,1 %), об'єкти нерухомості (1,8 %), дебіторська заборгованість (1,3 %) [16, 17].

Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян. Стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ. Тому, уже досить тривалий період, основними напрямками інвестування НПФ залишаються державні цінні папери та грошові кошти, розміщені на депозитах. Станом на 30.06.2023 р. відбувся приріст вкладень в банківські метали (на 73,9 %), у грошові кошти на рахунках у банках (на 41,1%), у державні цінні папери (на 5,6%). Водночас, значно зменшився обсяг вкладень в облігації внутрішніх місцевих позик (на 89,8%), в акції (на 26,9 %), в об'єкти нерухомості (на 26,4 %), інші інвестиції (на 19,9 %), облігації підприємств (на 18,4 %), дебіторську заборгованість (на 2,1 %). Загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, станом на 30.06.2023 р. становив 3 654,3 млн грн, збільшившись у порівнянні зі станом на 30.06.2022 на 542,6 млн грн, або на 17,4 % [16, 17].

Суттєве скорочення кількості фінансових компаній і ломбардів у II кварталі 2023 р. вплинуло на обсяг активів сегмента, він зменшився майже на 9 %. Відповідно до вимог Закону України «Про платіжні послуги» [19] низку фінансових компаній виключено з Реєстру. Відновлення обсягів наданих фінансових послуг призупинилося: цього кварталу основні фінансові послуги, крім фінансового лізингу, скоротилися. Кредитування населення дещо сповільнилося попри стійку тенденцію до зростання в попередні три квартали. Також упродовж II кварталу на чверть скоротилися обсяги факторингових операцій. Лише обсяг фінансового лізингу зростав четвертий квартал поспіль. Збільшення становило 21 %, що здебільшого забезпечувалося лізингодавцями. У II кварталі 2023 р. лізингові угоди укладалися

переважно на придбання легкових автомобілів, менше – вантажівок та сільськогосподарської техніки [11, 12].

Попри скорочення обсягів основних фінансових послуг, за підсумками першого півріччя 2023 р. окремі фінансові компанії були доволі прибутковими. Сектор ломбардів надалі демонстрував відновлення діяльності. Обсяги активів і нових кредитів у II кварталі збільшилися, власний капітал поволі зростав, хоча досі перебував на низькому рівні. Процентні доходи та доходи від реалізації майна зросли, що дало змогу отримати прибуток і поліпшити показники рентабельності [11, 12].

Отже, можемо констатувати, що особливостями діяльності фінансових посередників на фінансовому ринку України є:

1) зростання фінансових ризиків, що викликано погіршенням якості кредитного портфеля через порушення платіжної дисципліни позичальників. Це провокує зростання фінансового тиску на власний капітал фінансово-кредитної установи через додаткові відрахування у внутрішні резерви;

2) зниження попиту населення на дорогі кредитні кошти, які пропонують фінансові посередники. Висока вартість кредитів і низький рівень доходів населення, погіршення їх фінансових можливостей вплинули на збільшення обсягів грошових відрахувань в резервні фонди фінансово-кредитних установ і відwołікання цих коштів з обороту;

3) очищення фінансового ринку через ліквідацію фінансово нестійких фінансових посередників – банків, ломбардів, фінансових компаній. Такий процес при слабкому розвитку вітчизняного ринку може мати негативні наслідки – викликати зниження якості послуг через зменшення конкуренції, збільшення рівня ризику, удорожчання вартості кредитних коштів і зниження доступності до них мікро-, малого та середнього бізнесу;

4) зміна регуляторних підходів НБУ до надавачів небанківських фінансових послуг у частині неподання звітності, порушення окремих фінансових нормативів та здійснення ризикової діяльності.

Погодимося з тезою, що ухвалення Закону України «Про кредитні спілки» [18] дасть змогу підвищити ефективність, фінансову стійкість та надійність цих установ. Зокрема документ розширює коло учасників кредитних спілок і перелік їхніх фінансових послуг, удосконалює вимоги до системи управління, встановлює нові вимоги до структури капіталу. Кредитним спілкам слід підготуватися до нового ризикорієнтованого регуляторного

підходу та впровадження системи завчасного попередження ризиків для швидкого реагування на можливі шоки [11, 12].

Регулятор схвалив Концепцію реформування регулювання факторингу, що передбачає розмежування регулювання торговельного факторингу та операцій з фінансовою заборгованістю, запровадження державної реєстрації відступлення права вимоги. Це дасть змогу поглибити ринок і сприятиме його прозорості. Від серпня 2023 р. НБУ поновив виїзні перевірки надавачів небанківських фінансових послуг у сфері фінмоніторингу, санкційного законодавства та валютного нагляду [11, 12].

Аналіз основних показників фінансового ринку за перше півріччя 2023 р. демонструє, що усі сфери фінансового ринку – банківський і небанківський – поступово адаптуються до роботи в умовах воєнного стану. Виважена політика регулятора у забезпеченні безперебійності фінансових операцій на фінансовому ринку дозволила стабілізувати довіру клієнтів до фінансових установ, особливо банків, що дало змогу наростити обсяги коштів на рахунках клієнтів через збільшення гривневих внесків населення і вкладів бізнес-структур в іноземній валюті та зберегти банківському сектору доволі високий рівень ліквідності.

З метою задоволення потреб споживачів фінансових послуг, підвищення ефективності ролі фінансових посередників у трансформації фінансових ресурсів, сприяння конкурентній боротьбі та надання широко спектру високоякісних фінансових послуг, доцільно провести прогнозне моделювання їхньої діяльності в Україні.

Аналіз абсолютних фінансових показників, що характеризують напрями діяльності фінансових посередників, має супроводжуватися якісним, тобто вивченням відносних змін, що створить обґрунтоване підґрунтя для пошуку шляхів підвищення ефективності діяльності головних учасників інвестиційних процесів. Тому використання методів економіко-математичного моделювання та прогнозування активів фінансових посередників є актуальним, оскільки дасть можливість виявити шляхи підвищення їхньої інвестиційної активності в довгостроковій перспективі. Для розрахунку побудуємо тренди діяльності фінансових посередників лінійного, поліноміального та степеневого типу для наочного відображення майбутніх перспектив. Результати узагальнимо у табл. 2.3.

Таблиця 2.3 – Прогноз діяльності фінансових посередників за обсягами активів на 2023–2025 рр.

Фінансові посередники	Рівняння тренду	R ²	Прогноз, млн грн		
			2023 р.	2024 р.	2025 р.
Лінійний тип					
Банки	$y = 110\,584x + 93\,572$	0,8708	2 194 668,00	2 305 252,00	2 415 836,00
Страхові компанії	$y = 2\,524,8x + 28\,684$	0,7713	76 655,20	79 180,00	81 704,80
НПФ	$y = 232,21x - 286,63$	0,9652	4 125,36	4 357,57	4 589,78
Кредитні спілки	$y = -134,45x + 4\,121,9$	0,3542	1 567,35	1 432,90	1 298,45
Фінансові компанії	$y = 13\,688x - 56\,905$	0,8455	2 03167,00	216 855,00	230 543,00
Ломбарди	$y = 276,15x - 452,92$	0,9252	4 793,93	5 070,08	5 346,23
Фінансові посередники	$y = 127\,171x + 68\,734$	0,8962	2 484 983,00	2 484 983,00	2 484 983,00
Поліноміальний тип					
Банки	$y = -1\,655,6x^2 + 142\,039x - 11\,280$	0,8750	2 089 789,00	2 167 260,00	2 241 419,00
Страхові компанії	$y = -225,05x^2 + 6\,800,8x + 14\,431$	0,9021	62 403,15	60 427,00	58 000,75
НПФ	$y = 1,8844x^2 + 196,4x - 167,29$	0,9666	4 244,58	4 514,47	4 788,13
Кредитні спілки	$y = -0,2511x^2 - 129,68x + 4\,106$	0,3543	1 551,43	1 411,96	1 271,99
Фінансові компанії	$y = 1\,192,1x^2 - 8\,961,8x + 18\,596$	0,9824	278 669,90	316 200,00	356 114,30
Ломбарди	$y = 5,4232x^2 + 173,11x - 109,45$	0,9328	5 137,42	5 522,03	5 917,49
Фінансові посередники	$y = -681,44x^2 + 140\,118x + 25\,576$	0,8967	2 687 818,00	2 827 936,00	2 968 054,00
Степеневий тип					
Банки	$y = 37\,690x^{1,4726}$	0,8219	2 941 208,00	3 173 148,00	3 410 721,00
Страхові компанії	$y = 20\,865x^{0,4318}$	0,9218	74 401,93	76 068,20	77 687,77
НПФ	$y = 62,037x^{1,4912}$	0,9741	5 006,43	5 404,39	5 812,249
Кредитні спілки	$y = 4\,058x^{0,209}$	0,2162	2 193,07	2 169,69	2147,67
Фінансові компанії	$y = 745,3x^{1,8481}$	0,9002	172 026,60	189 131,80	206 978,20
Ломбарди	$y = 197,37x^{1,0279}$	0,8543	4 071,10	4 291,51	4 512,22
Фінансові посередники	$y = 60\,537x^{1,3288}$	0,8548	3 037 438,00	3 251 851,00	3 469 829,00

За підсумками прогнозних розрахунків побудовано криві діяльності фінансових посередників за лінійною, параболічною та степеневою функціями за даними 2005–2022 років, що дало змогу наочно побудувати прогноз на 2023–2025 роки (рис. 2.2–2.4).

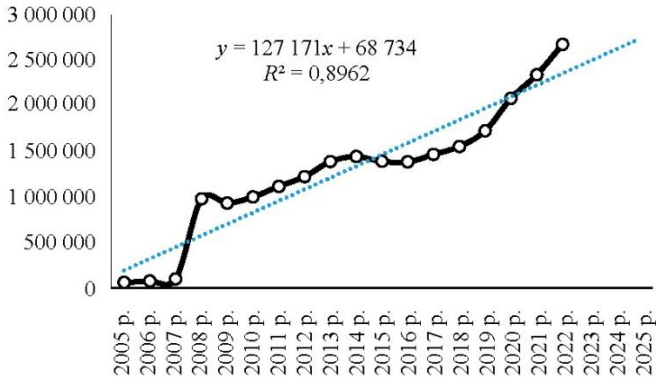

Рисунок 2.2 – Прогноз активів фінансових посередників за функцією лінійного типу

Достовірність моделі тренду за лінійною кривою $U_i = 127\,171x + 68\,734$ підтверджує отримане значення коефіцієнта детермінації на рівні 0,8962. Отже, прогнозується повільне збільшення обсягів активів фінансових посередників з 2024 року кожного року – на 127 171.

Побудований за результатами проведених розрахунків (див. табл. 2.2) тренд активів вітчизняних фінансових посередників характеризує їх прогноз до зростання. Достовірність побудованих моделей таких фінансових посередників, як банки, страхові компанії, НПФ, фінансові компанії та ломбарди характеризують розрахункові значення коефіцієнтів детермінації, які знаходяться в межах 0,7713–0,9652 за функцією лінійного типу, 0,875–0,9824 за функцією поліноміального типу, 0,8219–0,9741 – степеневого типу відповідно. Тож, навіть в умовах невизначеності споживачі користуються послугами фінансових посередників, про що свідчать розрахунки.

Кредитні спілки у своїй діяльності показують скорочення обсягів активів за значної частки непрацюючих кредитів. Ці та інші фактори, що негативно позначилися на цій категорії

фінансових посередників, визначили низький рівень точності прогнозних трендів за побудованими моделями.

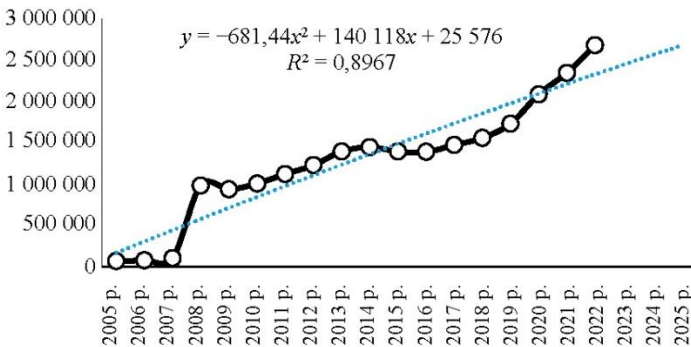

Рисунок 2.3 – Тренд активів фінансових посередників параболічного типу за даними 2005–2022 рр.

Статистичний аналіз та оцінка розрахункових значень критеріїв Фішера і Стюдента свідчать про статистичну доцільність і вірогідність поліноміального типу динаміки за 2005–2022 рр. змін активів недержавних пенсійних фондів. Тому оцінка майбутніх обсягів активів недержавних пенсійних фондів за параболічним рівнянням тренду є достовірною ($R^2 = 0,8967$).

Прогноз активів фінансових посередників до 2025 року за функцією степеневого типу зображено на рисунку 2.4.

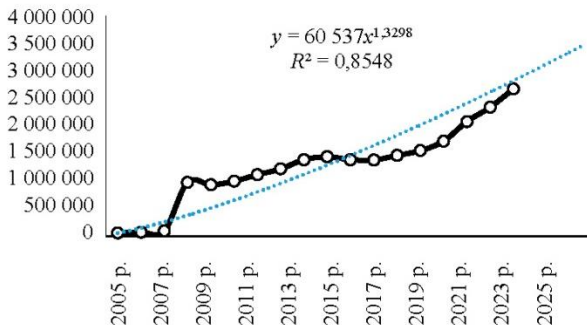

Рисунок 2.4 – Тренд активів вітчизняних фінансових посередників степеневого типу за даними 2005–2022 рр.

Аналіз графічних даних, що стосується степеневих рівнянь теоретичних ліній тренду та розрахункових значень коефіцієнтів детермінації, підтвердив наявність нелінійності степеневого типу в головній тенденції розвитку всіх фінансових посередників у загальному контексті, за виключенням кредитних спілок.

Розрахункові значення коефіцієнтів еластичності степеневих рівнянь тренду, наведено у таблиці 2.2, свідчать про зміни обсягів активів фінансових посередників протягом 2005–2022 рр.

Важливим показником інвестиційної активності фінансових посередників є розрахункове значення питомої ваги їх активів у валовому внутрішньому продукті. Побудуємо за розрахунковими даними діяльності фінансових посередників за активами лінії тренду різних типів за 2005–2022 рр. (рис. 2.5).

Отже, враховуючи рівень розвитку вітчизняного фінансового ринку та роль фінансових посередників за обсягами діяльності, справедливо констатувати, що головний інвестиційний внесок в економіку здійснюють саме банки.

Підтвердженням цього є те, що:

- обсяги діяльності банків є найбільш значні у секторів фінансового посередництва, активні операції банків становлять 57–94 % протягом 2005–2022 рр.;

- банки, як універсальні фінансові посередники на фінансовому ринку, надають широкий спектр фінансових послуг. Цей спектр містить залучення грошових коштів на рахунки, їх подальший перерозподіл у вигляді кредитів, розрахунково-касове обслуговування клієнтів і також проведення інвестиційних операцій.

З іншого боку, сегмент небанківських фінансово-кредитних установ потрібен для тих споживачів фінансових послуг, для яких доступ до банківських послуг є обмеженим. Це фінансові посередники, які спеціалізуються на чітко визначених напрямках діяльності – страхуванні, кредитуванні, інвестуванні тощо, та створюють конкуренцію банкам на ринку фінансових послуг, розвитку інноваційних фінансових технологій, нових фінансових продуктів. Розвиток фінансових посередників небанківського типу диверсифікує фінансові ризики на фінансовому ринку, попереджає системні банківські кризи за рахунок зменшення залежності від банків, формуванню стабільності фінансової системи. Переваги небанківських фінансових посередників полягають у гнучкості фінансування мікро-, малого та середнього бізнесу, як ключової ланки розвитку національної економіки.

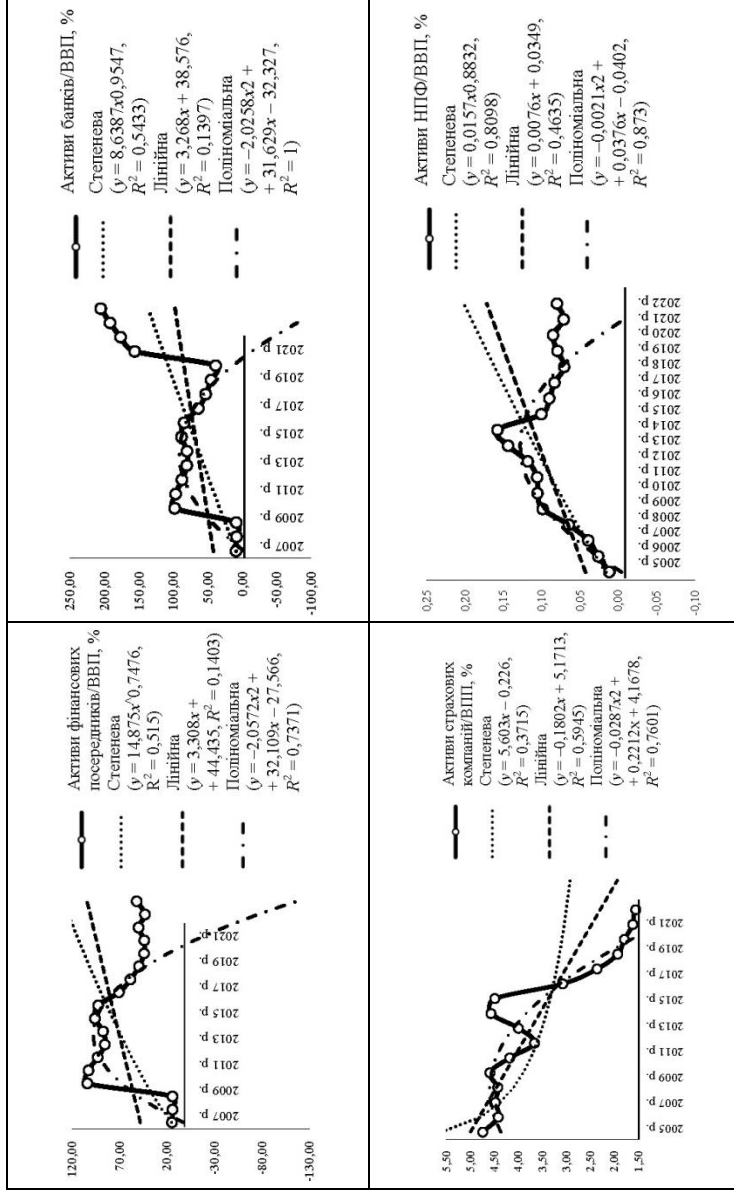
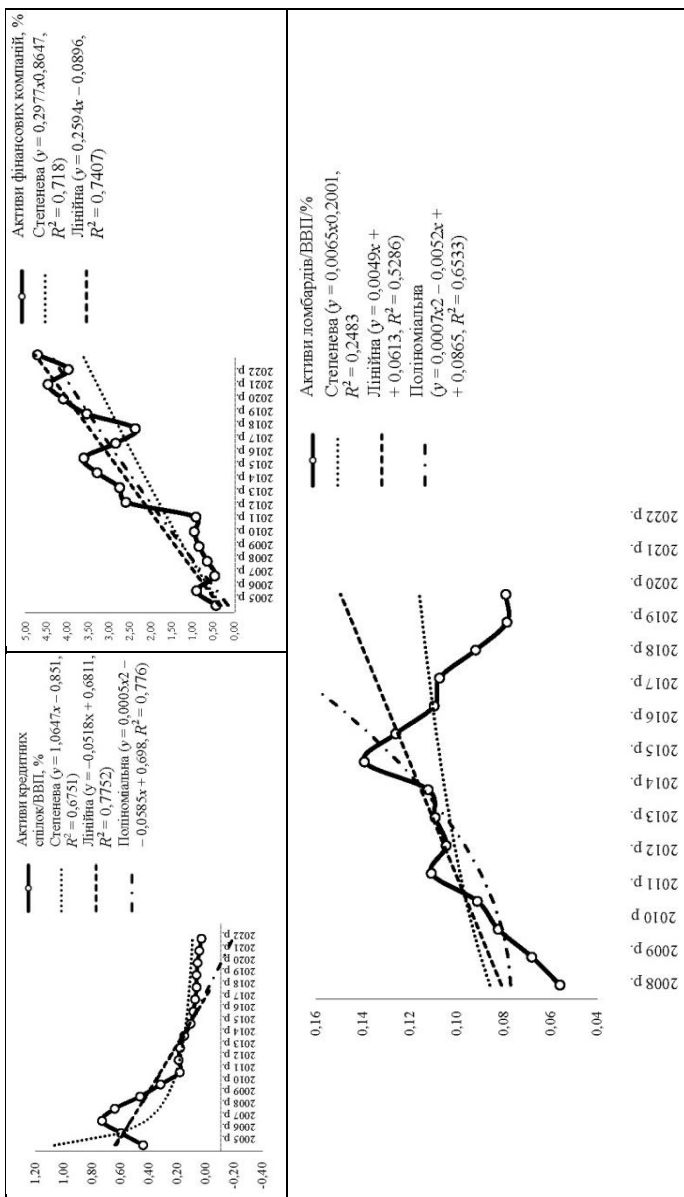

Рисунок 2.5 — Частка активів фінансових посередників у ВВП України за 2005–2022 рр.

Продовж. рис. 2.5

Активи ломбардів/ВВП,%

Степенева ($y = 0,0065x0,2001$,
 $R^2 = 0,2483$)

Лінійна ($y = 0,0049x +$
 $+ 0,0613$, $R^2 = 0,5286$)

Поліноміальна
($y = 0,0007x^2 - 0,0052x +$
 $+ 0,0865$, $R^2 = 0,6533$)

У таблиці 2.4 узагальнено інформацію про динаміку ролі фінансових посередників в інвестуванні вітчизняної економіки за функціями лінійного, поліноміального та степеневого типу, а також розрахункові значення прогнозів їхньої фінансової діяльності на 2023–2025 роки.

Таблиця 2.4 – Тренд частки активів фінансових посередників у ВВП України на 2023–2025 рр.

Фінансові посередники	Рівняння тренду	R ²	Прогноз, млн грн		
			2023 р.	2024 р.	2025 р.
Лінійний тип					
Банки	$y = 3,268x + 38,576$	0,1397	100,668	103,936	107,204
Страхові компанії	$y = -0,1802x + 5,1713$	0,5945	1,7475	1,5673	1,3871
НПФ	$y = 0,0076x + 0,0349$	0,4635	0,1793	0,1869	0,1945
Кредитні спілки	$y = -0,0518x + 0,6811$	0,7752	-0,3031	-0,3549	-0,4067
Фінансові компанії	$y = 0,2594x - 0,0896$	0,7407	4,839	5,0984	5,3578
Ломбарди	$y = 0,0049x + 0,0613$	0,5286	0,1544	0,1593	0,1642
Поліноміальний тип					
Банки	$y = -2,0258x^2 + 31,629x - 32,327$	1	-162,69	-210,07	-261,496
Страхові компанії	$y = -0,0287x^2 + 0,2212x + 4,1678$	0,7601	-1,990	-2,888	-3,844
НПФ	$y = -0,0021x^2 + 0,0376x - 0,0402$	0,873	-0,084	-0,128	-0,177
Кредитні спілки	$y = 0,0005x^2 - 0,0585x + 0,698$	0,776	-0,233	-0,272	-0,31
Фінансові компанії	$y = -0,0018x^2 + 0,2843x - 0,1517$	0,7411	4,600	4,814	5,025
Ломбарди	$y = 0,0007x^2 - 0,0052x + 0,0865$	0,6533	0,240	0,263	0,286
Степеневий тип					
Банки	$y = 8,6387x^{0,9547}$	0,5433	143,6397	150,8488	158,0415
Страхові компанії	$y = 5,603x^{-0,226}$	0,3715	2,8802	2,8470	2,8158
НПФ	$y = 0,0157x^{0,8832}$	0,8098	0,2115	0,2213	0,2310
Кредитні спілки	$y = 1,0647x^{-0,851}$	0,6751	0,0869	0,0832	0,0798
Фінансові компанії	$y = 0,2977x^{0,8647}$	0,718	3,7977	3,9699	4,1410
Ломбарди	$y = 0,065x^{0,2001}$	0,2483	0,1172	0,1184	0,1195

Прогноз інвестиційної активності фінансових посередників у 2023–2025 рр. побудовано за розрахунковими рівняннями трен-

ду, згідно з якими розмір активів банків, страхових компаній, НПФ, фінансових компаній і ломбардів зростатиме з кожним роком і може бути апроксимований лінійною функцією. Однак, значення коефіцієнта детермінації на рівні 0,1397 може свідчити про те, що лінійна модель не дуже точно відображає рух активів банків у часі.

Поліноміальний тип розвитку інвестиційної активності фінансових посередників і прогнози на майбутнє є найбільш адекватним за розрахунковим значенням коефіцієнту детермінації. Значення R^2 близьке до 1 означає дуже високу відповідність, а значення близьке до 0 – слабку відповідність. Водночас, прогнози щодо інвестиційної діяльності банків, страхових компаній, НПФ та кредитних спілок отримали тенденцію до зниження частки активів у ВВП.

Степеневий тип рівняння тренду участі активів фінансових посередників у ВВП указує на різні тенденції у розвитку інвестиційної діяльності фінансових посередників, де деякі з них зростають, а інші зменшуються з часом. Коефіцієнти R^2 вказують на ступінь точності моделей стосовно фактичних даних.

Отже, різні фінансові посередники мають різні тенденції діяльності у майбутньому, і прогнози на майбутнє відрізняються для кожного з них. Наприклад, очікується, що вкладення в економіку банків і НПФ зростатимуть, тоді як страхових компаній і кредитних спілок зменшуватимуться. Точність прогнозів також варіюється від доброї до помірної, залежно від типу фінансового посередника.

На нашу думку, прогнозне моделювання ролі активів фінансових посередників у ВВП дає підстави погодитися з тим, що найбільш вірогідними моделями для розрахунку є рівняння, побудовані за функцією поліноміального типу, коли R^2 має найбільш вірогідні значення. Подальший розвиток фінансових посередників має відбуватися в контексті виконання Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, за якою потрібно продовжувати реалізовувати дорожню карту з метою досягнення європейських стандартів на фінансовому ринку за такими напрямками [2, 5, 23, 24]:

– забезпечення фінансової стабільності фінансового ринку завдяки підвищенню ефективності регулювання фінансового сектору та вдосконалення наглядових підходів, досягнення прозорості діяльності всіх без виключення фінансових посередників, стійкості до шоків;

- підвищення якості корпоративного управління й управління ризиками у фінансовому секторі через забезпечення прозорості структури власності усіх учасників, запровадження системи оцінювання соціальних та екологічних ризиків позичальників у банках;

- сприяння кредитуванню економіки та збільшення частки чистих банківських кредитів у ВВП, збільшення рівня кредитування малого та середнього бізнесу, небанківського кредитування, розвитку фінансового лізингу, ефективного кредитування з використанням інструментів торговельного та структурного фінансування;

- посилення захисту прав кредиторів та інвесторів;

- створення умов для залучення довгострокових ресурсів через «класичні» інвестиційні фонди, проникнення пенсійних активів недержавних пенсійних фондів, підвищення рівня страхування життя у загальному обсязі отриманих чистих страхових премій;

- підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами, посилення захисту прав споживачів фінансових послуг та рівня фінансової грамотності населення;

- створення умов розвитку ринків небанківських фінансових послуг у частині нарощення активів публічних ІСІ, проникнення страхування, нарощення обсягів активів накопичувального пенсійного забезпечення, здійснення переходу на класи страхування, запровадження регулювання ринку криптоактивів;

- розвиток інфраструктури ринку капіталу, створення ліквідних ринків фінансових інструментів і механізмів/інструментів зниження ризиків здійснення фінансових операцій;

- інтеграція фінансового ринку України у світовий фінансовий простір, забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій і платформ регуляторів тощо.

Отже, перспективи розвитку фінансових посередників на фінансовому ринку України значні. Ключовими фінансовими інститутами на фінансовому ринку є банки. Для розвитку фінансового ринку потрібно реалізувати цілий ряд заходів: продовжити виконання Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року з урахування сучасних викликів; підвищення фінансової грамотності населення та бізнесу з питань фінансів та інвестицій; відновлення інвестиційного потенціалу вітчизняної економіки; модернізація фінансової інфраструктури, врахо-

вуючи електронні платіжні системи та електронні платформи; розробка спеціалізованих фінансових продуктів для малого та середнього бізнесу; посилення регіональної складової фінансового ринку [3, 4] тощо. Це допоможе зміцнити та розвинути фінансовий ринок України, що в свою чергу сприятиме економічному зростанню, залученню інвестицій та підвищенню фінансової стабільності країни.

Список використаних інформаційних джерел

1. Безпалый Р. В. Фінтех-інновації: передумови становлення та сучасні тенденції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 2. С. 44–49.
2. Бодаковський В. Ю., Андрущак Є. М. Роль фінансових посередників у розвитку підприємництва в Україні / *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки : матер. 5-ої міжнар. наук.-практ. конференції (Чернівці, 27 квітня 2023 р.)*. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 496 с. С. 300–303.
3. Гасій О. В. Регіональна банківська система та механізм її функціонування : автореф. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.08 / О. В. Гасій. Чернівці, 2016. 21 с.
4. Єгоричева С. Б., Гасій О. В. Сучасний механізм функціонування регіональної банківської системи. Полтава : ПУЕТ, 2016. 217 с.
5. Коніна М., Реха К., Янковський В. Сучасний стан фінансового ринку України та шляхи його вдосконалення. *Економічний дискурс*. Міжнародний науковий журнал. 2019. Вип. 2. С. 183–192.
6. Кравчук Н., Луцишин О. Фінансовий ринок під час війни: реалії функціонування. *Світ фінансів*. 2022. 4 (73). С. 112–128. <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1564/1572>.
7. Марич М. Г. Діяльність фінансових посередників на фінансовому ринку України / *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки : матер. 5-ої міжнар. наук.-практ. конференції (Чернівці, 27 квітня 2023 р.)*. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 496 с. С. 316–319.
8. Огляд банківського сектору: березень 2023 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-05.pdf.
9. Огляд банківського сектору: серпень 2023 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-08.pdf?v=4.
10. Огляд небанківського фінансового сектору: травень 2023 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyagi-aktiviv-nebankivskih-finustanov-u-i-kvartali-zrosli-na-35-popri-suttyeve-skorochennya-kilkosti-gravtsiv-rinku--oglyad-nebankivskogo-finsektoru>.

11. Огляд небанківського фінансового сектору: травень 2023 року. Національний банк України. URL https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2023-05.pdf?v=4.
12. Огляд небанківського фінансового сектору: серпень 2023 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2023-08.pdf?v=4.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua>.
15. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua>.
16. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua>.
17. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2023. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/npf_2_kv-2023.pdf.
18. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text>.
19. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
20. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.
21. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>.
22. Рейтинг надійності страхових компаній України 2023. URL: https://mind.ua/publications/20258307-rejting-nadijnosti-strahovih-kompanij-ukrayini-2023#google_vignette.
23. Розвиток фінансового ринку України в умовах європейської інтеграції: проблеми та перспективи : кол. монографія / за заг. ред. В. Г. Баранової, О. М. Гончаренко. Харків : Діса плюс, 2019. 370 с.
24. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року (оновлена у березні 2021 року). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku-7686>.
25. Татарин Н. Б., Ковальчук Ю. В., Цюник С. І. Недержавні пенсійні фонди: модернізація, тенденції та проблеми розвитку в Україні. *Економіка та держава*. 2021. № 5. С. 82–86. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.5.82.

26. Фінансова система та її роль у забезпеченні розвитку економіки України : монографія / [колектив авторів] ; за заг. ред. В. В. Карцевої. Полтава : ПУЕТ, 2019. 254 с. С. 240–254.
27. Фінансовий клуб. Україна займає 120 позицію з розвитку фінансового ринку. 22 січня 2021. URL: <https://finclub.net/ua/news/ukraina-zaimaie120-pozytsiiu-z-rozvytku-finansovoho-rynku.html>.
28. Шиндер О. В. Соціальна роль банків у розвитку регіонів. *Економіка та держава*. 2010. Вип. 4. С. 97–99.

РОЗДІЛ 3

СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

*А. М. Соколова, канд. екон. наук,
доцент, доцент кафедри фінансів
та банківської справи Полтавського
університету економіки і торгівлі*

В умовах глобалізаційних процесів світової економіки та євроінтеграції, одним із перспективних і реально діючих інструментів гарантування позитивних змін в економіці України є галузь страхування. Страховий бізнес сприяє інтеграції вітчизняної економіки та її взаємодії зі світовою спільнотою, допомагає збільшити інвестиційну привабливість країни та її імідж.

Страхування надає фінансовий захист фізичним особам, підприємствам і організаціям в разі настання негативних подій. Воно допомагає зменшити фінансовий ризик і запобігає серйозним економічним втратам. Страхові компанії відіграють активну роль в посиленні стабільності національного фінансового ринку, своїми інвестиціями стимулюючи економіку. Оскільки страхування дозволяє розподілити ризики між багатьма учасниками, то воно допомагає забезпечити стійкість економічних систем і суспільства загалом, що зменшує ефект негативних подій на нього.

Страхування спонукає суб'єктів господарювання та фізичних осіб обережніше ставитися до ризиків. Якщо страхувальники впевнені, що їхні витрати будуть покриті страховою компанією, вони стають обачними і виконують превентивні заходи для запобігання негативним подіям.

Страхові компанії беруть активну участь у розвитку інновацій, упроваджуючи в свою діяльність нові продукти і технології, які допомагають справлятися зі зростаючими ризиками та викликами сучасного світу. Наприклад, розвиток страхування кібербезпеки став важливим для захисту від кібератак. Тож страхування відіграє ключову роль у сучасному суспільстві, забезпечуючи розвиток цифрової економіки, фінансову безпеку і соціальний захист.

Проблемам формування і розвитку страхового ринку присвячено праці В. Базилевича, В. Баранової, Н. Внукової, О. Вовчак,

Н. Мамонтової, С. Науменкової, Л. Примостки, В. Рудика, С. Юрія. У розвиток теоретико-методологічних засад функціонування страхового ринку значний внесок здійснили роботи О. Гаманкової, А. Гвозденко, О. Журавки, М. Клапківа, М. Мниха, С. Навроцького, С. Осадця, С. Реверчука, Т. Ротової, В. Фурмана, І. Фисун та ін.

Сутність страхового ринку, страхової системи, інфраструктури та особливостей їхнього функціонування розглядаються у працях М. Мальованого, Р. Пікуса, Н. Приказнюк, В. Силковська, Н. Ткаченко, А. Шолойко. Основні проблеми запровадження та перспективи розвитку нових видів страхових продуктів і послуг аналізують Ю. Клапків, О. Козьменко, О. Кнейслер, В. Лувченко, В. Тринчук. Незважаючи на значну кількість досліджень, пов'язаних із розвитком страхового ринку, ця проблематика постійно привертає увагу вчених. Вплив глобалізації, цифровізації та кризових явищ на тенденції розвитку страхового ринку України змінюють умови його функціонування та вимагають подальших досліджень, формуючи нові завдання та відкриваючи нові перспективи в сучасних реаліях.

У більшості інформаційних джерел, започаткування страхування як організованої ланки бізнесу датується XVII століттям. Так, під час інтенсивного розвитку судноплавства та міжнародної торгівлі, у купців виникла необхідність пошуку нових ринків збуту, але це було складно через високу вірогідність наявного ризику втрати товару та кораблів через стихійні лиха і піратські напади. Рішенням зазначеної проблеми, в кав'ярні Едварда Ллойда в м. Лондон, стала можливість створення фондів допомоги цільового призначення для осіб, що зазнали фінансових і матеріальних втрат під час проведення морських торговельних операцій. Результатом цього рішення було створення спільноти, яка зараховувала осіб, зацікавлених у відшкодуванні завданої фінансової та матеріальної шкоди, і базувалася на принципі солідарної відповідальності – розподілення отриманих збитків між усіма учасниками відповідного фонду.

Страхування як фінансову складову держави, можна охарактеризувати як сукупність грошових відносин, спрямованих на перерозподіл національного доходу та частини національного багатства з метою задоволення економічних інтересів громадян і суспільства загалом та запроваджені з метою відшкодування матеріальних втрат, спричинених подіями, викликаними випад-

ковими ризиками. Як організаційна складова – це сукупність цивільно-правових відносин, які регулюються правовими нормами діяльності господарюючих суб'єктів, у зв'язку з компенсацією збитків, завданих особам, що постраждали від страхових випадків із цільових фондів, які були заздалегідь сформовані за рахунок їх коштів. Щодо інституціональної складової, то страхування варто розглядати як сукупність основних і допоміжних інститутів, що, відповідно до вимог сучасності, удосконалюються, зберігаючи базовий зміст при зміні лише форми прояву. Страхування як управлінська складова, розкриває прямі та зворотні зв'язки між керуючою (суб'єкти) і керованою (фонди страхування) підсистемами, виконуючи управлінські функції (аналізування, планування, організація і контроль) для збільшення ефективності реалізації страхових відносин.

В умовах сучасного розвитку економіки, бізнес набуває нових форм прояву та якості. У свою чергу, це потребує змістовного та кваліфікаційного оновлення базових теорій і практик організації та функціонування страхового ринку.

В інформаційних джерелах науковці визначають поняття «страховий ринок» по-різному. Оскільки в зазначеному понятті міститься дві категорії: «ринок» та «страхування», а щодо трактування їх, теж немає однозначної думки.

О. О. Журавка визначає, що «страховий ринок є складовою фінансового ринку і визначається двома чинниками: по-перше, існує об'єктивна необхідність у страховому захисті, що зумовлює утворення ринку страхових послуг; по-друге, грошова форма організації фондів забезпечення страхового захисту пов'язує цей ринок з фінансовим» [14].

О. О. Гаманкова зазначає, що «страховий ринок є складовою як фінансового ринку (ринку грошей і ринку капіталів – оскільки на цих ринках страхові компанії розміщують свої капітали, використовуючи певні фінансові інструменти), так і ринку фінансових послуг, оскільки страхові компанії як фінансові посередники залучають кошти страхувальників, продаючи страхові послуги» [8].

Інші дослідники акцентують на окремих складових, наприклад, О. П. Близнюк, на інституційній, він розглядає страховий ринок «як систему, до ланок якої можна віднести страховиків, страхувальників, страхові продукти, страхових посередників, професійних оцінювачів ризиків та збитків, об'єднання страховиків і страхувальників та систему державного регулювання» [1].

Н. О. Долгошея пропонує розглядати страховий ринок як сукупність економічних відносин з купівлі-продажу страхової послуги, яка відображається у захисті майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні страхових випадків за рахунок грошових коштів (внесків, премій) страхувальників [11]. О. В. Кнейслер вважає доцільним розгляд страхового ринку як сфери економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється акт їх купівлі-продажу. Дослідник акцентує увагу, на тому, що не можна відносити до страхового ринку всі форми надання страхового захисту, бо не для всіх із них притаманний факт купівлі-продаж. Так, відносини купівлі-продажу не виникають під час відшкодування збитків із централізованих фондів або із фондів самострахування [18]. О. В. Козьменко стверджує, що «страховий ринок – сукупність інститутів і механізмів по створенню, купівлі-продажу і споживанню страхових послуг» [20].

Найбільш повне визначення страхового ринку, на нашу думку, пропонує, В. М. Фурман, а саме страховий ринок запропоновано розуміти як систему стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, а також страховиками і регуляторними органами, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування, які матеріалізуються у страхових, перестраховальних і супутніх послугах у певній країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що піддається регулюванню [40].

Отже, спираючись на теоретичні підходи визначення поняття «страховий ринок» пропонуємо розглядати його як спеціалізований сектор фінансової індустрії, що регулюється правовими нормами та органами, які відповідають за фінансовий нагляд, провідна діяльність полягає в наданні фінансового захисту та компенсації ризиків особам, підприємствам і організаціям, у разі настання певних подій або ризиків, передбачених страховою угодою та чинним законодавством, в обмін на сплату страхових премій, і має на меті забезпечити захист інтересів страхувальників, процеси безперервного відтворення та фінансову стабільність національної економіки. Охарактеризувати структуру страхового ринку можна з різних аспектів: інституційного, територіального, організаційного та галузевого (рис. 3.1).

Рисунок 3.1 – Структура страхового ринку за різними ознаками [узагальнено автором на основі 5; 6; 16]

За інституційною ознакою, структура страхового ринку ґрунтується на формі власності, на основі якої засновано страхову компанію. За територіальною – залежно від масштабу діяльності страхового ринку. За організаційною структурою основними суб'єктами страхового ринку є страховик і страхувальник. До учасників страхового ринку також належать прямі (страхові агенти і страхові брокери) та непрямі (професійні оцінювачі ризиків і збитків) посередники, також перестраховики і регу-

лятор страхового ринку (Національний банк України). За галузевою ознакою страховий ринок розподіляють на: ринок life, тобто страхування життя або ощадне страхування та ринок non-life або ризикове страхування (особистого, крім страхування життя, майнового та страхування відповідальності).

Умови діяльності страхового ринку України базуються на основних принципах, таких як: вільний вибір; страховий ризик; страховий інтерес; максимальна сумлінність; франшиза; відшкодування в межах реальних збитків; контрибуція; суброгація; співстрахування і перестрахування; диверсифікація (рис. 3.2).

Вільний вибір	Страховальник може обирати будь-якого страховика, який працює на страховому ринку та має відповідну ліцензію
Страховий ризик	Це ймовірна подія або сукупність подій, на випадок яких здійснюється страхування
Страховий інтерес	Запобігає укладанню договорів спекулятивного чи азартного характеру особами, для яких страховий випадок не спричинить жодних негативних наслідків
Максимальна сумлінність	Запобігає укладанню договорів спекулятивного чи азартного характеру особами, для яких страховий випадок не спричинить жодних негативних наслідків
Франшиза	За договором частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком
Відшкодування в межах реальних збитків	Виплачене відшкодування має забезпечити страховальнику такий фінансовий стан, який був до виникнення страхової події. Для уникнення страхового шахрайства та використання страхових послуг у спекулятивних цілях страхові відшкодування та виплати не можуть збагачувати страховальника
Суброгація	Предбачає передавання страховальником страховикові права стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої або визначеної до сплати страхової суми
Контрибуція	Право страховика звернутися до інших страховиків, які за проданими полісами несуть відповідальність перед одним і тим самим конкретним страховальником
Співстрахування і перестрахування	Страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками. Страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником), за договором, ризику виконання частини своїх обов'язків перед страховальником в іншого страховика або професійного перестраховика
Диверсифікація	Поширення діяльності страхових компаній за рамки основного бізнесу

Рисунок 3.2 – Базові принципи діяльності страхового ринку України [1, 3, 17]

Також варто зазначити основні функції, які виконує страховий ринок на сучасному етапі функціонування. За С. Л. Лондар та О. В. Тимошенко виділяють такі: контрольна – контроль за ефективністю проведення та цільовим спрямуванням страхових операцій; ризикова – полягає у відшкодуванні матеріальних втрат за ризики, які зазнали клієнти страхових компаній, та спричинені подією, що зазначена в договорі страхування; ощадна (накопичувальна) – поширюється на довгострокові договори зі страхування життя та дожиття з урахуванням інвестиційного доходу; превентивна (попереджувальна) – вимагає попередження та нівелювання настання страхової події з метою зменшення страхового ризику [14].

До додаткових функцій деякі автори зараховують: інвестиційну, компенсаційну, соціальну, консалтингову, організаційну тощо [23].

За допомогою страхового ринку, у національній економіці забезпечується перерозподіл ризиків і формується, сприятливіше для розвитку підприємницької діяльності, зовнішнє середовище, що визначає цей сегмент економіки одним із важливих елементів фінансової системи країни.

Етапізацію становлення страхового ринку незалежної України можна розглядати за різними ознаками. Якщо за основу взяти хронологію прийняття законодавчо-нормативної бази в державі, можна умовно виділити такі наступні етапи розвитку:

I – 1991–1993 рр. – нормативна база діяльності страховиків була практично відсутня;

II – 1993–1996 рр. – прийнято Декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування»;

III – 1996–2001 рр. – прийнято Закон України «Про страхування»;

IV – 2001–2020 рр. – прийнято Закон України «Про страхування» у новій редакції;

V – з 2020 р. і дотепер – прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг»; ухвалено нову редакцію Закону України «Про страхування».

Найвизначнішими подіями в формуванні страхового ринку України в сучасних умовах було:

– зміна регулятора та наглядового органу на страховому ринку – від 01 липня 2020 року відповідно до Закону України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» на заміну Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг став Національний банк України [31];

– ухвалення Верховною Радою України нової редакції Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року [33].

Національний банк України, набувши функцій регулятора небанківського фінансового ринку, одним із першочергових завдань визначив заміну та оновлення застарілого законодавства. Оскільки нормативна база, яка регулювала вітчизняний страховий ринок, не змінювалося понад 20 років, то, завдяки зазначеним законам, страховий бізнес України отримав можливість модернізуватися відповідно до нових вимог глобалізації та інтеграції економіки та наблизитися до світових зразків. А саме, зміна ряду вимог до ліцензування страховиків, оцінювання їх ліквідності і платоспроможності, управління ризиками та корпоративного управління, а також умови припинення діяльності страховиків і передачі страхового портфеля тощо [4].

Новий Закон України «Про страхування» регулює відносини у сфері страхування, визначає загальні правові засади здійснення діяльності із страхування, надання посередницьких послуг і спрямований на посилення захисту прав і законних інтересів клієнтів, у тому числі споживачів, через встановлення вимог до системи управління, платоспроможності страховиків, філій страховиків-нерезидентів на території України та розкриття ними інформації, встановлює вимоги до порядку укладання, обслуговування та виконання договорів страхування і перестрахування, врегульовує питання інформаційного забезпечення договорів страхування і перестрахування та дій, що передують їх укладанню, а також державне регулювання та нагляд у сфері страхування [33].

Саме досконала законодавча база поряд з ефективним віковим досвідом сприяє США утримувати позиції лідера на світовому страховому ринку та допомогло створити мережу конкурентоспроможних страховиків із високим професійним рівнем. На відміну від розвинених страхових ринків, страхова галузь країн із перехідною економікою, до яких належить і Україна, знаходяться ще у стадії формування.

Сутність світового страхового ринку подано на рис. 3.3. Населення країн із розвинуеною економікою активно користуються страховими послугами зі страхування життя, медичного страхування, майнового страхування та від фінансових ризиків, вважають це звичайною нормою життя.

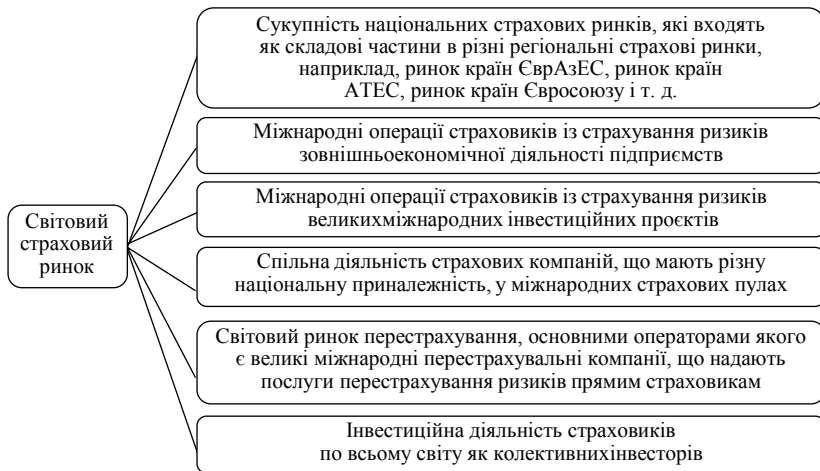

Рисунок 3.3 – Сутність світового страхового ринку в широкому розумінні [30]

Проведемо аналіз стану світового страхового ринку за 2015–2022 роки з метою його порівняння з вітчизняним страховим ринком.

Про збільшення ваги і популярності страхового ринку у світі свідчить зростання загального обсягу страхових премій (рис. 3.4). Так, за аналізований період, досліджуваний показник збільшився на 47,1 % або на 2 167 320 млн доларів США. Найбільшого значення темп приросту світових страхових премій мав у 2018 році, а саме на 24 % порівняно з попереднім роком, найменшого – у 2016 році – на 2,29 %. За 2019–2020 роки теж спостерігався незначний темп приросту – 0,04 % або 2 684 млн доларів США, а за 2021–2022 рр. відбулося зменшення світового обсягу страхових премій на 0,3 % або 17 000 млн доларів США, що було спричинено пандемією COVID-19.

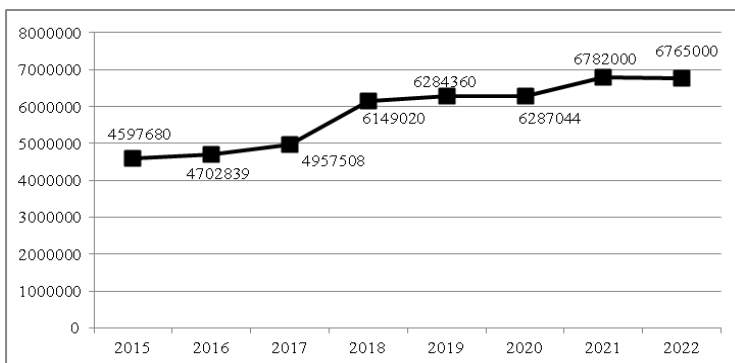

Рисунок 3.4 – Динаміка світового обсягу страхових премій за 2015–2022 рр., млн доларів США
[складено автором на основі 44–49]

Найрозвиненішими регіонами за розвитком страхових ринків протягом уже тривалого періоду є Європейський, Азіатський та Американський (рис. 3.5).

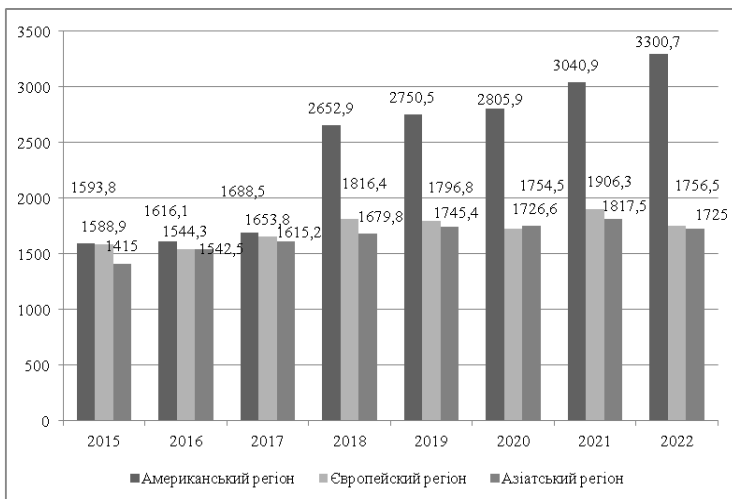

Рисунок 3.5 – Динаміка світового обсягу страхових премій за регіонами за 2015–2022 рр., млрд доларів США
[складено автором на основі 44–49]

Лідирує на світовому страховому ринку за обсягом і часткою страхових премій за 2015–2022 роки Американський регіон. Так, за аналізований період, обсяг страхових премій регіону зріс у 2,1 рази або 1 706,9 млрд доларів США. Стрімке зростання обсягу страхових премій регіону можемо спостерігати з 2018 року, а саме, на 1,95 %. Тим часом, частка регіону склала у 2022 році 48,7 %, що на 14 % більше 2015 року. Його частка за 2015–2017 роки коливалася від 34,06 % у 2015 році до 34,67 % у 2017 році, або від 1 593 млрд доларів США – в 2015 році до 1 688 млрд доларів США у 2017 році.

За 2015–2017 рр. обсяг страхових премій регіону зріс на 5,8 % або 94 млрд доларів США. Тенденція зростання показника спостерігалася і в 2018 році: обсягу – на 57 % або 964,4 млрд доларів США порівняно з попереднім роком; частки – на 9,08 % (у 2018 р. вона становила 43,14 % від світового обсягу страхових премій). За 2015–2020 роки, значення аналізованого показника збільшилось на 76,1 % або 1212,1 млрд доларів США. Частка також мала збільшення у розмірі 10 %. Зокрема, за 2018–2022 роки, Американський регіон закріпив на світовому страховому ринку позицію лідера.

Друге місце за світовим обсягом страхових премій посідає Європейський регіон. За 2015–2016 роки відбулося зменшення обсягу страхових премій Європейського регіону на 2,8 %, що сприяло закріпленню позицій Американського регіону. Частка Європейського регіону знизилась з 34,56 % до 32,84 %. За 2017–2019 роки досліджуваний показник мав позитивну тенденцію – на 16,92 %, або 272,1 млрд доларів США. Частка ж мала неоднозначну тенденцію: у 2017 році вона збільшилась у порівнянні з попереднім роком на 0,52 %, а у 2018 році вона зменшилась на 3,82 %. Отже, за 2015–2022 роки, значення обсягу страхових премій Європейського регіону зросло на 10,5 % або 167,6 млрд доларів США, а частки – скоротилося на 8,7 % до значення 26,0 %.

Найменшу частку на світовому страховому ринку посідає Азійський регіон. За 2015–2017 роки його частка коливалася від 32,80 % у 2016 році до 30,78 % у 2015 році. Починаючи з 2017 року частка страхових премій регіону почала зменшуватися: найменше значення вона мала у 2022 році – 25,4 %. На противагу, динаміка обсягу страхових премій Азійського регіону мала тенденцію зростання за 2015–2022 роки – на 21,9 % або

310,0 млрд доларів США. Найбільший приріст спостерігався у 2016 році – 9 % або 127,5 млрд доларів США, а найменший – у 2020 році на 0,5 %. За 2021–2022 роки обсяг страхових премій регіону зменшився на 5,1 % або 92,5 млрд доларів США.

Досліджуючи страховий ринок у розрізі окремих країн, варто зазначити його неоднаковий розвиток, який в більшій своїй мірі залежить від рівня економічного розвитку країни. Проаналізуємо світовий страховий ринок за обсягом страхових премій у ТОП-10 країн – лідерів світового страхового ринку відносно його поділу за спеціалізацією страховика: на life та non-life (табл. 3.1, 3.2).

Таблиця 3.1 – ТОП-10 країн за обсягами страхових премій life, 2018–2022 рр., млрд дол. США

Країни	«Life» обсяг страхових премій					Частка у страхових преміях світу, %				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
США	546,8	628,5	632,9	615,4	672,0	28,2	39,1	22,6	20,3	23,9
Китай	317,8	329,4	347,6	365,5	364,4	11,1	9,8	12,4	12,2	13,0
Японія	307,2	341,3	294,5	290,1	243,9	8,6	7,3	10,5	9,9	8,7
Велико-британія	189,8	264,2	238,9	253,7	248,2	5,8	5,8	8,5	9,5	8,8
Франція	153,5	167,6	136,6	181,9	157,2	4,9	4,2	4,9	6,2	5,6
Італія	114,0	124,1	118,6	145,2	115,9	3,2	2,8	4,2	4,9	4,1
Південна Корея	102,8	94,5	106,1	94,5	88,0	3,7	2,8	3,8	3,4	3,1
Німеччина	97,0	101,6	106,6	118,4	99,2	4,6	3,9	3,8	3,8	3,5
Тайвань	98,6	97,4	91,2	89,1	62,7	2,4	1,9	3,3	3,0	2,2
Канада	51,6	53,3	58,2	69,9	71,6	2,4	2,1	2,1	2,2	2,5

Джерело: [складено автором на основі 44–49].

Таблиця 3.2 – ТОП-10 країн за обсягами страхових премій non-life, 2018–2022 рр., млрд дол. США

Країни	«Nonlife» обсяг страхових премій					Частка у страхових преміях світу, %				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
США	830,3	1 831,6	1 897,9	2 109,4	2 287,8	36,9	54,3	54,4	54,6	57,6
Китай	223,9	288,0	308,3	330,7	333,4	11,0	8,5	8,8	8,6	8,4
Німеччина	126,0	142,3	152,0	154,0	142,5	6,1	4,2	4,4	4,3	3,6
Японія	114,8	118,0	120,3	107,8	93,9	4,5	3,5	3,5	2,8	2,4
Велико-британія	93,5	102,0	99,4	114,8	119,9	4,3	3,0	2,9	3,0	2,9
Франція	88,1	94,7	94,7	104,1	110,8	3,9	2,8	2,7	2,9	2,6
Південна Корея	78,4	80,0	87,6	98,5	94,8	3,4	2,4	2,5	1,5	2,4

Продовж. табл. 3.2

Країни	«Nonlife» обсяг страхових премій					Частка у страхових преміях світу, %				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Нідерланди	68,6	70,3	74,1	78,4	72,2	2,9	2,1	2,1	2,0	1,8
Канада	67,9	79,8	85,2	96,4	99,3	3,1	2,4	2,4	2,5	2,5
Австралія	49,0	47,7	48,2	56,2	55,9	2,1	1,4	1,4	1,5	1,4

Джерело: [складено автором на основі 44–49].

Як уже було зазначено вище та видно з даних таблиць 3.1 та 3.2, лідером на світовому страховому ринку у 2018–2022 роках були США: частка світових страхових премій life коливалася в межах 22,6 % у 2020 році до 39,1 % у 2019 році, а non-life – 36,9 % у 2018 р. до 57,6 у 2022 р.

За аналізований період обсяг страхових премій США: life зріс на 22,9 % або 125,2 млрд дол. США при зменшенні частки на 4,3 в. п., а non-life зріс у 2,8 рази або 1 457,5 млрд дол. США при збільшенні частки на 20,7 в. п.

Другу позицію на страховому ринку світу за часткою світових страхових премій посідає Китай. Так, частка премій life коливалася в межах 9,8 % у 2019 році до 11,0 % у 2022 році, простежується стабільна тенденція розширення цього сегменту страхового ринку в країні, а non-life – 8,4 % у 2022 р. до 11,0 у 2018 р., навпаки спостерігаємо стійку тенденцію скорочення показника. За аналізований період обсяг страхових премій Китаю: life зріс на 14,7 % або 80,2 млрд дол. США за збільшення частки на 1,9 в. п., а non-life зріс на 48,9 % або 109,5 млрд дол. США за зменшення частки на 2,6 в. п.

Найзначнішого зростання обсягів страхових премій life за 2018–2022 рр. спостерігалось в Канаді та Великобританії – відповідно на 38,8 % та 30,8 %, а non-life – у США; найбільшого зниження премій life – у Тайвані – на 36,4 %, а non-life – лише у Японії – на 6,1 %.

Варто відмітити, що за аналізований період, у таких країнах, як Великобританія, Франція, Італія, особливо Японія, за структурою страхових премій переважають обсяги страхових премій life, в Китаї та Південній Кореї, структура майже пропорційна, в решті ТОП-10 країн – переважають обсяги страхових премій non-life, особливо в США.

За обсягом страхових премій у розрахунку на одну особу за 2019–2022 роки стійкими лідерами серед інших країн слід відзна-

чити Кайманові острови, Гонконг та США (табл. 3.3). Аналізуючи обсяг страхових премій у відсотках до ВВП, варто зазначити нестійку тенденцію серед країн, але Кайманові острови та Гонконг незмінно входять до трійки лідерів, що є підтвердженням значного економічного розвитку зазначених країн.

Таблиця 3.3 – ТОП-10 країн за загальною сумою страхових премій на душу населення та у % до ВВП за 2019 і 2022 р.

Ранг	Країна		Страхові премії на одну особу, дол. США		Ранг	Країна		Страхові премії у % до ВВП	
	2019	2022	2019	2022		2019	2022	2019	2022
1	Кайманові острови	Кайманові острови	12 764	20 834	1	Тайвань	Кайманові острови	19,97	23,20
2	Гонконг	Гонконг	9 706	9 159	2	Гонконг	Макао	19,74	20,90
3	США	США	7 495	8 885	3	Кайманові острови	Гонконг	19,18	19,00
4	Швейцарія	Сінгапур	6 835	7 563	4	Південна Африка	США	13,40	11,60
5	Данія	Данія	6 384	7 320	5	США	Тайвань	11,43	11,40
6	Ірландія	Макао	5 920	6 605	6	Південна Корея	Південна Африка	10,78	11,30
7	Макао	Швейцарія	5 551	6 364	7	Данія	Південна Корея	10,68	11,10
8	Люксембург	Ірландія	5 165	5 438	8	Намібія	Данія	10,44	10,90
9	Тайвань	Швеція	4 993	5 180	9	Великобританія	Великобританія	10,30	10,50
10	Фінляндія	Фінляндія	4 948	5 036	10	Фінляндія	Фінляндія	10,17	10,00
	Світ	–	818	853		Світ	–	7,23	6,80

Джерело: [складено автором на основі 44–49].

Отже, можемо відзначити, що більшу частку на страховому ринку займає обсяг страхових премій, який надходив від розвинених країн світу, на противагу країнам, що розвиваються, де формування страхового ринку відбувається повільнішими темпами, а обсяг їх страхових премій протягом аналізованого періоду займав лише одну п'яту від світового обсягу страхових премій.

Упровадження сучасних технологій, можливість опрацювання великих обсягів даних, привабливі програми страхування – це декілька з визначальних факторів, що впливають на розвиток страхового ринку країни, та спричиняють створення сучасних страхових продуктів і моделей ведення страхового бізнесу, що надаватиме перевагу поряд з країнами-конкурентами.

Тому застосування можливостей діджиталізації у страховому бізнесі, які вплинули на тенденції зростання страхового ринку в розвинених країнах, що спостерігаються в останні роки, будуть тривати і надалі та слугуватимуть прикладом позитивного досвіду для впровадження іншим країнам, у тому числі й Україні.

Конкурентне середовище в Україні сприяє розвитку страхового ринку через самоочищення від неплатоспроможних ненадійних і фінансово нестійких страховиків. Так, механізм конкуренції між страховими компаніями сам запускає селективну функцію: щорічно відсіюючи не конкурентоспроможних страховиків, що залишають страховий ринок України, натомість до Державного реєстру зараховуються кілька нових страхових компаній.

Найпоширенішою класифікаційною ознакою, за якою поділяють страховий ринок в Україні – це за спеціалізацією страховика, тобто на ринок страхування life (життя) та ринок страхування non-life (загальних (ризикових) видів страхування (майнового, особистого, відповідальності) [17].

Проведемо аналіз стану вітчизняного страхового ринку з метою визначення проблем і перспектив його розвитку. Станом на 31.12.2022 р. у Державному реєстрі фінансових установ зареєстровано 128 страхові компанії (табл 3.4). За 2016–2022 роки кількість страховиків в Україні скоротилася на 59 % до 128 компаній: з 310 компаній у 2016 році, у тому числі страхові компанії (далі – СК) «life» – з 39 компаній до 12 (на 57 %), СК «non-life» – з 271 компанії до 116 компаній у 2022 році.

Таблиця 3.4 – Динаміка кількості страхових компаній України за 2016–2022 рр., од.

Показник	Роки							Динаміка 2022 р. від 2016 р., %	Відхилення 2022 р. від 2016 р., (±)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022		
Страхові компанії	310	294	218	233	210	155	128	41,3	–182
у т. ч. non-life	271	261	251	210	190	142	116	42,8	–155
life	39	33	30	23	20	13	12	30,8	–27

Джерело: [складено автором на основі 26, 27].

Відносно частки компаній за спеціалізацією страховика, то частка СК «life» становила: у 2022 році – 9,4 %, у 2019 році – 9,5 %, у 2016 році – 12,6 %, а СК «non-life»: у 2022 році – 90,6 %, у 2020 році – 90,5 %, у 2016 році – 87,4 %.

Скорочення кількості страхових компаній за 2016–2022 роки було спричинено відсутністю страхових зобов'язань і діючих договорів страхування, що викликало анулювання Національним банком України ліцензій страховиків. Тенденція до скорочення страхових компаній буде і надалі продовжуватися переважно через складну економічну ситуацію в країні, а також через вихід із ринку неактивних компаній, що добровільно відмовляються від ліцензій через прихід до регулювання НБУ. Також через наявність на ринку компаній з частково російським капіталом, яким було припинено ліцензії через вторгнення країни-агресора на територію України.

Аналіз розвитку фінансових установ за 2016–2022 рр. з огляду на динаміку їх кількості та обсягу активів, свідчить про його інтенсивний розвиток, тобто, спостерігаємо збільшення їх активів за одночасного скорочення кількості небанківських фінансових установ, що вказує на ефективний механізм конкуренції, за якого витісняються з ринку фінансово не стійкі та ненадійні компанії (табл. 3.5). Варто зазначити, що серед небанківських фінансових посередників на фінансовому ринку України, другим найбільш капіталізованим ринком є страховий ринок.

Аналізуючи табл. 3.5, варто зазначити, що кількість банківських установ і страхових компаній за 2016–2022 рр. зменшилася відповідно на 43 та 59 %, а проте активи зросли відповідно на 87,4 та 25,4 %. Також зазнав зростання обсяг активів фінансових компаній у 3,6 разів. У 2022 році кількість фінансових компаній зазнала значного зменшення, так, за 2016–2021 роки простежувалася тенденція зростання на 14 %, і у 2022 році порівняно з 2021 роком – падіння показника на 17,6 % або 162 компанії.

Простежимо динаміку основних показників діяльності вітчизняного страхового ринку за 2016–2022 рр. (табл. 3.6).

Страховиками, при страхуванні та перестраховуванні ризиків від страхувальників і перестраховальників за 2022 рік було отримано валових страхових премій обсягом 39 616 млн грн, що на 20,3 % або 4 446,0 млн грн більше порівняно з 2021 роком (49 708,0 млн грн) та на 12,6 % або 10 092,0 млн грн більше порівняно з 2016 роком.

Таблиця 3.5 – Динаміка обсягу активів фінансових установ на ринку фінансових послуг України за 2016–2022 рр., млн грн

Фінансові установи	Роки							Динаміка 2022 р. від 2016 р., %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Страхові компанії:								
- кількість	310	294	218	233	210	155	128	41,3
- активи	56 076	57 381	63 493	63 866	64 925	64 209	70 298	125,4
Банківські установи:								
- кількість	117	96	82	77	75	71	67	57,3
- активи	1 256 299	1 336 358	1 359 703	1 404 000	1 754 736	2 053 928	2 353 939	187,4
Фінансові компанії:								
- кількість	809	818	940	986	960	922	760	93,9
- активи	67 401,0	107 534,0	125 322,0	162 197,0	182 130,0	195 233	243 997	362,0

Джерело: [складено автором на основі 26, 27].

Таблиця 3.6 – Динаміка основних показників діяльності страхового ринку України за 2016–2022 рр., млн грн

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Динаміка, (%)	
								2022 р. до 2016 р.	2022 р. до 2021 р.
Валові страхові премії	35 170	43 432	49 368	53 001	45 185	49 708	39 616	112,6	79,7
Валові страхові виплати	8 840	10 537	12 537	14 338	14 340	17 958	13 001	147,1	72,4
Рівень валових виплат, %	25,1	24,3	26,1	27,1	33,8	36,1	32,8	130,7	90,9
Чисті страхові премії	26 464	28 494	34 424	39 586	40 350	45 987	38 551	145,7	83,8
Чисті страхові виплати	8 561	10 257	12 432	14 041	14 452	17 671	12 811	149,6	72,5
Рівень чистих виплат, %	32,3	36,0	36,1	35,5	35,8	38,4	33,2	102,8	86,5

Джерело: [складено автором на основі 26, 27].

За аналогічний період страховиками виплачено страховальникам і перестраховальникам за 2022 рік валових страхових виплат обсягом 13 001,0 млн грн, що на 30,7 % або 4 161,0 млн грн більше порівняно з 2021 роком (17 958,0 млн грн) та на 27,6 % або 4 957,0 млн грн більше порівняно з 2016 роком. Рівень валових виплат за 2016–2022 рр. зменшився на 9,1 % і склав у 2022 р. 32,8 %. Аналогічна тенденція спостерігається і відносно чистих страхових премій та виплат.

Динаміка укладених страхових договорів за 2016–2022 рр. мала не стійку тенденцію щодо їх кількості (рис. 3.6).

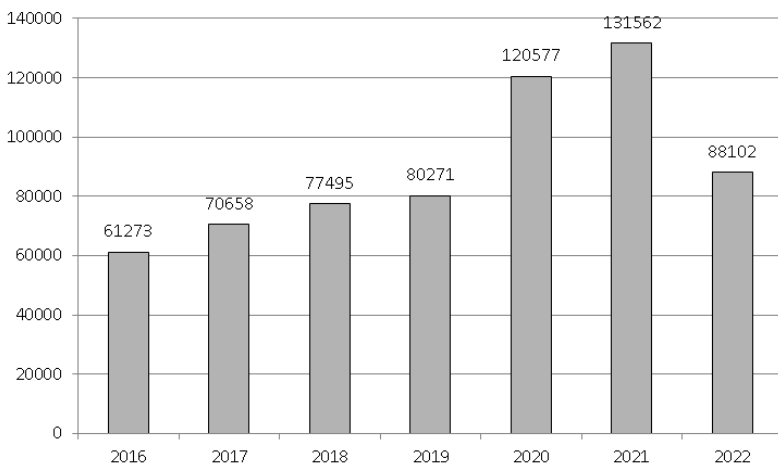

Рисунок 3.6 – Динаміка укладених страхових договорів в Україні за 2016–2022 рр., тис. од.
[складено автором на основі 26, 27]

Найбільшу кількість укладених страхових договорів за період 2016–2022 рр. спостерігаємо у 2021 р. – 131 562 тис. одиниць, а найменшу – у 2016 р. – 61 273 тис. одиниць. У 2019–2020 рр. спостерігався найбільший темп зростання договорів страхування (на 50,2 %), а у 2021–2022 рр. – падіння показника – на 33,0 %. Загалом за аналізований період загальна кількість договорів страхування в Україні зросла на 43,8 %.

Аналізуючи стан страхового ринку, варто розглянути його галузеву структуру, яка зараховує послуги страхування за

добровільною та обов'язковою формами. Протягом 2018–2022 рр. відбулося зростання страхових премій від таких страхових послуг: добровільного страхування відповідальності, страхування життя та добровільного особистого страхування. Ураховуючи низький відсоток послуг зі страхування життя в нашій державі, необхідно всебічно активізувати цей вид страхових послуг, оскільки він є ефективним інструментом соціального захисту населення і сприятиме зростанню її інвестиційного поступу (найвищий показник був у 2021 р. – 8,8 %).

Визначимо тенденції розвитку основних груп страхових послуг за структурою та динамікою страхових платежів із різних видів страхування за 2018–2022 рр. Динаміка демонструє помітне виділення певних страхових послуг, які мають найбільшу частку в обсязі страхових премій.

Домінуючі види страхових послуг вирізняються як за стабільним приростом страхових премій (табл. 3.7), так і за структурою страхового портфелю (рис. 3.7, 3.8).

Таблиця 3.7 – Динаміка основних груп страхових послуг за обсягами страхових премій за 2018–2022 рр., млн грн

Види страхових послуг	2018	2019	2020	2021	2022	Динаміка 2022 р. до 2018 р.	
						млн грн	%
Добровільне страхування відповідальності	3 116,7	2 790,8	2 124,9	1 776,5	1 321,5	–795,2	42,4
Медичне страхування	3 486,7	4 470,3	5 300,5	6 399,1	4 881,3	1 394,6	140,0
Страхування життя	3 906,1	4 624,0	5 018,5	5 882,0	4 854,2	948,1	124,3
Страхування майна	6 440,2	6 404,8	4 288,2	3 595,5	1 701,1	–4 739,1	26,4
Страхування фінансових ризиків	1 985,4	5 135,5	4 397,6	2 014,0	1 005,5	–979,9	50,6

Джерело: [складено автором на основі 25–27, 36, 38].

За 2018–2022 рр. на страховому ринку України спостерігалося скорочення страхових платежів на 9 752 млн грн або 20 % (див. табл. 3.6).

Відзначимо, що за аналізований період відбулося зростання страхових премій за такими видами страхових послуг: медичне страхування (на 40 % або 1 394,6 млн грн) та страхування життя (на 24,3 % або 948,1 млн грн). За іншими видами страхових послуг спостерігаємо зниження обсягів страхових премій, зокрема за 2021–2022 рр.: страхування майна – на 73,6 % або 4 739,1 млн грн, у т. ч. за 2021–2022 рр. – на 52,7 % або 1 894,4 млн грн; страхування фінансових ризиків – на 49,4 % або 979,9 млн грн, у т. ч. за 2021–2022 рр. – на 50,1 % або 1 008,5 млн грн; добровільне страхування відповідальності – на 57,6 % або 1 795,2 млн грн, у т. ч. за 2021–2022 рр. – на 25,6 % або 455 млн грн.

За 2018–2022 рр. структура страхового портфелю на вітчизняному страховому ринку залишалася сталою: найбільшу частку страхових послуг від загального обсягу платежів належало автострахуванню (від 34 % у 2018 р. до 35 % у 2022 р.). Другу позицію у структурі посідала частка послуг із медичного страхування (10–14 %) та із страхування життя (11–13 %). Страхові послуги зі страхування майна (з часткою 9–7 %) та фінансових ризиків (5–3 %) за аналізований період посідали третю позицію. Наочно динаміку структури страхового портфеля на страховому ринку України за 2018, 2022 роки за видами страхування представлено на рис. 3.7 та 3.8.

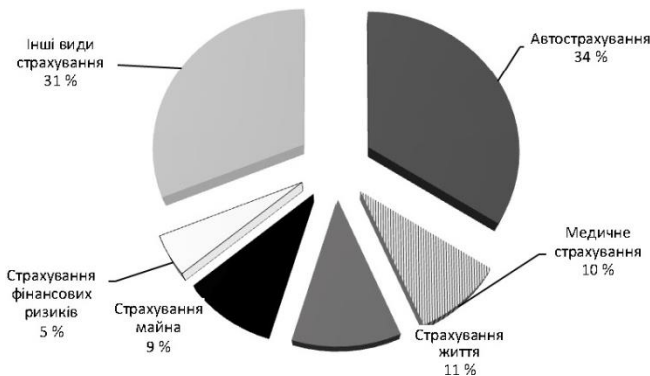

Рисунок 3.7 – Страховий портфель за 2018 рік за видами страхування [складено автором на основі 26]

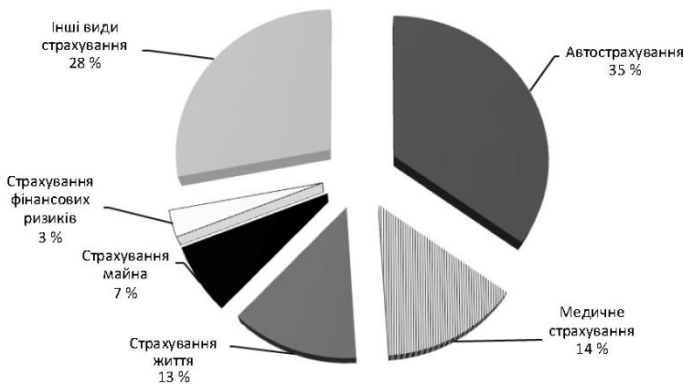

Рисунок 3.8 – Страховий портфель за 2022 рік за видами страхування [складено автором на основі 27, 28]

Розвиток ринку страхових послуг з перестраховування має важливе значення у гарантії фінансової безпеки страхових компаній.

На рис. 3.9 наведено динаміку обсягу страхових платежів, який належить перестраховикам. Протягом 2016–2022 рр. показник мав нестійку тенденцію розвитку. Так, після значного зростання обсягу страхових платежів, які належать перестраховикам, за 2016–2017 рр. на 44,7 % або 5 664,9 млн грн, спостерігалось зменшення показника, особливо у 2020 р. порівняно з 2019 р. – на 96,9 % або 8 226,0 млн грн та у 2022 р. порівняно з 2021 р. – ще на 50 % або 4 372,3 млн грн. Отже, впродовж 2016–2022 років обсяг страхових платежів, які належать перестраховикам, зменшився на 43,6 % або 8 418 млн грн, зокрема, через зниження обсягів страхових платежів, які належать перестраховикам-резидентам (за 2016–2022 рр. на 87,8 % або 7 641,4 млн грн).

Зменшення обсягу показника перестраховування за аналізований період є позитивною характеристикою розвитку національного страхового ринку, так як зростання кількості і обсягу перестрахових операцій може спричинити погіршення платоспроможності страховиків.

Якщо брати до уваги перестраховування ризиків у перестраховиків-нерезидентів, то для України це питання є особливо актуальним, оскільки місткість внутрішнього страхового ринку є незначною. Перестраховики-нерезиденти в Україні здійсню-

ють свою діяльність в межах національного законодавства, однак існує проблема контролю за їх діяльністю з боку наглядових органів країни.

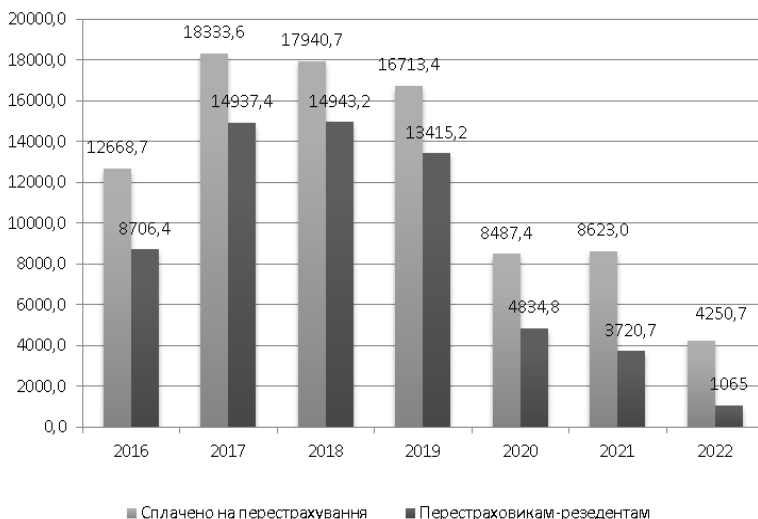

Рисунок 3.9 – Обсяг страхових платежів перестраховикам за 2016–2026 рр., млн грн [складено автором на основі 26, 27]

Проаналізуємо основні фінансові показники діяльності страховиків України за 2016–2022 роки (табл. 3.8).

Дані таблиці свідчать, що за 2016–2022 рр. обсяг активів страхових компаній зріс на 25,4 % з 56 075,6 млн грн (2016 р.) до 70 298,3 млн грн (2022 р.) – простежувалася стійка тенденція до зростання, окрім незначного зменшення обсягу активів у 2017 р. у порівнянні з попереднім періодом – на 6,9 %. Частка оборотних активів у загальному обсязі всіх активів за аналізований період коливалася від 51,4 % у 2021 р. до 66,2 % у 2017 р. і у 2022 р. становила 64,9 %, що є позитивною характеристикою діяльності страхових компаній з огляду на важливість переважання частки поточних активів у страховому бізнесі.

Динаміка обсягу оборотних активів страхових компаній за 2016–2022 рр. мала подібну тенденцію до зростання, як і загальних активів, а саме на 24,5 %.

Таблиця 3.8 – Основні фінансові показники діяльності страхових компаній за 2016–2022 рр., млн грн

Показники	Роки						Динаміка, % 2022 до 2016
	2016	2017	2018	2020	2021	2022	
Активи	56 075,6	52 230,1	63 493,3	64 925,0	64 209,2	70 298,3	125,4
ут. ч. оборотні активи	36 618,6	34 559,7	41 479,6	39 367,0	33 017,0	45 604,8	124,5
Власний капітал	28 620,9	26 424,6	27 083,9	24 666,0	22 222,7	22 795,5	79,6
Поточні зобов'язання	6 641,3	5 602,2	9 141,3	5 835,0	5 649,5	6 893,7	103,8
Дохід від реалізації послуг з видів страхування, інших, ніж страхування життя (зароблені страхові платежі)	18 068,6	21 388,5	25 166,6	30 417,0	33 003,7	31 136,2	172,3
Дохід від реалізації послуг зі страхування життя	2 467,4	3 029,6	4 209,2	3 242,0	4 248,4	3 097,2	125,5
Дохід від надання послуг для інших страховиків та інших послуг (виконання робіт)	36,4	66,7	94,6	134,0	147,4	94,0	257,9
Результат основної діяльності	52,6	128,6	-81,0	1 349,0	1 476,2	1 506,2	У 28,6 разів
Результат фінансових операцій	1 833,0	1 839,9	2 250,1	2 956,0	2 779,3	3743,0	У 2,0 рази
Результат іншої звичайної діяльності	-247,0	-682,8	-746,2	96,8	-579,8	167,9	На 850,7 млн грн
Результат надзвичайних подій	-6,5	0,0	-0,7	76,0	0,0	0,0	0,0
Чистий: прибуток	2 807,3	2 403,9	2 992,2	2 869,0	1 949,3	4005,4	142,7

Джерело: [складено автором на основі 26, 27].

Вартість власного капіталу страховиків за аналізований період знизилася з 28 620,9 млн грн до 22 795,5 млн грн – на 20,4 %. Частка власного капіталу у загальному обсязі всіх ресурсів страховиків теж мала негативну динаміку: щороку вона стабільно зменшувалася: у 2016 р. – 51,0 %; у 2017 р. – 50,6 %; у 2018 р. – 42,7 %; у 2021 р. – 34,6 %; у 2022 р. – 32,4 %.

Проаналізуємо основні доходи страхових компаній за 2016–2022 рр. Так, дохід від реалізації послуг з видів страхування, інших, ніж страхування життя, зріс на 72,3 % до 31 136,2 млн грн; дохід від реалізації послуг зі страхування життя – на 25,5 % до 3 097,2 млн грн, та дохід від надання послуг для інших страховиків та інших послуг (виконання робіт) – у 2,6 рази. Динаміка цих показників за аналізований період має тенденцію щорічного зростання кожної позиції, що є позитивним фактором розвитку страхових компаній.

Важливими показниками у діяльності страхових компаній є фінансові результати від основної діяльності та фінансових операцій: у 2016–2022 рр. вони мали позитивні значення, окрім результату від основної діяльності за 2018 р., що мав від’ємне значення – 81 018,4 тис. грн. Зазначена позитивна тенденція вказує на ефективну діяльність страхових компаній, оскільки обсяги їх доходів перевищують над витратами. Зростання фінансового результату від основної діяльності відбулося за аналізований період у 28,6 разів, а фінансових операцій – у 2 рази. Обсяги фінансових результатів від надзвичайних подій та від іншої звичайної діяльності показали негативну тенденцію за 2016–2022 рр. (крім показників 2020 р.).

У 2022 р. страховики, за результатами своєї діяльності, отримали чистий прибуток – 4 005,4 млн грн, що на 42,7 % більше 2016 р. і у 2,1 раз більше 2021 р. Прибуткову діяльність страхових компаній України простежуємо протягом усього аналізованого періоду, що свідчить про ефективну роботу страхового бізнесу, зокрема у воєнний час.

За 2022 р. рейтинг страхових компаній за фінансовим результатом очолило три компанії: ARX, з найвищим результатом – 537,4 млн грн, що на 44 % більше другої позиції рейтингу (УНІКА) і на 67 % – четвертої (Альфа страхування); Уніка – 372,7 млн грн і ТАС СГ – 303,2 млн грн, що на 41 % більше четвертої позиції (Альфа страхування). Тобто, прибутковість страхового ринку України на 55 % з ТОП-10 компаній, забез-

печує трійка лідерів, в тому числі 24,3 % (1/4 загального фінансового результату страхових компаній України) лідер – компанія ARX (рис. 3.10).

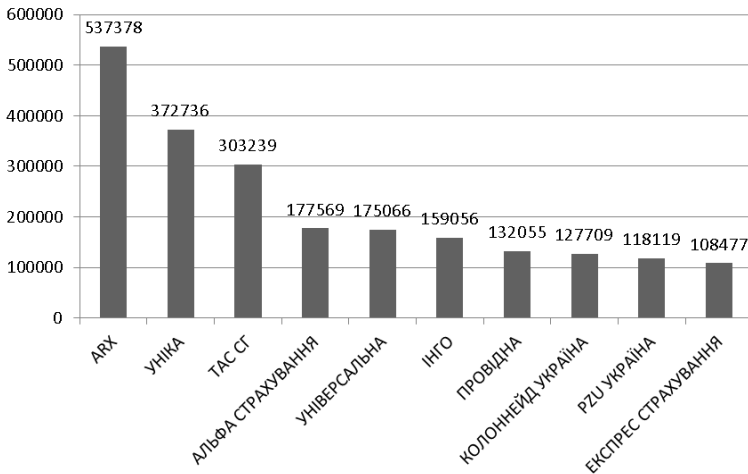

Рисунок 3.10 – Рейтинг страхових компаній за фінансовим результатом за 2022 рр., млн грн [складено автором на основі 26, 27]

Розглянемо рейтинг страхових компаній щодо динаміки обсягу валових премій та виплат. Найбільш значні компанії на страховому ринку та динаміка їх страхових премій зображена в таблиці 3.9. З 2016 р. по 2022 р. свої позиції у десятці лідерів втримали такі компанії, АХА СТРАХУВАННЯ (ARX), АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ, РЗУ Україна, УНІКА, ТАС СГ, ІНГО Україна та УСГ, тобто переважна більшість страхових компаній зберегли свої лідерські позиції на страховому ринку України. Так, можна простежити, найбільшу частку на страховому ринку України за сумою страхових премій за 2022 р. займала страхова компанія УСГ – 3 167,5 млн грн з часткою 15,8 % серед топ-10 страхових компаній та найзначніше збільшила обсяг своїх премій за аналізований період – в 42,5 разів. Також досить високі страхові премії отримують страхові компанії ARX і УНІКА, їхній обсяг в 2022 р. становив відповідно – 2 763,9 млн грн або 13,8 % та 2 547,4 тис. грн або 12,7 % з-поміж представлених компаній. Значну частку обсягу страхових

премій на страховому ринку у 2022 р. мала страхова компанія ТАС СГ – 2 432,6 млн грн або 12,1 %, тобто четвірка лідерів займала частку 54,4 % проти 32,5 % у 2016 р., що свідчить про нарощування компаніями клієнтської бази і одночасно розвиток діяльності, ще й зважаючи на їх лідируючі позиції у рейтингу фінансових результатів 2022 р.

Таблиця 3.9 – Динаміка рейтингу страхових компаній за сумою страхових премій у 2016 та 2022 році, тис. грн

№	Страхова компанія	Валові премії за 2016 р., млн грн	№	Страхова компанія	Валові премії за 2022 р., млн грн
1	КРЕМІНЬ	2 742,1	1	УСГ	3 167,5
2	ІНГОСТРАХ	1 479,2	2	ARX	2 763,9
3	АХА СТРАХУВАННЯ	1 400,4	3	УНІКА	2 547,4
4	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	1 211,3	4	ТАС СГ	2 432,6
5	PZU УКРАЇНА	1 120,4	5	ІНГО	1 779,7
6	УНІКА	1 064,1	6	ВУСО	1 769,5
7	ІНГО УКРАЇНА	903,4	7	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	1 667,0
8	ПРОВІДНА	786,6	8	УНІВЕРСАЛЬНА	1 403,4
9	ТАС СГ	763,2	9	PZU УКРАЇНА	1 279,5
10	УСГ	745,9	10	КНЯЖА	1 228,7

Джерело: [складено автором на основі 36].

Зміна в обсягах виплат серед топ-10 страхових компаній протягом за 2016 р. та 2022 р. представлена у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10 – Динаміка рейтингу страхових компаній за сумою страхових виплат у 2016 та 2022 році, тис. грн

№	Страхова компанія	Валові виплати за 2016 р., млн грн	№	Страхова компанія	Валові виплати за 2022 р., млн грн
1	2	3	4	5	6
1	ІНГОСТРАХ	1 136,2	1	УНІКА	1 240,2
2	АХА СТРАХУВАННЯ	601,9	2	ARX	1 039,7

1	2	3	4	5	6
3	УНІКА	482,2	3	ТАС СГ	904,3
4	ПРОВІДНА	387,7	4	УСГ	787,6
5	ІНГО УКРАЇНА	368,6	5	ІНГО	725,8
6	ALLIANZ УКРАЇНА	341,4	6	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	719,7
7	УСГ	321,1	7	РЗУ УКРАЇНА	575,5
8	РЗУ УКРАЇНА	314,4	8	ВУСО	566,8
9	ТАС СГ	262,2	9	ПРОВІДНА	501,1
10	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	243,4	10	КНЯЖА	408,1

Джерело: [складено автором на основі 36].

За 2016–2022 рр. свої позиції у десятці лідерів страхових виплат утримали 8 страхових компаній, окрім ALLIANZ УКРАЇНА та ІНГОСТРАХ, тобто переважна більшість страхових компаній зберегли своє лідерство на страховому ринку України. Так, найбільшу частку на страховому ринку України за сумою страхових виплат у 2022 р. займала страхова компанія УНІКА – 1 240,2 млн грн з часткою 16,6 % серед топ-10 страхових компаній та найзначніше збільшила обсяг своїх виплат за аналізований період. Також досить високі страхові виплати забезпечують страхові компанії ARX і ТАС СГ, їхній обсяг у 2022 р. становив відповідно – 1 039,7 млн грн або 13,9 % та 904,3 тис. грн або 12,1 %. Тобто трійка лідерів займала частку страхових виплат – 42,6 % проти 37,4 % у 2016 р., що свідчить про збільшення фінансової стійкості зазначених компаній, які дійсно лідирують за усіма рейтингами.

Отже, консолідація зусиль страховиків, держави і населення – це необхідна умова забезпечення страхового захисту страхувальників не лише в окремих страхових компаніях, але й активізація участі всіх суб'єктів господарювання у розвитку страхового ринку України. Зокрема, на нашу думку, потрібно залучати нові ефективні механізми досягнення ключових стратегічних рішень розвитку страхового ринку, а саме: нарощення рівня капіталізації, стійкості та ліквідності страховиків; упровадження цифровізації; збільшення рівня страхової культури тощо.

Світовий страховий ринок розвивається у напрямі впровадження інноваційних цифрових страхових продуктів, однак, в Україні, нажаль ще повільними темпами. Сьогодні незначна

кількість страхових компаній користується цифровими технологіями.

Аналіз структури основних груп страхових послуг за обсягами страхових премій в Україні за 2016–2022 рр. засвідчив, що передовим видом послуг страхування в Україні є автострахування (ОСЦПВ, КАСКО, Зелена карта). Звичайно, передбачувана ситуація, оскільки ОСЦПВ є обов'язковою формою страхування. Тому «оцифровування» тобто цифровізація ОСЦПВ або застосування Digital-страхування розширило б сферу діяльності страхового бізнесу.

Використання штучного інтелекту (Insurance Bot) під час здійснення простих операцій 30 березня 2018 року вперше в Україні впровадила страхова компанія «VUSO». Унікальними функціями чат бота Insurance Bot byEvergreen є можливість замовити поліс; комунікація з клієнтом через месенджер; можливість автоматично відповісти клієнтові на його запитання в будь-який час; швидкий пошук найближчого відділення/офісу; можливість замовити звичайний зворотний дзвінок від оператора call-центру; розпізнавання тексту з фото документів користувача (в майбутніх версіях); швидкі сповіщення про ДТП завдяки переходу на сервіс оформлення європротоколу МТСБУ; швидкі сповіщення про ДТП через API МТСБУ, можна легко скинути фото, місце розташування та інформацію про учасників ДТП (в майбутніх версіях).

Продукти, які можна продавати через бота:

1) продукти з автоматичною калькуляцією: ОСЦВП, Зелена карта, туристичне страхування;

2) продукти без калькуляції, лише збір даних: КАСКО, страхування життя, здоров'я, нерухомості.

Insurance Bot побудований з використанням бот-платформи Kwizbot як редактора сценаріїв та інтерфейсів чат-ботів. Підключення до месенджерів реалізоване через API, що гарантує гнучкість інтеграції з іншими системами та можливість підключення користувацьких компонентів [42].

Страхові компанії в Україні поступово починають впроваджувати і хмарні технології, що сприяє захисту та збереженню їх баз даних. Послуги з хмарних технологій надають ІТ-компанії переважно на платній основі. Так, ПрАТ «Страхова компанія «УНІКА» здійснює свою діяльність у хмарному середовищі De Novo [19].

Очікується, що до 2023 року UBI та страхова телематика нараховуватиме понад 140 млн абонентів у всьому світі і матиме до 700 млрд доларів США доходу завдяки монетизації даних про автомобілі. Для зменшення ризику водіям можуть надсилати попередження про несправності та нагадування про технічне обслуговування. Ці дані також можуть бути продані зацікавленим сторонам, таким як виробники, постачальники деталей та місцеві служби буксирування [43]. Дані про погоду та GPS можна інтегрувати, щоб попередити водіїв про небезпечні дорожні умови. Молоді водії можуть отримувати негайні відгуки про свою поведінку керування, щоб допомогти їм засвоїти безпечніші звички водіння. Дані про автомобіль можна надсилати виробникам для гарантії, якості деталей та питань безпеки. Процес розгляду претензій може бути прискорений завдяки кращому розумінню датчиків і камер на транспортному засобі, які можуть зафіксувати провину. На страховому ринку України вже надають послуги телематики такі страхові компанії, як ПрАТ «Акціонерна страхова компанія «ІНГО Україна» – «Розумне КАСКО», АТ «Страхова компанія «ARX» («АХА страхування») – «Смарт КАСКО».

Для реалізації переваг цифровізації страхових послуг, страховики повинні застосувати цифрову інфраструктуру та взаємодіяти з ключовими діловими партнерами у цій сфері. Поряд з цим, умови, викликані пандемією COVID-19, посилюють тиск на страховиків щодо цифрової трансформації щодо надання нових інноваційних пропозицій та способів отримання доходів.

З огляду на цей потенціал, у процес цифровізації страхової галузі залучилися не лише суб'єкти страхового бізнесу, а й автомобільні виробники, спеціалісти з телематики і провайдери з аналізу даних. Так, компанія Verisk запустила Verisk Data Exchange™, телематичну платформу для аналізу даних драйверів, що забезпечує готові до використання моделі підрахунку балів на основі прогнозової аналітики. Виробники, такі як Ford та Honda, приєдналися до обміну даними з Verisk, щоб надати продукти UBI як частину свого «пакету послуг» своїм клієнтам. Volvo співпрацює зі спеціалістом з телематики комерційних автомобілів Geotab, щоб випустити нове хмарне рішення для управління парком і керування водіями [43].

Варто звернути увагу, що зростання інвестицій в InsureTech було спричинено збільшенням попиту саме на угоди on-

demandinsurance (страхування на основі використання або на вимогу), які пропонувалися страховими платформами в умовах пандемії та, завдяки цифровому доступу, допомагали купувати страхові послуги в межах самоізоляції, не виходячи з дому. Уважаємо, що цей вид цифрових інновацій у страхуванні є актуальним для застосування і на страховому ринку України.

Високий рівень застосування цифрових технологій у всіх сферах економіки несе в собі підвищені ризики кіберзлочинності. Ураховуючи вищезазначене, одним із принципів Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України [21] є те, що цифровізація повинна супроводжуватися підвищенням рівня довіри і безпеки. Інформаційна безпека, кібербезпека, захист персональних даних, недоторканність особистого життя і прав користувачів цифрових технологій, зміцнення та захист довіри у кіберпросторі є, зокрема, передумовами одночасного цифрового розвитку та відповідного попередження, усунення та управління супутніми ризиками.

Отже, пандемія та подальший перехід до віддаленої роботи відкрили всім учасникам економічних і фінансових відносин нові загрози від кіберзлочинців. Як результат – кібербезпека набуває глобальної актуальності, а інвестори збільшують свою частку в цьому секторі, оскільки прагнуть знайти способи убезпечення від кіберзагроз і бути готовими до нових кібервикликів.

Виклики сьогодення диктують нові правила, необхідні до впровадження InsureTech на страховому ринку України для компаній, що прагнуть зберегти свою конкурентоспроможність та фінансову стійкість.

Проведений аналіз основних тенденцій і перспектив розвитку страхових компаній на фінансовому ринку України, з урахуванням світових тенденцій, дозволяє зробити висновки про необхідність докорінних змін у напрямі цифрової економіки щодо впровадження інноваційних технологій у всі процеси діяльності страхових компаній задля збереження власної конкурентоспроможності. Страховий ринок України має потенціал до впровадження інновацій, оскільки характеризується позитивними тенденціями та наявністю значної кількості фінансово стійких суб'єктів, які надають якісні послуги та інвестують свій капітал у покращення ефективності діяльності через цифровізацію. Уважаємо, що лише широке застосування цифрових послуг надасть можливість страховим компаніям утримувати свої

позиції та забезпечити конкурентні переваги на страховому ринку, а для страхувальників – це можливість отримання якісних, проте дешевших і зручніших у використанні послуг.

Отже, вітчизняні страховики і перестраховики повинні розвивати ініціативи, які допоможуть їм бути гнучкими, надавати клієнтам більше сервісу та допоможуть усунути непотрібні витрати, враховуючи весь процес страхування і страхового менеджменту від формування портфелю послуг до організаційних моделей та програм маркетингу і продажів. Упровадження та поширення цифровізації має значний вплив на діяльність страхових компаній, сприяє глобальним перетворенням та створенню стратегій світової цифрової трансформації.

Список використаних інформаційних джерел

1. Близнюк О. П., Іванюта О. М. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузі знань 07 Управління та адміністрування. Харків : ХДУХТ, 2017. 255 с.
2. Бондаренко М. І. Аналіз ринкової капіталізації фінансової системи світу. *Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (26 жовтня 2018 р., м. Одеса)*. 2018. С. 10–14.
3. Бунін С. В. Розвиток світового ринку страхових послуг в умовах глобальної конкуренції: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2019. 218 с.
4. Бурбель Л. Ю. Нова ера ринку страхування в Україні: що змінює новий профільний закон? Interfax-Україна. Інформаційне агентство. 2021 [Електронний ресурс]. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/782297.html>.
5. Віленчук О. М. Взаємодія стейкхолдерів страхового ринку на засадах державно-приватного партнерства. *Наукові горизонти*. 2019. № 4 (77). С. 27–34.
6. Внукова Н. М., Успенко В. І., Временко Л. В. Страхування: теорія та практика : навч.-метод. посіб. Харків : Бурун Книга, 2004. 376 с.
7. Волосович С., Клапків Л. Детермінанти виникнення та реалізації кіберризиків. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С. 101–115.
8. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : КНЕУ, 2009. 283 с.
9. Гудзь О. Розвиток страхування: нові інструменти та методи управління ризиками в цифровій економіці. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 3 (29). С. 4–12.

10. Гутко Л. В. Страховий ринок України: стан, проблеми розвитку та шляхи їх вирішення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 7. С. 19–24.
11. Долгошея Н. О. Страхування в запитаннях та відповідях : навч. посіб. Київ : Центр учбової л-ри, 2010. 318 с.
12. Желізняк Р. Й., Бонецький О. О., Жулевич М. І. Розвиток світового ринку страхування в умовах діджиталізації. *Modern Economics*. 2019. № 17. С. 100–104.
13. Журавка О. С. Економічний зміст понять, що характеризують страховий ринок та його структуру. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2009. №3(6). С. 208–212.
14. Журавка О. С. Теоретичні підходи до визначення сутності інфраструктури ринку страхових послуг. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез XII Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2 х т.* Суми : «УАБС НБУ», 2009. Т. 2. С. 28–30.
15. Закон України «Про страхування». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 18, ст. 78. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.
16. Кінащук Л. Л. Страхування: теорія та практика проведення. Київ : Атіка, 2017. 111 с.
17. Клапків Ю. М. Ринок страхових послуг: концептуальні засади, технічні інновації та перспективи розвитку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 568 с.
18. Кнейслер О. В. Ринок перестрахування України: теоретико-методологічні доміанти формування та пріоритети розвитку. Київ : Центр учбової л-ри, 2012. 416 с.
19. ІТ для бізнесу: De Novo допомогла СК «УНІКА» перевести ІТ-процеси в хмару. КО. 2013. URL: https://ko.com.ua/de_novo_pomogla_sk_unika_perevesti_it-processy_v_oblaka_81289.
20. Козьменко О. В., Козьменко С. М., Васильєва Т. А. Нові вектори розвитку страхового ринку України : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 316 с.
21. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. Дата оновлення: 17.01.2018. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi>.
22. Міністерство фінансів України. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. [Електронний ресурс]. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sektoru_ua.pdf.
23. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Навчальні матеріали онлайн : навч. посіб. Фінанси. Сутність, функції та принципи страхування

- [Електронний ресурс]. URL: https://pidru4niki.com/11200611/finansii/strahuvannya_strahoviy_rinok#52.
24. Нагайчук Н. Г., Третяк Н. М., Ткаленко О. Страхування в системі управління кібер-ризиками підприємства в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір*. 2019. № 1 (33). С. 97–111.
 25. Наглядова статистика. Показники діяльності страхових компаній. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statis>.
 26. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stand-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html>.
 27. Національний банк України: офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bank.gov.ua/>
 28. Огляд страхового ринку України за I півріччя 2022 року. Національний банк України [Електронний ресурс] 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Огляд_стан_страхового_ринку-нагляд_pr_2022-09-23.pdf?v=4.
 29. Пікус Р. В., Бабенко Ю. Л. Кіберстрахування: нові можливості для страхового ринку України. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 134–140.
 30. Похилько С. В., Омельченко А. О. Дослідження факторів впливу на стан світового страхового ринку. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2021. № 1. С. 144–154.
 31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 17.09.2019 р. № 1069-2 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nfp.gov.ua>.
 32. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403. Поточна редакція від 15.12.2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
 33. Про страхування : Закон України № 1909-IX від 29.10.2022. Відомості Верховної Ради України. 2022. Введення в дію 01.01.2024 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>.
 34. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Закон України від 17.01.2018 № 67-р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13>.
 35. Пустовіт Р. Ф., Супруненко О. М. Вплив фінансової нестабільності на розвиток автострахування в Україні. 36. наук. пр.

- Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2021. № 2 (24). С. 11–16.
36. Рейтинг страхових компаній/ FORINSURER [Електронний ресурс]. URL: <https://forinsurer.com/ratings/life/21/12/1>.
 37. Самойловський А. Л. Пропозиції щодо вдосконалення страхового ринку України. *Фінанси України*. 2018. № 5. С. 106–113.
 38. Статистика страхового ринку України. [Електронний ресурс]. URL: <https://forinsurer.com/files/file00674.pdf>.
 39. Стратегія розвитку FinTech в Україні до 2025. Національний банк України. [Електронний ресурс] 2020. Липень. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/DDWIAwXTdqjdClp>.
 40. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 296 с.
 41. Шишпанова Н. О., Копайгора О. О. Проблемні тенденції та напрями регулювання страхового ринку України в умовах трансформаційних змін. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 10. С. 76–82.
 42. Insurance Bot. Evergreen 2020. Retrieved from: <https://evergreens.com.ua/ua/box-products/insurance-bot.html>.
 43. TelematicsWire: Cyber Security, Digital Twin and Trusted Mobility. By SecureThings. 2020. Retrieved from: <https://www.telematicswire.net/cyber-security-digital-twin-and-trusted-mobility-by-securethings/>
 44. World Insurance : riding out the 2020 pandemic storm. Sigma. 2020. № 4. Retrieved from: <https://www.swissre.com/dam/jcr:d50acbcd-ce5c-4ee9-bc60-a3c1e55f8762/sigma-4-2020-en.pdf>.
 45. World Insurance : the great pivot east continues. Sigma 2019. №3. Retrieved from: https://www.swissre.com/dam/jcr:b8010432-3697-4a97-ad8b-6cb6c0aece33/sigma3_2019_en.pdf.
 46. World Insurance : the recovery gains pace. Sigma. 2021. № 3. Retrieved from: <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2021-03.html>.
 47. World Insurance in 2016: The China growth engine steams ahead. Sigma. 2017. № 3. Retrieved from: https://www.swissre.com/dam/jcr:c2fd3b41-6bf7-4605-a1cb-c2f84192c4e3/sigma3_2017_en.pdf.
 48. World Insurance in 2017: solid, but mature life markets weigh on growth. Sigma 2018. № 3. Retrieved from: https://www.swissre.com/dam/jcr:a160725c-d746-4140-961b-ea0d206e9574/sigma3_2018_en.pdf.
 49. World insurance: stirred, and not shaken. Sigma 2023. № 3. Retrieved from: <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2023-03.htm>.

РОЗДІЛ 4

УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

М. В. Настека, аспірант спеціальності 051 Економіка Полтавського університету економіки і торгівлі;

М. О. Герчіков, аспірант спеціальності 051 Економіка Полтавського університету економіки і торгівлі

1. Макроекономічні умови функціонування підприємств в Україні

З 2014 року українські підприємства функціонують в умовах гібридної війни, яку російська федерація веде проти України, проте широкомасштабні військові дії країни-агресора на території України, які почалися 24.02.2022 р., створили нові надзвичайні виклики.

Повномасштабна військова агресія з боку російської федерації призвела до:

- руйнації значної частини виробничої, транспортної та житлової інфраструктури. Так, станом на 1 серпня 2022 року обсяг прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури (у грошовому еквіваленті) збільшився до 108,3 млрд дол. США, або 2,9 трлн грн [24];

- розширення дефіциту бюджету внаслідок високої потреби у покритті значних витрат бюджету, у зв'язку із зростанням видатків на забезпечення оборони та підтримку населення й економіки, суттєвим скороченням доходів [11];

- посилення цінової та курсової волатильності. У розрахунку червень до червня минулого року споживчі ціни зросли на 21,5 %. Станом на 09.08.2022 порівняно із станом на 23.02.2022 офіційний курс гривні до долару США девальгував на 26,2 % [36];

- погіршення збалансованості зовнішніх рахунків, що пов'язане зі скороченням експортних валютних надходжень через заблоковані морські порти та руйнування об'єктів транспортної і виробничої інфраструктури, зростанням відтоку валюти за картковими операціями, що здійснюють мігранти з України за кордоном. Так, від початку повномасштабної війни НБУ заборон

нив більшість операцій із транскордонного руху капіталу. Однак дуже значним був вплив коштів через розрахунки з нерезидентами за торговими операціями та зняття готівки населенням за кордоном. Загалом вплив капіталу за фінансовим рахунком за січень – квітень становив 7,3 млрд дол. США. Його частково пом'якшили надходження кредитів від МФО та країн-партнерів. Ці ресурси поповнили міжнародні резерви [8, 10];

- зростання неплатоспроможності суб'єктів економічної діяльності, що пов'язане зі їх втратами через негативні наслідки війни, зокрема значні руйнування, що разом із низьким споживчим попитом, погіршенням платоспроможності, зростанням заборгованості, погіршенням і здороженням логістики спонукає підприємців згорнути діяльність [9];

- суттєвого зростання цін на світових енергетичних ринках і значні руйнування енергетичної інфраструктури. Так, ціни на нафту марки Brent зросли з 77,9 дол. США за барель на кінець 2021 року до 96 дол. США за барель станом на 09.08.2022 (із піковими значеннями у березні). Ціни на природний газ (газовий хаб ТТФ) зросли з 67,4 євро за МВт·год на кінець 2021 року до 189,6 євро за МВт·год станом на 09.08.2022 (із піковими значеннями у березні) [63];

- непродажу об'єктів великої та малої приватизації внаслідок відсутності попиту, що призводить до погіршення фінансового стану підприємств через неможливість залучення інвестицій унаслідок приватизації, подальшого збільшення фінансового навантаження на державу від утримання об'єктів, які могли б бути приватизовані. Так, станом на 01.09.2022 невиконання плану надходжень від приватизації державного майна становить 7,7 млрд грн [63, 65];

- значної зовнішньої та внутрішньої міграції населення. За даними Організації Об'єднаних Націй починаючи з 24.02.2022 з України виїхало 9,1 млн осіб [20];

- загального скорочення кількості зайнятих і зростання рівня безробіття через згорання виробництва, руйнацію житлових і виробничих приміщень, окупацію, виїзд робочої сили за кордон. За оцінками Міжнародної організації праці, в умовах поточних воєнних дій станом на початок квітня порівняно з довоєнним періодом уже було втрачено 4,8 млн робочих місць, що становить близько 30 % від усіх робочих місць країни. За оцінками Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України, повністю закрито 2 млн робочих місць [23].

У зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України кардинально змінились умови функціонування економіки. Також війна змінила традиційні форми та підходи до процесу аналізування та прогнозування економічного і соціального розвитку країни.

У 2022–2023 рр. мають місце такі фінансові ризики, які впливатимуть на стан державних фінансів:

- невизначеність тривалості та інтенсивності військового конфлікту між Україною та російською федерацією, що може позначитись на збільшенні людських втрат і подальшій вимушеній міграції населення, суттєвому зменшенні обсягу зовнішньої торгівлі, продовженні руйнування важливих інфраструктурних об'єктів, збільшенні втрат у економічному та виробничому потенціалах, збільшенні витрат на логістику промисловими та агропідприємствами, зниженні рівня їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості [63];

- недоотримання фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій та країн-донорів може призвести до додаткової грошової емісії, скорочення бюджетних витрат, відповідно споживання сектору загального державного управління, скорочення бюджетної підтримки бізнесу, що негативно вплине як на обсяги попиту в економіці, так і на обсяги виробництва, що додатково вплине на динаміку цін [50];

- недотримання досягнутої домовленості щодо розблокування трьох портів на Чорному морі з боку російської федерації, що призведе до зменшення обсягів зовнішньої торгівлі та може спровокувати світову продовольчу кризу [66];

- суттєве скорочення штатних працівників у сфері державного управління може призвести до зростання рівня безробіття, додаткового тимчасового тиску на фонд оплати праці державних установ через значні одномоментні грошові виплати працівникам, відтік високоінтелектуальної робочої сили за кордон, дефіцит людського капіталу [23];

- отримання більш низького врожаю зернових культур внаслідок, зокрема втрат врожаю через знищення з боку країни-агресора як культур на полях, так і місць зберігання зібраного врожаю, що призведе до зменшення експортної спроможності аграрного сектору та відповідно валютних надходжень від експорту, падіння виробництва у переробній промисловості, дефіциту продовольчих товарів на внутрішньому ринку та зростання

споживчих цін на харчові продукти, що займають значну частку у споживчому кошику [24];

- непродаж об'єктів великої та малої приватизації внаслідок відсутності попиту у зв'язку із погіршенням інвестиційного клімату у країні внаслідок агресії російської федерації [63, 65].

За інформацією Міністерства соціальної політики з лютого 2022 року відбулися фінансові ризики, пов'язані з невиконанням планових показників власних надходжень Пенсійного фонду внаслідок [20, 30, 38]:

- зменшення чисельності найманих працівників, недосягнення запланованих темпів росту фонду оплати праці (чисельність найманих працівників станом на 01.04.2022 становила 8,0 млн осіб, що на 1,8 млн осіб менше, ніж на початок поточного року);

- зниження рівня платоспроможності, в тому числі підприємств, установ, організацій у частині сплати обов'язкових страхових платежів у зв'язку із зменшенням доходів, припиненням діяльності внаслідок військової агресії російської федерації, проведення бойових дій та введенням воєнного стану на території України (втрати по надходженню частини єдиного внеску, розподіленої на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в розрахунку на місяць можуть скласти від 7,7 млрд грн до 14,2 млрд грн);

- зростання заборгованості зі сплати ЄСВ та відшкодування пільгових пенсій (за період січень-червень 2022 року загальна сума заборгованості з обов'язкових страхових платежів та зі сплати ЄСВ зросла на 2,2 млрд грн та станом на 01.07.2022 р. дорівнювала 40,8 млрд грн (з них 21,3 млрд грн зі сплати ЄСВ), сума заборгованості з відшкодування пільгових пенсій відповідно зросла на 1,2 млрд грн та становила 18,1 млрд грн).

У 2022 році доходи Пенсійного фонду України становили 272,2 млрд грн, з них 183,2 млрд грн – власні доходи, 89,5 млрд грн – надходження з держбюджету на фінансування витрат. Показник надходжень власних коштів Пенсійного фонду України за перше півріччя 2022 року виконано на 98,4 % (–2,9 млрд грн), у тому числі надходження частини ЄСВ на 98,5 % (–2,5 млрд грн) до запланованих.

Тенденція до зростання заборгованості Пенсійного фонду за позиками, наданими з єдиного казначейського рахунку (ЄКР) на покриття тимчасових касових розривів зберігається й надалі.

Обсяг непогашеної у поточному році заборгованості Пенсійного фонду перед ЄКР станом на 01.07.2022 становив 11,0 млрд грн, а загальна сума заборгованості Пенсійного фонду за такими показниками станом на 01.07.2022 становила 81,3 млрд грн [38, 63].

Крім того, за інформацією Пенсійного фонду України, у сфері пенсійного забезпечення існує висока ймовірність зростання обсягу видатків на пенсійні виплати, що пов'язано із прийняттям законодавчих актів, зокрема без визначення ресурсів для їх фінансового забезпечення або джерел покриття видатків, а також втрати відповідних надходжень Пенсійного фонду [38]:

- прийняття Закону України від 01.07.2022 № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» [43] та Закону України від 15.03.2022 № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [44] (за розрахунками Пенсійного фонду втрати ЄСВ становитимуть 6 871,2 млн грн та 14 905,3 млн грн відповідно);

- з урахуванням прийнятого Закону України від 21.06.2022 № 2325-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування» [45], яким звільнено від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування осіб, що набувають право власності на електромобілі, за прогностичними розрахунками недонадходження у II півріччі 2022 року очікується в сумі 1 637,4 млн грн;

- виконання постанови Кабінету Міністрів України від 10.11.2021 № 1165 «Про затвердження Порядку виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), не виплачених за період до місяця відновлення їх виплати, внутрішньо переміщеним особам та особам, які відмовилися відповідно до пункту 1 частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи і зареєстрували місце проживання та постійно проживають на контрольованій Україною території» [53] (обсяг додаткових видатків може скласти: у II півріччі 2022 року – 6 097,2 млн грн; у 2023 році – від 6 171,5 млн грн до 10 836,6 млн грн).

Також існує висока ймовірність зростання у 2022–2023 роках обсягу видатків на пенсійні виплати, пов'язані з:

- виплатою заборгованих сум судових рішень, у тому числі рішень Верховного Суду, Конституційного Суду України. За даними Міністерства соціальної політики України сума видатків на виконання рішень суду може скласти 20 889,7 млн грн. Так, за даними Пенсійного фонду станом на 01.08.2022. обліковується 225,7 тис. рішень суду, виданих або ухвалених після набрання чинності Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [30, 48];

- ратифікацією Угоди між Україною та Федеративною Республікою Німеччина, Державою Ізраїль та Турецькою Республікою щодо пенсійного забезпечення. Обсяги додаткових видатків у 2023 році прогнозуються в сумах 2 184,1 млн грн, 9 415,2 млн грн та 347,4 млн грн відповідно [30, 63].

Крім того, за даними Міністерства соціальної політики України існує високий ризик зростання заборгованості з виплати матеріального забезпечення за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності через зменшення надходжень від суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (втрати дохідної частини бюджету Фонду соціального страхування України внаслідок недонадходження коштів від суми єдиного внеску до кінця 2022 року можуть скласти 4,2 млрд грн) [30, 63].

До того ж у зв'язку із запровадження воєнного стану відбулося суттєве зменшення надходжень до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Ураховуючи необхідність погашення заборгованості по виплаті допомоги по безробіттю, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 № 289-р виділено з резервного фонду державного бюджету 1 259,2 млн грн для забезпечення виплати Фондом допомоги по безробіттю [42]. Крім того, було оптимізовано та зменшено видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Збалансований бюджет Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на 2022 рік затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 07 червня 2022 року № 654 «Про затвердження бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на 2022 рік» [52].

До кінця року очікується збільшення кількості зареєстрованих безробітних до 762 тис. осіб, проте їх кількість на 36 відсотків буде меншою порівняно з минулим роком [21]. Такі цифри пояснюються значною кількістю громадян, які знаходяться на територіях, де ведуться бойові дії, окупація (блокування), і які з об'єктивних причин не можуть звернутися в Державну службу зайнятості. Під реєстрації безробітних треба очікувати після деокупації та припинення воєнних дій на цих територіях.

За оцінками Міжнародної організації праці, в умовах поточних воєнних дій станом на початок квітня порівняно з довоєнним періодом уже було втрачено 4,8 млн робочих місць, що становить близько 30 % від усіх робочих місць країни. За оцінками Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України, повністю закрито 2 млн робочих місць [18].

З урахуванням зазначеного, за I квартал 2022 р., після початку війни відбулося скорочення найманих працівників до 0,9 млн осіб, фізичних осіб-підприємців – на 0,6 млн осіб. Продовжується звільнення працюючих (за даними ПФУ, у березні було звільнено 451,1 тисячі застрахованих осіб, у тому числі 422,8 тисячі найманих працівників). Також спостерігається тенденція щодо збільшення працюючих, яких відправлено у вимушені відпустки (за даними ПФУ, у відпустці без збереження заробітної плати у березні перебували 1 437,4 тисячі застрахованих осіб, що у 2,2 рази більше, ніж у лютому). Також, відбулося зменшення зайнятих за рахунок тих, хто виїхав за кордон, та вимушено незайнятих осіб унаслідок бойових дій та окупації окремих областей [21, 28, 30].

Отже, серед ймовірних ризиків загальне скорочення кількості зайнятих за підсумком усіх факторів за 2022 рік може досягти 5,0 млн осіб, а зростання рівня безробіття може досягти 30 відсотків. Тому у другому півріччі 2022 року та у 2023 році слід очікувати зменшення надходжень єдиного внеску та податку на доходи фізичних осіб у зв'язку із зниженням зайнятості населення. Крім того, розгортання глобальної світової економічної кризи («боргова буліка») може призвести до додаткового падіння цін на експортну сировину, скорочення виробництва, зменшення кількості робочих місць, подорожчання долара США тощо.

Військове командування країни разом з іншими центральними органами виконавчої влади та органами місцевого само-

врядування здійснюють заходи, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

З огляду на наявність невизначеності щодо тривалості та наслідків бойових дій, а також відсутність повної поточної статистичної інформації, прорахувати вартісний вплив зміни макроекономічних показників на показники державного бюджету наразі не вбачається можливим.

2. Фінансові умови ведення бізнесу в Україні за час воєнного стану

У 2022 р. інфляція становила 26,5 %. Найбільше зросли ціни на фрукти та овочі через окупацію частини півдня України та на пальне через припинення виробництва бензину в Україні внаслідок російських обстрілів. Ціни на імпортні товари також суттєво зросли через девальвацію гривні влітку [36].

Політика Національного банку України (НБУ) у 2022 році була спрямована на підтримання курсової стабільності та стримування інфляції. Саме тому ще в перший день війни НБУ запровадив обмеження на зняття готівки з рахунків в обсязі 100 000 грн в день, заборонив видачу готівкових коштів з рахунків клієнтів в іноземній валюті, призупинив роботу валютного ринку України, зафіксував офіційний курс на 24.02.2022, заборонив банкам-емітентам випуск електронних грошей та операцій з ними. Пізніше окремі обмеження було послаблено [36].

НБУ підвищив облікову ставку до 25 % для зниження інфляційного тиску, але банки поки повільно підвищують свої ставки у відповідь. НБУ з початку воєнних дій зафіксував обмінний курс гривні до долара США на рівні 29,25 грн за долар. У липні НБУ девальгував гривню до 36,57 грн за дол. у відповідь на посилення попиту на долари в Україні. На підтримку курсу НБУ у березні-листопаді витратив 22,4 млрд дол. США. Банки зобов'язані обмінювати гривню на долар за офіційним курсом $\pm 1\%$ за більшістю безготівкових операцій окрім карткових. Банки можуть вільно встановлювати курс готівкової іноземної валюти. У 2022 р. та в поточному періоді 2023 р. готівковий обмінний курс коливався в проміжку 39–41 грн за дол. США [36].

Наразі банківська система успішно протистоїть викликам війни: банки працюють безперебійно, зберігають ліквідність та продовжують кредитувати. Зокрема у першій половині липня

2022 року середні залишки коштів у депозитних сертифікатах становлять близько 170 млрд грн, що свідчить про високий обсяг вільної ліквідності банківської системи. Водночас зростання чистих гривневих кредитів бізнесу з початку повномасштабної війни переважно забезпечено програмами підтримки. Тому зважаючи на невизначеність макроекономічних умов і фінансового стану позичальників, масове кредитування бізнесу зараз є можливим лише в разі розширення програм державної підтримки [8, 10].

З усіх властивих банкам ризиків ключовим залишається кредитний ризик, а його реалізація – найбільша загроза для сектору. Банківський сектор уперше за п'ять років став збитковим через різке зростання відрахувань до резервів. За очікуваннями НБУ банки втратять мінімум 20 % кредитного портфеля внаслідок війни та економічної кризи. Під найбільшим ризиком знаходяться заставні кредити, видані на тимчасово окупованих територіях та на територіях, де ведуться активні бойові дії. Через знищення заставного майна (житло, автотранспорт, тощо), а також погіршення платоспроможності населення, значна частка кредитного портфеля банків може стати непрацюючою [11, 13].

В умовах невизначеності щодо подальшого ходу бойових дій та неможливості точної оцінки розміру понесених матеріальних втрат банки вимушені формувати значні обсяги резервів за кредитними збитками, що у свою чергу суттєво позначиться на рівні прибутковості банків.

Результати реверсивного стрес-тестування, проведеного НБУ у 2022 р. свідчать, що найбільшим банкам вистачить запасу основного капіталу та накопичених прибутків на покриття втрат 25 % кредитного портфеля. Більшість банків збереже додатний капітал навіть за більших втрат [36].

Водночас, за інформацією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у період воєнного стану спостерігається постійне зростання ризиків банкрутства банків [64]. Заходи з боку держави та НБУ значно пом'якшують існуючі ризики через введення стовідсоткової гарантії на вклади фізичних осіб, обмеження на зняття готівки в банках, обмежене використання статей 75 та 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [40], яке суттєво скорочує підстави для віднесення банків до категорії неплатоспроможних. Однак, після завершення військо-

вого стану та припинення дії запроваджених захисних механізмів для банківського сектору, є вірогідність реалізації ризиків банкрутства банків. За таких умов, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб оцінює можливість виникнення у 2023 році дефіциту коштів у сумі 3,5 млрд грн.

Очевидно, що негативний вплив поточної кризи розтягнеться в часі – відносно точно оцінити її наслідки можна буде лише після стабілізації макроумов. З огляду на рівень втрат буде визначено строк для відновлення банками капіталу. Банки повинні будуть розробити плани капіталізації та/або реструктуризації активів. НБУ очікує, що більшість банків зможе самостійно відновити капітал завдяки майбутнім прибуткам. Решті може знадобитися докапіталізація від акціонера. Зокрема, це ймовірний сценарій для кількох державних банків.

Регуляторні послаблення зберігаються для банків, які сумлінно виконуватимуть розроблені плани. Під час війни НБУ не застосовує до банків заходів впливу за порушення вимог до капіталу [7, 36]. Водночас на цьому етапі важливе своєчасне відображення банками кредитних збитків. Це дасть НБУ коректне уявлення про стан ринку для прийняття подальших регуляторних рішень, зокрема коригування режиму регуляторного пом'якшення. Проте банки, які під час кризи постійно генеруватимуть від'ємний операційний грошовий потік від основної діяльності, стануть предметом пильного нагляду НБУ. Їхня діяльність за певних обставин буде обмежуватися для захисту вкладників.

Отже, більшість банків продовжують роботу після запровадження військового стану. Припинили роботу лише кілька дрібних банків. Банки забезпечили безперебійну роботу платіжної системи і зберегли прибутковість за вирахуванням втрат за кредитами, але різко зменшили нове кредитування поза межами державних програм. В умовах надлишку ліквідності банки пропонують відсоткові ставки суттєво нижчі за споживчу інфляцію.

Однак, з огляду на нестабільну на сьогодні ситуацію на ринку банківських послуг України та значний спад економічної діяльності суб'єктів господарювання реального сектору економіки існує квазіфіскальний ризик у зв'язку з можливим невиконанням зобов'язань представниками малого та середнього бізнесу, що отримали кредити від банків-посередників в рамках спільних з ЄІБ інвестиційних проектів «Основний кредит для

малих та середніх підприємств та компаній з середнім рівнем капіталізації» та «Основний кредит для аграрної галузі – Україна». Протягом 2023 року в рамках зазначених проєктів банки-посередники мають сплатити Міністерству фінансів України 10 727 540,67 євро в рахунок погашення основного боргу та відсотків за ним [36, 63].

Також, в рамках реалізації спільних зі Світовим банком проєктів, для реалізації яких залучені кредитні кошти під державні гарантії, АТ «Укрексімбанк» протягом 2023 року має виконати зобов'язання перед МБРР в сумі 858,5 млн грн [36].

Підвищення облікової ставки НБУ до 25 % є також додатковим тягарем для суб'єктів господарювання державного сектора та муніципалітетів, в портфелі яких наявні кредити, прив'язані до облікової ставки НБУ, зокрема гарантовані державою. У майбутньому це може призвести до дефолтів та/або настання гарантійних випадків і відповідно додаткових непередбачуваних видатків державного бюджету. Так, станом на 31.07.2022 гарантований державою борг за кредитами, обслуговування яких залежить від облікової ставки НБУ, становить майже 40,0 млрд грн. Крім того, збільшення облікової ставки НБУ та темпів інфляції призведе до додаткових видатків держбюджету з обслуговування державного боргу як у 2022 так і у 2023 роках [36, 63].

Слід зазначити, що скорочення обсягів надходжень податків і платежів до бюджету та невідкладні потреби у покритті значних поточних витрат країни в умовах війни створюють значні фінансові ризики державного бюджету – призводять до зростання дефіциту державного бюджету та державного боргу.

Попри складну ситуацію з бюджетом, у поточному році Україна продовжувала платити за своїми боргами, у тому числі зовнішніми. Після перемовин, ініційованих Україною з інвесторами, останні погодилися на відтермінування платежів щодо зовнішнього боргу України до кінця 2023 року з можливістю продовження відстрочки на рік (до 2024 року). Завдяки цьому за два наступні роки Україна зможе зекономити майже 6 мільярдів доларів США. Ці гроші допоможуть зберегти макрофінансову стабільність, посилити стійкість української економіки.

З урахуванням фактично здійснених платежів і правочину з державними єврооблігаціями, станом на 15.08.2022 прогностичні платежі з обслуговування та погашення державного боргу у

2022 році становитимуть 606,1 млрд грн (з яких за внутрішнім боргом – 517,5 млрд грн, зовнішнім боргом – 88,6 млрд грн), у 2023 році – 744,5 млрд грн (з яких за внутрішнім боргом – 596,5 млрд грн, зовнішнім боргом – 148,0 млрд грн) [36, 63].

Наразі основними внутрішніми джерелами наповнення державного бюджету, окрім податків, є військові облігації. Кошти від розміщення військових облігацій, залучені в Державний бюджет України, використовуються на безперерйне забезпечення фінансових потреб держави в умовах воєнного стану – соціальні та оборонні. Так, станом на 29.08.2022 від розміщення ОВДП на фінансування державного бюджету залучено 438,9 млрд грн, водночас, за рахунок випуску військових ОВДП залучено 411,2 млрд грн, у тому числі через придбання у власність Національним банком України – 285,0 млрд грн [36].

Також Урядом проводиться активна робота з міжнародними партнерами, донорами, міжнародними фінансовими організаціями задля забезпечення фінансування дефіциту бюджету [39].

Станом 15 серпня 2022 року надходження до загального фонду Державного бюджету України офіційних трансферів (враховуючи гранти) від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ становили близько 300 млрд грн, які спрямовуються на фінансування найактуальніших видатків держави, у тому числі пов'язаних із забезпеченням гарантованого соціального захисту громадян, функціонування критичної інфраструктури та сектора безпеки [63]. Недоотримання фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій та двосторонніх донорів може призвести до наявності недостатнього обсягу коштів для фінансування дефіциту державного бюджету та для відновлення зруйнованої інфраструктури.

Більшість із наданої міжнародними партнерами допомоги надходить у формі довгострокових позик на пільгових умовах, зокрема під низький відсоток, на довгі терміни, із пільговим періодом відстрочення погашення позики [63].

Унаслідок війни виникла потреба стрімко підвищувати витрати на обороноздатність країни, тоді як падіння економіки негативно впливало на доходи бюджету. У результаті дефіцит збільшився до майже 20 % ВВП, а запланований дефіцит був ще вищим. Так, доходи бюджету суттєво підтримали гранти, від яких до загального фонду держбюджету надійшло майже 481 млрд грн. Передусім ці кошти надійшли від США [63].

За офіційними даними доходи від ПДФО, що йдуть також до місцевих бюджетів, зросли у 2022 р. майже на 8 % через вище фінансування грошового забезпечення військових. Через інфляцію збільшились надходження від внутрішнього ПДВ, тоді як обмежена ліквідність уряду та зниження експорту призвели до скорочення сум відшкодованого ПДВ майже вдвічі. Стрімке зниження доходів від ввізного ПДВ пояснювалось як запровадженими пільгами зі сплати цього ПДВ, що існували до липня 2022 року, скороченням ставки ПДВ на пальне до 7 %, так і падінням імпорту [63].

Через погіршення фінансових результатів підприємств скоротились доходи від податку на прибутки підприємств. Водночас у березні та квітні 2022 р. Уряд розширив спрощену систему оподаткування, дозволивши навіть великим компаніям сплачувати єдиний податок у розмірі 2 % з оборотів, що підсилює доходи місцевих бюджетів. Значення податкових надходжень для обороноздатності країни посилилось. Саме сплачені податки та внутрішні запозичення є джерелом фінансування видатків на оборону та безпеку. На ці цілі не йде міжнародна допомога. У результаті збільшення кількості військових і підвищення їх грошового забезпечення, зростання воєнних закупівель, частка видатків Державного бюджету на оборону зросла до 42 % за 11 місяців 2022 року, а загалом видатки на безпеку перевищили 50 % [63].

Закон України про Державний бюджет на 2023 рік було ухвалено в листопаді і підписано ще 23 листопада 2022 року, щоб пришвидшити переговори з міжнародними партнерами про фінансову підтримку у 2023 році [50]. Так, бюджет передбачає зовнішнє фінансування на 1,6 трлн грн або близько 38 млрд дол. США. Водночас доходи передбачено у сумі 1,3 трлн грн, з яких податкові надходження становитимуть за планом 86,8 %. Як і у 2022 році, майже половина видатків Державного бюджету припадає на програми оборони та безпеки, які фінансуватимуть коштом податкових надходжень.

У 2022 році важливим джерелом фінансування бюджету стала емісія НБУ: прямий викуп військових облігацій становив 400 млрд грн. Водночас від ринкового розміщення військових облігацій було отримано лише 197 млрд грн через низький попит на ОВДП за ставками, які пропонувало Міністерство фінансів України. За період повномасштабного вторгнення

погашено ОВДП на більшу суму: 213 млрд грн, 2,7 млрд дол. США та 0,7 млрд євро [36, 49].

У 2022 році із зовнішніх джерел залучено 564,2 млрд грн. Найбільшим позичальником коштів у 2022 році був Європейський Союз, який в межах програм макрофінансової допомоги надав 7,1 млрд євро пільгових позик [36]. У 2022 році Україна отримала від МВФ 2,7 млрд дол. США, а сплатила за позиками 2,4 млрд дол. США в межах спеціальних інструментів швидкої підтримки [10, 13, 36].

У поточному періоді 2023 р. спостерігається сповільнення інфляції та перевищує очікування, визначаючи подальше зниження ставок НБУ. Так, у серпні 2023 року спостерігалася помітна сезонна дефляція: індекс споживчих цін (ІСЦ) скоротився на 1,4 %. Востаннє таку потужну дефляцію влітку спостерігали 20 років тому – у 2003 році. Практично всю дефляцію у серпні 2023 р. було сформовано зниженням цін на овочі (–37,6 %) і фрукти (–4,2 %). Одним із основних проінфляційних чинників було зростання цін на пальне (+7,4 %), проте його внесок до загального показника інфляції був уп'ятеро слабшим за дефляційний внесок цін на фрукти та овочі [20, 36].

Показник інфляції в річному вимірі сповільнився з 11,3 % у липні до 8,6 % у серпні. Для порівняння, останній прогноз НБУ передбачав сповільнення динаміки ІСЦ лише до 10,5 % у вересні. Наразі очевидно, що в перший місяць осені інфляція становитиме не більше як 8 %. Отже, у четвер 14 липня варто очікувати подальшого суттєвого зниження облікової ставки НБУ [36].

Ринкові ставки за депозитами почали знижуватися. Згідно з даними НБУ, середня процентна ставка за депозитами домашніх господарств у серпні скоротилася на 0,5 відсоткового пункту (в. п.), порівняно з попереднім місяцем. У сегменті депозитів корпоративних клієнтів зафіксовано ще сильніше скорочення ставок – на 1 в. п. за місяць.

Золотовалютні резерви скоротилися вперше за шість місяців через втрату ритмічності зовнішньої допомоги. У серпні 2023 р. Україна отримала лише 1,7 млрд доларів США зовнішнього фінансування, що є найнижчим показником із квітня 2022 року. Через це міжнародні резерви НБУ за серпень 2023 р. скоротилися на 1,35 млрд дол. США (–3,2 %) – до 40,4 млрд дол. США. Наявний обсяг золотовалютних резервів досі перевищує 5 міся-

ців майбутнього імпорту товарів і послуг, проте втрата ритмічності зовнішніх надходжень є тривожним дзвіночком. У вересні-жовтні навантаження на золотовалютні резерви посиляться, адже у ці два місяці Україні треба сплатити більше як 2 млрд доларів за валютними боргами [36].

Дефіцит товарної торгівлі продовжує зростати. Відповідно до даних платіжного балансу України, дефіцит торгівлі товарами за останні 12 місяців (серпень 2022 р. – липень 2023 р.) сягнув 23 млрд дол. США. Для порівняння, у червні він становив 22,1 млрд, у травні – 21,7 млрд, а перед повномасштабним військовим вторгненням у лютому 2022 р. – менш як 7 млрд дол. США. За останні три місяці імпорт товарів демонструє зростання на 14 %, тоді як імпорт досі скорочувався на 3 % [36].

Попри очікування України отримати велику програму вже до кінця року, МВФ запровадив новий інструмент підтримки. У грудні Рада виконавчих директорів МВФ ухвалила Моніторингову програму із залученням Ради фонду (Program Monitoring with Board Involvement, PMB) для України. Програма спрямована на допомогу Україні в підтримці її макроекономічної та фінансової стабільності і передбачає розробку для України рамки макроекономічних заходів, що сприятиме збільшенню допомоги Україні від донорів.

3. Українські підприємства в умовах війни

В Україні війна призвела до суттєвих втрат людського капіталу. Багато людей, як військових, так і цивільних, загинули в цій війні. Також за різними оцінками близько 7 млн осіб залишили Україну і шукали прихисток від війни в інших країнах, передусім в ЄС, тоді як близько 5 млн. осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Це буде і великим викликом для відновлення України після війни, оскільки уряду треба буде впроваджувати реформи, що сприятимуть надходженню інвестицій в країну і відповідно створенню робочих місць, а тому і поверненню українців з-за кордону [30].

В умовах військової агресії російської федерації та активних бойових дій на значній території України, а також враховуючи швидкий характер розвитку та непередбачуваність подій, державні компанії, як і інші суб'єкти господарювання, гостро відчули на собі всі негативні наслідки поточної ситуації в країні,

пов'язані з негативними економічними процесами в економіці країни внаслідок війни, що призвело до погіршення їх фінансово-економічного стану.

Виникнення нових надзвичайних викликів у діяльності державних компаній зокрема спричинило:

- значне скорочення обсягів виробництва та обсягів реалізації;
- утрату активів і трудових ресурсів;
- значне зростання цін на енергоносії, сировину та матеріали;
- значне ускладнення та здорожчання логістики;
- утрату ринків збуту;
- значне погіршення розрахунків;
- зростання дебіторської заборгованості;
- дефіциту обігових коштів;
- зростання потреби у позикових коштах та/або у державній підтримці;
- значне зростання зобов'язань державних компаній.

Значні втрати державних компаній через негативні наслідки війни, зокрема, знищення або руйнування виробничих активів, загрозу життю працівників, що, разом із низьким споживчим попитом, погіршенням платоспроможності, зростанням заборгованості, погіршенням і здорожчанням логістики спонукатимуть до згортання або обмеження діяльності [26, 57].

Дефіцит фінансових ресурсів, скорочення та вкрай низька державна та/або кредитна підтримка стримуватиме відновлення та подальший розвиток підприємств (насамперед, середніх і малих) та, відповідно, звужуватиме ділову активність в економіці та знижуватиме їх конкурентоспроможність в умовах недофінансування інвестиційних проєктів, спричинятиме підвищення рівня цін підприємствами з метою покриття боргових зобов'язань, зменшення заробітних плат, скорочення рівня зайнятості та зростання кількості безробітних унаслідок скорочення штатів підприємств або їх повної ліквідації.

Скорочення обсягів виробництва та зниження обсягів реалізації продукції очікується і найближчим часом щодо тих компаній, виробничі потужності яких розміщено в регіонах країни, що межують з російською федерацією, перебувають поблизу лінії зіткнення або під загрозою окупації.

Частина державних компаній уже втрачена внаслідок окупації російською федерацією територій України та/або їх фізичного знищення. Також державні компанії несуть додаткові втрати та збитки, зокрема внаслідок їх долучення до заходів, що здійснюються військовим командуванням та органами влади для запобігання військовій загрозі з боку російської федерації та забезпечення обороноздатності країни.

У період дії воєнного стану або стану війни згідно із Законом України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03.03.2022 № 2115-IX [54] фізичні особи, фізичні особи – підприємці та юридичні особи звільнені від подання облікових, фінансових, бухгалтерських, розрахункових, аудиторських звітів та будь-яких інших документів, подання яких вимагається відповідно до чинного законодавства.

Наразі за таких умов можна лише оперувати певними оцінками щодо загального фінансового стану окремих державних компаній, кардинальних змін, що відбулись в умовах їх функціонування, та впливу на їх фінансові результати. Невиправданим в умовах війни є і процес моделювання результатів діяльності державних компаній у середньостроковій перспективі.

Через невизначеність щодо тривалості та характеру розвитку війни, реальних наслідків війни в далекосяжній перспективі, а також можливість відновлення воєнних дій до моменту створення якісно нової надійно функціонуючої колективної системи безпеки, в Україні існуватимуть надвисокі фінансові ризики, зокрема пов'язані з діяльністю державних компаній.

За оцінками реальний ВВП скоротився у 2022 році на 29,1 % унаслідок тимчасової втрати територій, часткового або повного руйнування ряду підприємств та інфраструктури, дорожчої й обмеженої логістики, міграції людей всередині країни або за кордон. Це найглибше річне падіння економіки за всю історію України. Основною причиною падіння ВВП стала повномасштабна війна, розпочата росією 24 лютого 2022 року, та пов'язані з нею наслідки. Йдеться, зокрема, про окупацію окремих територій, руйнування інфраструктури та виробничих потужностей, блокаду чорноморських портів і розрив логістичних зв'язків, масштабну міграцію. Поєднання цих наслідків призвело до різкого скорочення споживчого попиту, інвестиційної діяльності, експорту та врожаїв [9, 20].

Найбільших втрат економіка зазнала в перші місяці повномасштабної війни. Вже в I кварталі 2022 року падіння економіки сягнуло 14,9 %. Це стало наслідком не лише повномасштабного вторгнення з 24 лютого, а й значного зростання ризиків напередодні, що негативно позначилося на ділових і споживчих настроях. У II кварталі 2022 року реальний ВВП скоротився на 36,9 % у річному вимірі [20]. Проте військові успіхи ЗСУ, а також антикризові заходи НБУ та уряду за підтримки міжнародних партнерів дали змогу поступово стабілізувати макроекономічну ситуацію. Забезпечення безперебійного функціонування банківської та платіжної систем, фіксація офіційного курсу за одночасного запровадження обмежень на валютно-обмінні операції та рух капіталу були одними з тих заходів, що стримали розгортання панічних настроїв і суттєво зменшили невизначеність для населення та бізнесу. Це заклало підвалини для поживлення економічної діяльності після першого шоку війни.

Ще навесні з'явилися перші ознаки відновлення економічної активності, яке тривало влітку та на початку осені. Цьому сприяли поступове налагодження логістики, релокація підприємств, переорієнтація низки видів діяльності на воєнні потреби, подальше звільнення окупованих територій, повернення частини внутрішньо переміщених осіб і вимушених мігрантів до місць постійного проживання, а також відкриття «зернового коридору». У результаті падіння реального ВВП сповільнилося [31, 33].

Водночас наприкінці 2022 року відновлення економіки перервалося через наслідки масштабних атак росії на енергетичну інфраструктуру, які призвели до суттєвого дефіциту електроенергії в Україні. Значна частина підприємств адаптувалася навіть до перебоїв з енергопостачанням, закуповуючи засоби автономного енергоживлення, але працювала на нижчому рівні потужностей. Інша частина бізнесу не мала змоги пристосуватися до таких умов через особливості виробничих процесів та обмеженість фінансових ресурсів. Дефіцит електроенергії призвів до поглиблення падіння ВВП у IV кварталі [6, 20].

Фактичне падіння економічної активності у 2022 році було меншим за прогнози багатьох організацій на початку повномасштабного вторгнення, а також кращим за оцінки Національного банку України. Вищі економічні результати порівняно з початковими прогнозами зумовлювалися стрімким нарощенням бюджетних витрат, насамперед на оборону та безпеку,

що підтримало державне споживання та інвестиції, а також швидшою адаптацією населення та бізнесу до воєнних умов, у тому числі до перебоїв з енергопостачанням наприкінці року.

Споживання в умовах повномасштабної війни скоротилося на 16,9 %. Падіння відбулося насамперед завдяки приватному споживанню, що пов'язано зі зменшенням доходів населення в реальному вимірі та з рекордною міграцією внаслідок високих безпекових ризиків. У результаті кінцеві витрати домогосподарств за підсумками року скоротилися на 26,7 % [6, 20].

Водночас з огляду на стрімке зростання витрат на безпеку та оборону, програми соціального захисту, а також порівняно стійке фінансування інших бюджетних напрямів (зокрема охорони здоров'я), споживання державного сектору загалом за рік зросло на 18 %. Також минулого року значно збільшилися кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (на 37,7 %). Це насамперед відображає стрімке зростання волонтерського руху, а також роботу інших недержавних громадських організацій [6, 20].

Високі безпекові ризики та погіршення ділових очікувань зумовили значне падіння інвестиційної діяльності. Валове нагромадження основного капіталу у 2022 році скоротилося на 34,3 % [4, 6, 20]. Крім безпекових ризиків і погіршення ділових очікувань, на зниження інвестиційної діяльності вплинуло й загальне погіршення фінансових результатів підприємств. Водночас постачання обладнання та техніки на потреби оборони і безпеки стримувало падіння інвестицій [34, 35].

Експорт стрімко скоротився через порушення логістичних зв'язків і блокування росією морських перевезень, водночас роль імпорتنих поставок збільшилась. Унаслідок руйнування потужностей експортоорієнтованих підприємств і логістичні складнощі через блокування росією портів Чорного моря спад експорту стрімко поглибився (до 42,4 %). Запуск «зернового коридору» та розбудова шляхів для перевезень через західні кордони, у тому числі залізницею та Дунайськими портами, лише частково компенсували обмеженість традиційних транспортних шляхів для експортних поставок [3, 28].

В умовах зменшення внутрішнього виробництва роль імпорتنих поставок зросла, хоча обсяги імпорту також скоротилися (на 18,5 %) у відповідь на звуження внутрішнього попиту. Унесок чистого експорту у зміну ВВП був від'ємним (9,5 в. п.).

Показники більшості видів діяльності у 2022 році суттєво погіршилися. Динаміку показників різних видів діяльності упродовж 2022 року визначали насамперед високі безпекові ризики. Найглибшого падіння зазнав сектор будівництва внаслідок скорочення інвестицій та стрімкого зменшення попиту на житло. Водночас певну підтримку сектору надавали бюджетні витрати на відбудову інфраструктури. Унаслідок руйнування виробничих потужностей та інфраструктури, скорочення споживчого та інвестиційного попиту економічні результати промисловості також суттєво погіршилися. Перебої з енергопостачанням наприкінці року через обстріли критичної інфраструктури росією поглибили спад промислового виробництва. Водночас частину видів переробної промисловості, зокрема машинобудування, легку і харчову промисловість, підтримало державне фінансування військових замовлень. Переорієнтація сільськогосподарських виробників на українські добрива в умовах припинення імпорتنих поставок добрив з рф та білорусі підтримала хімічну промисловість, а стійкий видобуток енергетичних ресурсів – добувну [12].

Валова додана вартість торгівлі також відчутно скоротилася. Глибоким було падіння й у інших видах послуг унаслідок стрімкого звуження споживчого попиту. Діяльність транспорту та оптової торгівлі додатково стримували логістичні труднощі, зменшення експортних поставок, дефіцит пального навесні 2022 року та перебої з енергопостачанням наприкінці року.

Окупація територій та мінування посівних площ, а також зниження врожайності окремих культур були основними причинами суттєвого зниження валової доданої вартості сільськогосподарства. Підтримували цей вид діяльності переорієнтація низки сільськогосподарських виробників з посівів зернових на олійні культури та запуск «зернового коридору».

Значно меншими темпами порівняно з іншими видами діяльності скоротилися показники фінансового сектора завдяки насамперед забезпеченню безперебійного функціонування банківської системи навіть в умовах перебоїв з електропостачанням. Меншим було й падіння валової доданої вартості ІТ-галузі, як завдяки поширенню дистанційної роботи в цьому секторі та оперативній релокації ІТ-підприємств у безпечніші регіони [5].

Стрімко зросла валова додана вартість сектора державного управління та оборони з огляду на зростання його ролі в умовах повномасштабної війни. Завдяки бюджетним видаткам фінансові показники секторів освіти та охорони здоров'я зазнали менших темпів падіння порівняно з багатьма іншими напрямками. Загалом внесок бюджетних секторів у зміну реального ВВП був додатним, на відміну від впливу інших галузей. Водночас суттєве скорочення бази оподаткування через падіння економічної активності та тимчасове запровадження податкових пільг призвело до значного зменшення податків, що мало від'ємний внесок у динаміку ВВП.

Усі галузі реального сектора потерпали від війни. За оцінкою одні з найбільших втрат припали на металургію, де було знищено кілька ключових заводів, а решта стикнулась із різким подорожчанням логістики в умовах зниження цін на металопродукцію. Утім, у 2023 р. збережені виробничі потужності металургійного комплексу України виявили стабільність обсягів виробництва. У серпні середньодобова виплавка сталі в Україні становила 19,4 тис. т, що відповідає показнику липня. Це найвищі показники виробництва від початку повномасштабного військового вторгнення в Україну в 2022 році. У річному вимірі це відповідає зростанню на 65 % [4].

Найбільш стійкими виявились підприємства харчової та легкої промисловості. Виробників продовольчих товарів підтримувало внутрішнє споживання і подальший експорт. Водночас легка промисловість змогла швидко адаптуватись до виконання військових замовлень.

Унаслідок руйнувань, високої невизначеності, погіршення добробуту населення, нестачі вільних коштів у компаній та обмеженості бюджетних ресурсів суттєво скоротилось будівництво. Ймовірно, обсяги будівельних робіт скоротились в 3–4 рази від показників 2021 року.

Через обстріли росією енергетичної інфраструктури України пошкоджено понад 50 % генерувальних та передавальних потужностей. Було вражено всі види генерації – атомна (пошкоджені трансформатори, які передають електроенергію в мережу, окупована Запорізька АЕС), тепла, гідро. Дефіцит електроенергії змушує енергокомпанії відключати від мережі промислових та побутових споживачів, що знижує виробництво та погіршує добробут українців. Споживання електроенергії скороти-

лось і серед побутових споживачів. Виробництво електроенергії в країні за оцінкою знизилось на 30–35 % у 2022 році [20].

До початку повномасштабної війни Україна встигла завершити об'єднання української електричної мережі з європейською ENTSO-E та від'єднатись від спільної енергосистеми з рф та білоруссю. Об'єднання з ENTSO-E дає можливість напряму обмінюватись електроенергією із ЄС та суттєво посилити енергетичну незалежність країни. Україна експортувала електроенергію влітку, коли в системі був її надлишок, та імпортувала електроенергію в кінці року, коли відчувався дефіцит.

Пошкоджень зазнала нафтогазова галузь – зруйновано 28 нафтобаз, обстріляний Шебелинський НПЗ, знищений Кременчуцький НПЗ, пошкоджені Одеський та Лисичанський НПЗ. Як наслідок, Україна змушена завозити пальне з-за кордону.

Транзит російського газу територією України до ЄС скоротився до 40 % від законтракованих обсягів. Крім того, через окупацію частини української території стало неможливо використовувати газовимірювальну станцію «Сохранівка» на Луганщині. Обстрілами було пошкоджено близько 7 000 км газових мереж. За оцінками, виробництво газу в Україні скоротилось на 10 %, а споживання – на 30 % [20].

Російський військовий напад зупинив одну транспортну галузь – авіаційну – та частково заблокував роботу ще двох – морської та річкової. Відповідно, залізничний та автомобільний транспорт був змушений працювати зі значно більшим навантаженням в напрямку західних кордонів. Проте загальні обсяги вантажних залізничних перевезень за січень-листопад 2022 року скоротились на 51 % через падіння перевезень в напрямку українських портів і скасування транзитних перевезень [20]. Морські перевезення скоротились утричі порівняно з 2021 роком. Перевезення автомобільним транспортом скоротились не настільки суттєво через допомогу ЄС та відкриття нових пунктів пропуску на західному кордоні України.

У поточному періоді 2023 р. авторинок оновив рекорд воєнного часу. Так, у серпні в Україні було зареєстровано 5,8 тис. легкових автомобілів. Це найбільший показник за 2022–2023 роки. Порівняно з серпнем 2022 року, кількість нових зареєстрованих автомобілів збільшилася вдвічі. За підсумками 8 місяців 2023 року в Україні зареєстровано понад 38 тис. нових легкових автомобілів, що вже перевищує показник для всього календарного 2022 року.

ЄС для підтримки українського експорту уклав угоду з Україною, яка тимчасово дозволила ввозити українську продукцію автомобільним транспортом без обмежень. Для цього ЄС скасував дозвільну систему на автомобільні вантажні перевезення з Україною.

З початку війни «Укрзалізниця» виконує важливу функцію евакуації населення із зони бойових дій, а залізничні вокзали стали першими пунктами прихистку та гуманітарної допомоги. 22 липня 2022 року за посередництва ООН було досягнуто угоди з Туреччиною щодо безпечного транспортування зерна та харчових продуктів із портів Одеса, Чорноморськ і Південний (так звана «Зернова угода»). Дію угоди було продовжено 17 листопада попри спротив рф. Ця угода дозволила розблокувати український експорт зернових і позитивно вплинула на стан продовольчої безпеки у світі. За час дії угоди було експортовано 16 млн тонн зерна. Аграрний сектор за оцінкою ІЕД скоротився на близько 30 % у 2022 році як через падіння рослинництва, так і скорочення поголів'я у тваринництві. Під час весняної посівної було засіяно на 25 % менше земель, ніж у 2021 році передусім через тимчасову окупацію територій на сході та півдні країни, а також проблеми з доступом до пального. Це призвело до зниження врожаю більшості культур порівняно з рекордними показниками 2021 року, хоча залишились вищими за результати 2020 року. Загалом на 30 грудня аграрії зібрали 49 млн т зернових, 10,5 млн т соняшника, 7 млн т ріпаку та сої. Це перевищило показники 2012 року, але нижче, ніж у всі наступні роки. Восени аграрії збирали повільніше врожай, а на 30 грудня 22 % площ під кукурудзою залишилась незібраними через фінансову неспроможність окремих компаній зібрати врожай, а також проблеми з його зберіганням [20, 28].

У 2022 році аграрії через блокування морських портів не могли вчасно експортувати врожай 2021 року. Крім того, частина елеваторів опинилась на тимчасово окупованій території, а частина була повністю або частково зруйнована російською армією. Тому в Україні почали застосовувати мобільні засоби для зберігання врожаю, зокрема рукави.

Сектор тваринництва також потерпав від війни. Худоба та птиця гинули внаслідок обстрілів. Весною через невизначеність і бойові дії птахофабрики не змогли вчасно закласти яйця в інкубатори. Це спричинило підвищення цін на яйця восени, що перевищило традиційне сезонне зростання.

Використання нових технологій, дорожче паливо та довша і відповідно дорожча логістика на фоні неможливості отримати зиск від високих світових цін незадовільно вплинули на фінансові показники аграрних компаній. Окремі підсектори, зокрема птахівництво та вирощування овочів у теплицях, стикнулись з потребою закуповувати генератори та пальне для них восени. Відповідно сектор і надалі стикатиметься з викликами [32].

Так, до початку військових дій, Україна входила до найбільших постачальників продовольства та сільськогосподарської продукції на світовий ринок. Протягом останніх п'яти років агропродовольча продукція забезпечувала до 45 % загального експорту держави. Руйнування російськими військовими сільськогосподарської інфраструктури, знищення виробничих потужностей та істотні пошкодження об'єктів інфраструктури сільськогосподарської, складської, транспортної, енергетичної, переробної промисловості, втрата Україною посівних площ спричинили, зокрема, значне зниження експортних можливостей України та, як наслідок, дефіцит продукції на світових ринках. Блокування морських портів України і торгівельної діяльності в акваторії Чорного та Азовського морів направлено на виснаження української економіки. Війна докорінно змінила здобутки експортного потенціалу України. Збій стабільного постачання з України аграрної продукції вже призвів до стрімкого зростання світових цін на зерно та зменшення його ціни на внутрішньому ринку, а також до збільшення відповідних залишків. Тому, на сьогодні важливо збільшити можливості експорту збіжжя з метою надходження валютної виручки в економіку України [33].

Разом з тим, слід зазначити, що відповідно до прогнозного балансу попиту та пропозиції зернових і зернобобових культур на 2022/2023 маркетинговий рік (01.07.2022 – 30.06.2023) виробництво зерна, за експертними оцінками Мінагрополітики, може скласти 48 млн тонн. Пропозиція зерна на ринку у 2022/2023 маркетинговому році може скласти майже 67 млн тонн. Для забезпечення внутрішнього споживання у 2022/2023 маркетинговому році потрібно 17,9 млн тонн [28].

На підставі вищевикладеного можна зазначити, що зерновими та зернобобовими культурами для внутрішніх потреб Україна у наступному 2022/2023 маркетинговому році буде забезпечена повністю, а також можливі обсяги експорту зерно-

вих можуть скласти 44,5 млн тонн, що на 9 відсотків, або 4,5 млн тонн, менше, ніж минулого маркетингового року [28].

Крім того в зоні ведення бойових дій відбулось фізичне знищення аграрних підприємств. Унаслідок збройної агресії потенційно втрачено до 30 % поголів'я тварин, а також 25 % площ ягідників та 20 % площ садів, пошкоджено близько 5 % земель сільськогосподарського призначення [28]. Зростання вартості добрив, пального, посівних матеріалів призвели до зростання вартості виробництва сільськогосподарської продукції та труднощів із фінансуванням роботи аграрного сектору. Разом з обмеженими властивостями реалізації продукції та обмеженим доступом до фінансових ресурсів це загрожує банкрутством аграрних підприємств та відмовою від посівної кампанії у 2022/2023 маркетингових роках.

Також, експерти Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) оцінили потенційну пряму шкоду сільськогосподарським активам України з початку війни у 6,5 млрд дол. США [18]. Сюди входить зруйнована іригаційна інфраструктура, сховища, техніка та інше сільськогосподарське обладнання, портова інфраструктура, теплиці, польові культури, тваринництво та переробні підприємства. Потребуватимуть відновлення роботоздатності близько 10,5 тис. підприємств галузі [28].

Зазначені негативні зміни у галузях сільського господарства матимуть вплив на бюджетні показники, у тому числі на обсяги надходжень податків і платежів до бюджету, зокрема від сільськогосподарських товаровиробників.

У 2023 році та наступних роках сільськогосподарським товаровиробникам буде необхідна значна підтримка, як через залучення інвестицій у галузь АПК, так і з боку держави.

У 2022 році стрімко розширився дефіцит торгівлі товарами та послугами. За одинадцять місяців року дефіцит склав 20 млрд дол. США, що в 11 разів вище тогорічних показників. Це відбулось через скорочення номінальних показників експорту товарів та послуг на 29 % на тлі лише незначного зменшення імпорту товарів та послуг (-4 % в дол. США). Однак завдяки міжнародній підтримці рахунок поточних операцій був зведений з профіцитом на рівні 8,5 млрд дол. США, а профіцит зведеного платіжного балансу розширився до 2,4 млрд дол. США [20].

Експорт товарів постраждав найбільше. Падіння товарного експорту становило 34 % за 11 місяців, причому основне падіння відбулось в експорті металів і руд. Натомість завдяки міжнародним зусиллям падіння експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва становило лише 14 %. Скорочення імпорту товарів було не таким різким, як для експорту, й склало 20 % за січень-листопад 2022 р. [36]. Запроваджені 24 лютого обмеження на оплату товарів некритичного імпорту було швидко скасовано, бо основу імпорту країни складають товари проміжного споживання та інвестиційні товари, які необхідні для забезпечення функціонування економіки.

Через велику кількість українців, які вимушено виїхали за кордон, у 2022 році відбувся бум імпорту послуг: він збільшився на 74 % внаслідок зростання витрат українців за кордоном. У результаті профіцит торгівлі послугами, який зазвичай дозволяв частково компенсувати дефіцит у торгівлі товарами, змінився дефіцитом. Це поглибило загальний дефіцит торгівлі товарами та послугами.

Попри зростання витрат українців за кордоном зберігся також притік грошових переказів в Україну. За перші 11 місяців вони становили 12 млрд дол. США, що лише на 6 % менше тогорічного показника. Водночас притік прямих іноземних інвестицій фактично зупинився. У січні-листопаді чистий приплив ПІІ становив 0,3 млрд дол. США порівняно з 6,6 млрд рік тому [36].

Протягом 2022 року відбулись суттєві зміни у географії товарної торгівлі України. Різко зросла роль ЄС як торговельного партнера, зокрема в експорті. Польща стала найважливішим напрямком українського експорту, тоді як на другому місці опинилась Румунія, випередивши Туреччину і Китай. Стрімке зростання експорту в Китай змінилось на не менш стрімке падіння. У імпорті зміни були не такі різкі, але й тут роль ЄС зросла [36, 65].

Негативний вплив повномасштабної війни на соціальну сферу був великим. За різними оцінками близько 7 млн українців шукали притулку за кордоном, тоді як кількість ВПО сягнула майже 5 млн осіб. У результаті ринок праці подекуди стикався із проблемами наявності працівників, але загалом попит на робочі місця був набагато більшим за кількість наявних вакансій [21].

Унаслідок повномасштабної війни рівень безробіття (за методологією МОП) за оцінкою НБУ зріс до 30 %. Водночас кількість офіційно зареєстрованих безробітних залишилась близькою до рівня 2021 року [20]. Усе ж у вересні депутати ухвалили рішення скоротити виплати по безробіттю до 90 днів, що може пояснюватись обмеженістю коштів на фінансування таких виплат. Натомість для ширшого використання громадських робіт уряд запровадив «Армію відновлення».

Для стримання зростання бідності уряд вчасно і в повному обсязі виплачував соціальні допомоги, включно з пенсіями. Ці виплати передусім здійснювали за рахунок міжнародної допомоги. Доходи Пенсійного фонду зросли у 2022 році завдяки більшим надходженням від ЄСВ від грошового забезпечення військових. Усього на пенсійні виплати було спрямовано 575 млрд грн [63]

Водночас майже половина членських компаній Європейської Бізнес Асоціації прогнозують позитивну динаміку розвитку свого бізнесу у 2023 році [18]. Такими є висновки опитування «Прогнози бізнесу на 2023 рік», проведеного Асоціацією у партнерстві з Райффайзен Банк за аналітичної підтримки Gradus Research. Однак, цьогорічні результати очікувано демонструють погіршення настроїв і прогнозів топ-менеджерів. Для порівняння, минулого року позитивні прогнози робили 83 % CEO. Водночас 28 % директорів розраховують у 2023 році втримати бізнес-показники на нинішньому рівні, а 25 % очікують погіршення стану справ у їхнього бізнесу (минулого року таких було тільки 2 %). Більшість компаній розраховують наступного року на позитивний фінансовий результат. Так, 58 % респондентів очікують зростання доходів у гривні, і 43 % – у натуральному виразі. Водночас 31 % розраховує на зростання доходів у гривні до 10 %. Падіння доходів у гривні прогнозують 31 % директорів, у натуральному виразі – 36 % [18].

Під час планування бюджетів на 2023 рік керівники компаній закладають вартість валюти у середньому на рівні 43 USD/UAH. Нагадаємо, останні два роки прогнози щодо курсу гривні залишались сталими на рівні 29 USD/UAH. Тільки 1 з 5 CEO планує наймати нових людей у наступному році. Тоді як більшість директорів, а саме 53 % стверджують про плани втримати команду без змін, інші 28 % будуть вимушені вдаватися до скорочення штату. Проте минулого року більше половини компаній плану-

вали розширення штату. Тільки 1 % компаній планують скорочення заробітних плат у 2023 році, ще 26 % залишать їх на поточному рівні. Водночас 73 % запланували підвищення заробітних плат для співробітників, з них 40 % підвищуватимуть платню на рівні від 10 % до 20 %. Для порівняння, усі респонденти минулорічного опитування запланували підвищення заробітних плат своїм співробітникам [18].

У порівнянні з минулим роком на третину зменшилась кількість підприємців, що планують впровадження нових інвестиційних проєктів, про це повідомили тільки 19 % компаній. Середня вартість запланованих проєктів становить близько 3 млн доларів. Натомість кількість компаній, що планують інвестиції в соціальні ініціативи, зросла – таких наразі 60 %. У середньому бізнес готовий спрямовувати на соціальні проєкти близько 8 % від доходів, що значно перевищує минулий показник до 3 % від доходу компанії. Керівники компаній визначають ТОП-3 завдання для Уряду. Перші два пункти вже кілька років поспіль лишаються незмінними. На першому місці – необхідність проведення судової реформи та встановлення верховенства права, на другому – боротьба з корупцією. Третім пріоритетом бізнес-лідери називають забезпечення макроекономічної стабільності, адже економічна безпека – основа майбутнього відновлення та відбудови України [18].

На початку 2023 року економіка повернулася до відновлення завдяки значно ліпшій ситуації в енергетиці, подальшому пристосуванню бізнесу і населення до умов війни та міжнародній підтримці. Очікується, що економіка і надалі поживляватиметься та в поточному році вдасться уникнути падіння реального ВВП. Поліпшенню очікувань серед іншого сприятимуть заходи НБУ із забезпечення макрофінансової стабільності та зниження інфляції, яке триватиме і надалі. Водночас відновлення економіки залишатиметься стриманим через воєнні дії, що тривають, та високі безпекові ризики.

4. Фінансовий стан державних підприємств України в умовах війни

В умовах воєнного стану та з урахуванням надзвичайних викликів, з якими стикнулися зокрема і державні компанії, Мінфіном з метою проведення оцінювання фінансових ризиків,

пов'язаних з їх діяльністю, було здійснено запити щодо надання відповідної інформації до суб'єктів господарювання та їх суб'єктів управління, і за результатами опрацювання якої слід зазначити про таке.

Через військову агресію російської федерації проти України з 24 лютого 2022 року відбулось закриття повітряного руху України для цивільних користувачів повітряного простору, що призвело до неможливості здійснення основного виду діяльності підприємствами авіаційної галузі, що має критичний вплив на їх фінансово-економічний стан та сплату ними податків, зборів та інших платежів до державного бюджету.

З урахуванням фактичних надходжень до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях сума недонадходжень доходів бюджету у 2022 році може скласти 180,3 млн грн, сума недонадходжень зазначених доходів бюджету у 2023 році може скласти 200,0 млн грн [63].

Існують значні ризики щодо виконання державою гарантійних зобов'язань за кредитами, залученими підприємствами авіаційної галузі під державні гарантії, зокрема за кредитом ДП «Міжнародний аеропорт Бориспіль» – у вересні 2022 року в сумі від 147,0 до 160,0 млн грн та протягом 2023 року в загальній сумі 294,0 млн грн [63].

Також через збройну агресію та блокування російською федерацією судноплавства в морських портах України схожа ситуація склалася і щодо діяльності переважної більшості морських торгових портів України, що спричинило недонадходження доходів державного бюджету від сплати підприємствами морської галузі податків, зборів та інших платежів.

Так, у 2022 році державний бюджет недоотримав, зокрема від ДП «Адміністрація морських портів України», ДП «Одеський морський торговельний порт», ДП «Морський торговельний порт «Южний» та ДП «Укрводшлях», частину чистого прибутку у сумі близько 1,2 млрд гривень [63].

Очікувані надходження портів (адміністративних) зборів у 2022 році становлять 217,9 млн грн, прогнозні показники на 2023 рік – 218,3 млн грн. Однак існують ризики значного відхилення фактичних від очікуваних показників доходів державного бюджету за портовими (адміністративними) зборами, що спла-

чується морськими торговельними портами, з урахуванням можливих наслідків збройної агресії російської федерації проти України [29].

В умовах військової агресії російської федерації та активних бойових дій на значній території України, обстрілів об'єктів критичної інфраструктури, тимчасової окупації окремих територій України існують ризики, пов'язані з діяльністю підприємств Групи Нафтогаз, зокрема:

- зниження видобутку природного газу внаслідок наближення лінії бойових дій до газоносних ділянок, на яких здійснюється видобуток природного газу;

- пошкодження технологічного обладнання, мереж, устаткування, будівель і споруд, як основного так і допоміжного призначення;

- ускладнення роботи з проведення повного обсягу необхідних робіт з поточного обслуговування, ремонту і підготовки об'єктів критичної інфраструктури до безаварійної і безперебійної роботи у наступному опалювальному сезоні 2022/2023 року;

- масова міграція населення України, що спричиняє зменшення кількості домашніх абонентів;

- значний економічний і бізнесовий занепад створюють передумови для неспроможності бізнесу, комунальних підприємств і населення/домогосподарств забезпечувати своєчасні та у повному обсязі розрахунки за спожитий природний газ, що призводить до подальшого зростання заборгованості і негативно впливає на ліквідність постачальників газу (за I півріччя 2022 року заборгованість споживачів за природний газ перед Групою Нафтогаз зросла на понад 65 млрд грн) [63].

Негативний вплив цих чинників створює не тільки наявну, а й потенційну загрозу забезпечення стабільного та безперебійного виконання виробничих завдань підприємствами Групи Нафтогаз, зокрема з видобутку вуглеводнів, транспортування нафти і підземного зберігання газу, та, як наслідок, високу ймовірність настання і матеріалізації фінансових ризиків, які можуть призвести до можливих негативних змін показників державного бюджету.

Так, згідно із Законом України від 29.07.2022 № 2479-IX у 2022 році на компенсацію суб'єктам ринку природного газу, на яких Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про ринок природного газу» покладено спеціальні обов'язки

для забезпечення загальносупільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу, додаткові видатки державного бюджету становлять 111,1 млрд грн [58].

Через можливе погіршення у 2022 році фінансового стану підприємств Групи Нафтогаз, а також матеріалізацію ризиків в їх діяльності можуть зменшитися податкові та неподаткові платежі до бюджетів порівняно із запланованим обсягом. Також існує ризик виконання державою гарантійних зобов'язань за кредитами, залученими підприємствами Групи під державні гарантії [63].

До основних факторів, що можуть негативно впливати на діяльність НАК «Нафтогаз України» та підприємств Групи належать, зокрема:

- невизначеність щодо поширення, формату або перспектив завершення військових дій на території України, які мають руйнівний вплив на внутрішній ринок природного газу (на сьогодні неможливо передбачити подальші руйнування або пошкодження газотранспортної інфраструктури, оцінити об'єктивні потреби на відновлення цієї інфраструктури);

- невизначеність щодо строків і формату дії спеціальних обов'язків, покладених на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносупільних інтересів спеціальних зобов'язань, пов'язаних із споживанням газу населенням та іншими категоріями споживачів;

- неналежне виконання контрагентами умов укладених договорів (як в частині поточних розрахунків, так і в частині дебіторської заборгованості минулих періодів);

- зниження курсу гривні до іноземних валют (з огляду на закупівлю газу в іноземних постачальників і наявність зобов'язань за кредитами в іноземній валюті, девальвація гривні призведе до зростання сум втрат від курсових різниць, а також зростання витрат грошових коштів на імпорт природного газу та обслуговування заборгованості) [28, 63].

Водночас одним з ключових викликів діяльності НАК «Нафтогаз України» в умовах військової агресії проти України та загальноєвропейської енергетичної кризи є питання належної підготовки країни до наступного опалювального періоду.

Крім того, у зв'язку з війною Україна проводить переговори з усіма кредиторами щодо відтермінування виплат за боргами, у тому числі за боргами державних компаній. НАК «Нафтогаз

України» має доручення від Уряду знайти консенсусне рішення у перемовинах з інвесторами щодо реструктуризації боргів.

Унаслідок військових дій відбулось пошкодження газопроводу, втрачено контроль на точці входу Сохранівка, ПАТ «Газпром» не виконує умови контракту щодо повної оплати заброньованих потужностей, відбулось зниження обсягів власного видобутку природного газу, його споживання на внутрішньому ринку та зниження замовлених потужностей на міждержавних точках входу та виходу [28].

Наслідком цих подій є часткова втрата доходів ТОВ «Оператор ГТС України» та зниження надходжень до державного бюджету у I півріччі 2022 року на суму 3,43 млрд грн (ПДВ – 1,8 млрд грн, податку на прибуток – 1,63 млн грн). Висока ймовірність втрати доходів ТОВ «Оператор ГТС України» внаслідок зупинки з січня 2023 року транзиту газу через територію України і, як наслідок, відсутності оплати заброньованих потужностей, що зокрема призведе до недонадходжень державного бюджету у 2023 році на 11,15 млрд грн (ПДВ – 5,87 млрд грн, податку на прибуток – 5,28 млрд грн) [63].

Також з серпня 2022 року висока ймовірність зниження надходжень податків і зборів до державного бюджету на суму 9,55 млрд грн через відсутність обігових коштів ТОВ «Оператор ГТС України», у зв'язку з виконанням зобов'язань зі сплати платежів на користь АТ «Укртрансгаз» за угодою про відшкодування коригування необхідного доходу. ТОВ «Оператор ГТС України» надані пропозиції до Кабінету Міністрів України та Міністерства енергетики України щодо внесення змін до Угоди відповідно до вимог Меморандуму про економічну та фінансову політику між Україною та Міжнародним валютним фондом, які полягають у наступному [25]:

- зменшення суми відшкодування за 2020–2024 роки з 47,9 млрд грн до 39,4 млрд грн відповідно до зменшення замовлених потужностей транзиту на 2022–2024 роки;

- призупинення платежів до 2025 року (враховуючи, що ТОВ «Оператор ГТС України» вже переплатило 13,1 млрд грн і подальшу невизначеність щодо транзиту природного газу), а саме до закінчення регуляторного періоду 2020–2024 років та проведення НКРЕКП перевірки за відповідний період;

- зняття штрафних санкцій у разі прострочки платежів за спеціальними обов'язками.

Військова агресія з боку російської федерації безпосередньо вплинула на діяльність і стан ДП «НАЕК «Енергоатом», остаточний вплив, і збитки від якої наразі не підлягають точній оцінці. Відбувся вплив на діяльність компанії: призупинились інвестиційні проекти, подовжено строки їх реалізації, зростає їх кошторисна вартість, зменшуються обсяги виробництва та доходи компанії, що ймовірно призведе до збільшення заборгованості за зобов'язаннями перед кредиторами, постачальниками, зростання операційних і фінансових витрат.

Акт військової агресії безпосередньо вплинув на обсяги виробництва Компанією електричної енергії. З початку березня 2022 року Запорізька АЕС захоплена російською федерацією, окремі енергоблоки перебувають у вимушеному резерві, ремонті, або працюють на зниженій потужності. Унаслідок цього обсяг реалізованої електричної енергії за I півріччя 2022 року скоротився на 17,44 % порівняно з аналогічним періодом минулого року [20, 28].

Через скорочення обсягів виробництва електричної енергії компанія вже недоотримала дохід у сумі 31,6 млрд грн. Як наслідок, державний бюджет утратив доходи у вигляді податків та зборів на суму 6,52 млрд грн (ПДВ – 5,26 млрд грн, акциз – 0,82 млрд грн, соціально-економічний збір – 0,26 млрд грн, екологічний податок – 0,18 млрд грн). До кінця 2022 року висока ймовірність збільшення суми недоотриманого компанією доходу до 33,4 млрд грн та збільшення втрат бюджету внаслідок недоотримання податків до 6,81 млрд грн (ПДВ – 5,56 млрд грн, акциз – 0,86 млрд грн, соціально-економічний збір – 0,27 млрд грн, екологічний податок – 0,12 млрд грн) [63].

Через неспроможність отримати дебіторську заборгованість за фактично реалізовану ДП «НАЕК «Енергоатом» електричну енергію у 2022 році, яка станом на 30.06.2022 становила 12,3 млрд грн, державний бюджет недоотримав доходи у вигляді податків та зборів у сумі 2,37 млрд грн (акциз – 0,32 млрд грн, ПДВ – 2,05 млрд грн) [63].

Слід зазначити, що з 11 березня 2022 року енергосистеми України і Молдови повністю синхронізовано з енергомережою континентальної Європи ENTSO-E. У червні 2022 року компанія розпочала експорт електричної енергії до Молдови, у липні 2022 року – до Румунії. У планах компанії значно збільшити обсяги експорту в Європу.

Також ДП «НАЕК «Енергоатом» має кредитні зобов'язання за угодами, укладеними під державні гарантії, проте за оцінками керівництва ДП «НАЕК «Енергоатом» відповідно до прогнозу грошових потоків до кінця 2023 року компанія зможе продовжувати безперервну діяльність та матиме змогу виконувати свої зобов'язання [63].

Втрати ДП «НАЕК «Енергоатом» внаслідок зміни валютних курсів через девальвації гривні за I півріччя 2022 року склали 1,17 млрд грн (у I півріччі 2021 року доходи компанії від курсових різниць становили 2,02 млрд грн). Існує висока ймовірність подальшого зростання курсу іноземних валют відносно гривні до кінця 2022 року, що може призвести до отримання Компанією збитків за результатом фінансово-господарської діяльності у 2022 році та втрат бюджету у сумі 1,37 млрд грн (податок на прибуток – 0,88 млрд грн, відрахування частини чистого прибутку 0,48 млрд грн) [36].

Крім того, ДП «НАЕК «Енергоатом» зобов'язане забезпечувати страхування або інше фінансове забезпечення відшкодування за ядерну шкоду у розмірі та на умовах, що визначаються Кабінетом Міністрів України. Через упровадження в Україні правового режиму воєнного стану дев'ять із шістнадцяти ядерних міжнародних страхових пулів відмовились від перестрахування цивільної відповідальності ДП «НАЕК «Енергоатом» за ядерну шкоду на новий річний страховий період з 29.07.2022 року. Наразі укладено договір обов'язкового страхування цивільної відповідальності ДП «НАЕК «Енергоатом» за ядерну шкоду на період з 29.07.2022 р. по 28.07.2023 р. на 54,27 % від загальної страхової суми [19].

У ПрАТ «Укргідроенерго» наразі фіксується значне зменшення надходжень грошових коштів за реалізовану електричну енергію та надані допоміжні послуги через падіння попиту. Також на ринку виникають затримки в оплаті через брак коштів у оператора системи передачі (НЕК «Укренерго»).

Товариство виконує надважливу функцію балансування енергосистеми, особливо під час воєнного стану, коли Україна втрачає контроль над електростанціями, а енергопостачання є нестабільним через руйнування електричних станцій і мереж внаслідок бойових дій. ПрАТ «Укргідроенерго» виконує спеціальні обов'язки із забезпечення населення доступною електричною енергією та несе фінансове навантаження з оплати

ДП «Гарантований покупець» послуги, що надається у межах фінансової моделі покладення спеціальних обов'язків (ПСО) перед МВФ.

Враховуючи те, що Запорізька АЕС на сьогодні перебуває під окупацією російської федерації, існують ризики невиконання ДП «НАЕК «Енергоатом» затверджених показників прогнозного балансу ОЕС України, що призведе до збільшення частки ПрАТ «Укргідроенерго» у покритті ДП «Гарантований покупець» вартості послуги постачальників універсальних послуг. Наразі відкритим є питання перерозподілу платежів за фінансовим ПСО між ПрАТ «Укргідроенерго» та ДП «НАЕК «Енергоатом», наслідком чого стане збільшення витрат з ПСО ПрАТ «Укргідроенерго» та значне зменшення обсягу обігових коштів товариства.

За розрахунками додаткові витрати на послуги із забезпечення доступності електричної енергії для побутових споживачів у II півріччі 2022 року орієнтовно складуть 7,6 млрд грн, що негативно вплине на фінансовий результат діяльності товариства та призведе до зменшення надходжень до державного бюджету на 4,74 млрд грн (податку на прибуток – 1,36 млрд грн, ПДВ –1,52 млрд грн, дивідендів – 1,86 млрд грн) [63].

В умовах воєнного стану, повної неможливості передбачити складові розрахунку вартості послуги, критичного зменшення надходжень грошових коштів, існує ризик щодо спроможності ПрАТ «Укргідроенерго» виконувати свої зобов'язання у межах ПСО. Критична ситуація з розрахунками за електричну енергію, що наразі утворилася на ринку електричної енергії, призводить до зростання дебіторської заборгованості, а також до зменшення обігових коштів товариства, що впливає на платоспроможність ПрАТ «Укргідроенерго». Прогнозне зменшення надходжень грошових коштів порівняно з планом у II півріччі 2022 року становитиме 6,2 млрд грн з ПДВ, що призведе до зменшення суми нарахованого ПДВ на 1,2 млрд грн [63].

З урахуванням зміни кон'юнктури ринку електричної енергії у II півріччі 2022 року очікується зменшення доходу від реалізації електроенергії та послуг порівняно із планом на 3,1 млрд грн, що негативно вплине на розмір чистого прибутку та призведе до зменшення платежів до бюджету на суму 1,92 млн грн (податку на прибуток – 0,55 млрд грн, ПДВ – 0,61 млрд грн, дивідендів – 0,76 млн грн).

Знищення російською федерацією території філії ПрАТ «Укргідроенерго» «Каховської ГЕС імені П. С. Непорожнього» створило джерело збитків для економіки України загалом. Гуманітарні наслідки виявляються у відсутності централізованого водопостачання та водовідведення у багатьох населених пунктах Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей. Приблизно 880 тисяч населення втратили доступ до централізованого водопостачання, що створює безпосередню загрозу їхньому життю та здоров'ю [37]. Економічні наслідки насьогодні ще не можуть мати детальної вивчити та оцінити. Зокрема, важливо звернути увагу на великі промислові центри, такі як Кривий Ріг, де виробничі процеси вимагають значних обсягів води. Це може призвести до зупинки виробництва, що призведе до невивлати зарплат та несплати податків.

Ці проблеми можуть викликати «ефект доміно», коли одна проблема породжує іншу, ведучи до гуманітарної та економічної криз, зростання безробіття, зниження рівня життя, соціального напруження – це все соціальні наслідки, які можуть призвести до різких змін у демографічній картині цілих регіонів.

А щодо екологічних наслідків, їх варто назвати екологічною катастрофою, трагедією світового масштабу. Зона впливу цієї трагедії охоплює щонайменше 5 тис. км², які були затоплені чи осушені [37]. За підрахунками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, орієнтовна сума збитків довкіллю через підлив дамби Каховської ГЕС вже становить понад 55 млрд грн. Із Каховського водосховища втрачено близько 70 % об'єму води. Критична ситуація у національних парках: під загрозою зникнення 30 % природно-заповідного фонду Херсонщини [37]. Фахівці Державної екологічної інспекції фіксують, що рівень солоності Чорного моря поблизу Одеси вже нижче норми у майже три рази. Такі зміни можуть незворотно вплинути на всю екосистему, призвести до масової загибелі представників чорноморської флори і фауни. Докази екологічних злочинів росії продовжують фіксуватись, і наслідки катастрофи для нашого довкілля ми будемо долати роками.

Впливас на зменшення фінансових результатів ПрАТ «Укргідроенерго» діяльність із забезпечення в умовах воєнного стану оборонно-промислового комплексу України безперебійним постачанням електричної енергії, для чого здійснюється її продаж державному постачальнику за мінімально можливою ціною – 0,01 грн/МВт·год [63].

Зважаючи на ситуацію, яка склалася з початку воєнних дій, майже неможливо спрогнозувати платежі ПрАТ «Укргідроенерго» до бюджету. Доходи від реалізації електроенергії та витрати, пов'язані з діяльністю на ринку електричної енергії, в умовах воєнного стану вже значно відрізняються від запланованих, що впливає на прогностичні показники податку на прибуток. А враховуючи касовий метод з ПДВ, при існуючих недорозрахунках, неможливо спрогнозувати сплату таких податків до бюджету.

Також ПрАТ «Укргідроенерго» має кредитні зобов'язання під державні гарантії за угодами, укладеними Україною з МБРР, ЄБРР, ЄІБ для реалізації проєкту «Реабілітація гідроелектростанцій». У I півріччі 2022 року ПрАТ «Укргідроенерго» своєчасно та у повному обсязі виконало свої зобов'язання щодо сплати основного боргу, відсотків за користування кредитами та плати за надання гарантії за кредитними угодами з ЄБРР, ЄІБ і МБРР. Однак існує ризик необхідності виконання державою гарантійних зобов'язань за кредитними зобов'язаннями Товариства, зокрема у II півріччі 2022 року у сумі 509 млн грн, у 2023 році – 1 136 млн грн, у разі виникнення дефіциту обігових коштів і погіршення ліквідності Товариства внаслідок зростання заборгованості за електричну енергію та додаткового ПСО.

Значну частину запозичень на фінансування інвестиційних проєктів ПрАТ «Укргідроенерго» залучено в іноземній валюті (доларах США та євро). У разі зниження офіційного курсу гривні до іноземних валют збільшаться поточні платежі за кредитами та загалом заборгованості за кредитними зобов'язаннями.

Усе вищенаведене свідчить, що діяльність Товариства та подальше виконання ним зобов'язань безпосередньо залежить від стану розрахунків за електричну енергію, надходження грошових коштів та подальшої дії фінансового ПСО [63].

Також гідроелектростанції, які входять до складу ПрАТ «Укргідроенерго», є об'єктами критичної інфраструктури і товариство зобов'язане забезпечувати безаварійну та безперебійну роботу всіх без винятку об'єктів і нести всі пов'язані з цим витрати, у тому числі на капітальні ремонти, завершення реконструкції гідротехнічного обладнання, антитерористичні заходи. Враховуючи форс-мажорні обставини, обсяг витрат на капітальні інвестиції за власний кошт можливо буде зменшений залежно від ситуації на ринку електричної енергії.

Наразі складно достеменно оцінити всі ризики та можливі майбутні втрати ПрАТ «Укргідроенерго» з огляду на військову агресію російської федерації проти України, оскільки ситуація змінюється щодня. Утім, враховуючи негативні процеси, спричинені військовою агресією російської федерації проти України, складну і непрогнозовану ситуацію з розрахунками на ринку електричної енергії, ймовірність настання фіскальних ризиків, пов'язаних з діяльністю ПрАТ «Укргідроенерго», є високою.

Унаслідок військових дій значно погіршилось фінансове становище учасників ринку електроенергії, що матиме негативні наслідки на спроможність НЕК «Укренерго» в подальшому отримати кошти за надані послуги. Так, через неспроможність отримати дебіторську заборгованість у I півріччі 2022 року у «НЕК Укренерго» не виникли податкові зобов'язання зі сплати до бюджету податку на додану вартість в сумі 1,15 млрд грн [63].

Основними фіскальними ризиками, пов'язаними з діяльністю НЕК «Укренерго» у 2022–2023 роках можуть бути [63]:

- виконання державою гарантійних зобов'язань у разі неспроможності компанії виконати свої зобов'язання перед кредиторами та перед гарантом – 19,17 млрд грн;
- зменшення сплати податку на прибуток та ПДВ через значну дебіторську заборгованість – 2,26 млрд грн;
- зменшення сплати дивідендів та податку на прибуток через збиткову діяльність – 0,16 млрд грн;
- зменшення сплати податку на прибуток через зростання курсових втрат – 0,07 млрд грн.

Також існують потенційні фіскальні ризики внаслідок можливого невиконання НЕК «Укренерго» поточних щорічних боргових зобов'язань за кредитами, залученими державою (невиконання компанією боргових зобов'язань з перерахування до державного бюджету платежів з обслуговування та повернення кредитів (позик), залучених державою, а також з перерахування плати за надання кредитів (позик), залучених державою, або за надання державних гарантій [63].

У зв'язку з воєнними діями на території України, зокрема у Харківській і Донецькій областях, ПАТ «Центренерго» не в змозі розпоряджатися всіма своїми активами. Починаючи з 24.05.2022 втрачено контроль над Вуглегірською ТЕС (м. Світлодарськ, Донецької обл.), передбачити розвиток подій та здійснити оцінку витрат на відновлення ТЕС не має можли-

вості. Зміївська ТЕС (смт Слобожанське, Харківської обл.) також знаходиться неподалік від території де ведуться бойові дії, що створює високі ризики в діяльності Компанії та призводить до отримання збитків.

З лютого по червень 2022 року у ПАТ «Центренерго» утворилася заборгованість по сплаті податків, зборів та інших платежів до бюджету у сумі 1,01 млрд грн, починаючи з липня 2022 висока ймовірність недоотримання бюджетом податків, зборів та інших платежів (за період липень 2022 – грудень 2023) у сумі близько 3,0 млрд гривень [63].

Також висока ймовірність виникнення в діяльності ПАТ «Центренерго» інших ризиків, які можуть призводити до фінансових та інших втрат або проблем з ліквідністю, що матиме вплив на державний бюджет.

З початку повномасштабної агресії російської федерації вантажні перевезення, які є ключовим джерелом прибутку АТ «Укрзалізниця», скоротилися на 65,3 %, внаслідок обстрілів було зруйновано майже 6 300 км колій.

В умовах блокування російською федерацією морських портів України та суттєвих руйнувань транспортної інфраструктури, залізниця є ключовим видом транспорту, яким забезпечуються перевезення. Держава вже здійснила субсидування діяльності АТ «Укрзалізниця», так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2022 р. № 193 «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету» з метою задоволення нагальних потреб функціонування держави та належного функціонування АТ «Укрзалізниця» в умовах воєнного стану, Міністерству інфраструктури було виділено з резервного фонду державного бюджету 17,95 млрд грн для здійснення Укрзалізницею заходів [41]:

- із забезпечення безперебійного функціонування залізничного транспорту в умовах воєнного стану в частині закупівель пально-мастильних матеріалів, електроенергії, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів (вакцин), медичних виробів, допоміжних засобів до них, медичного обладнання, проведення першочергових аварійно-відбудовних робіт на об'єктах залізничної інфраструктури та необхідного ремонту тягового і рухомого складу, виплати заробітної плати – 10,00 млрд грн;

- на придбання необхідних продовольчих, а також пакувальних товарів для їх фасування, пального, будівельних мате-

ріалів для проведення першочергових аварійно-ремонтних робіт на об'єктах, пошкоджених унаслідок бойових дій, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів (вакцин), медичних виробів, допоміжних засобів до них, медичного обладнання, оплати послуг із зберігання та/або переробки зерна (субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам) – 7,45 млрд грн [63];

– для закупівлі лікарських засобів, імунобіологічних препаратів (вакцин), медичних виробів, допоміжних засобів до них, медичного обладнання відповідно постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2022 р. № 185 «Деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану» – 0,5 млрд грн [22].

Також через падіння обсягів вантажоперевезень, здорожчання паливно-мастильних матеріалів і зростаючу потребу у фінансових ресурсах на відновлення зруйнованої інфраструктури АТ «Укрзалізниця» підвищила тарифи на вантажні перевезення на 70 %. Зменшення обсягів перевезень АТ «Укрзалізниця» в умовах воєнного стану вже призвело до втрат доходів у сумі 3,30 млрд грн, водночас висока ймовірність зростання втрат товариством доходів за період 2022–2023 роки до 4,67 млрд грн [2].

Унаслідок знецінення курсу національної валюти відносно іноземних валют, втрати від курсових різниць і фінансові втрати товариства вже становлять 2,72 млрд грн та зберігається висока ймовірність зростання втрат від курсових різниць і фінансових втрат товариства за період 2022–2023 роки до 3,83 млрд грн [2, 63].

Крім того, у разі погіршення ліквідності та виникнення дефіциту обігових коштів АТ «Укрзалізниця», існують ризики виконання державою гарантійних зобов'язань за кредитами товариства, залученими під державні гарантії. Втрати товариства від зростання цін на імпорتنі товарні позиції із закупівлі палива, цін на електроенергію у 2022–2023 роках можуть скласти 1,55 млрд грн. Додаткові витрати товариства на відновлення інфраструктури (відновлення мостів, земляного полотна, тягових станцій), ремонт тягового рухомого складу у 2022–2023 роках можуть скласти 2,4 млрд грн [2, 63]. Також товариство несе непрямі збитки, пов'язані з витратами на евакуацію, перевезення гуманітарної допомоги тощо, які вже становлять

1,81 млрд грн, проте існує висока ймовірність зростання таких втрат у 2022–2023 роках до 2,36 млрд грн [2, 63].

Через вторгнення російської федерації на територію України АТ «Укрпошта» втратило значну долю бізнесу, спостерігається зменшення споживання певних послуг, що суттєво впливає на зменшення доходів і фінансового результату та відповідно призведе до зменшення надходжень державного бюджету. Водночас суттєво зменшити витрати АТ «Укрпошта» не може, оскільки, як національний оператор поштового зв'язку відповідно до чинного законодавства України, актів Всесвітнього Поштового Союзу і рішень РНБО та Уряду, зобов'язане безперервно надавати послуги поштового зв'язку на всій території держави та не може припинити чи обмежити свою діяльність, оскільки є стратегічним підприємством, що забезпечує населення країни соціально важливими послугами.

Однак з 1 серпня 2022 року через загрозу життю працівників та загрозу пограбувань АТ «Укрпошта» зупинило роботу своїх відділень на непідконтрольних Україні територіях. Ураховуючи тенденцію щодо зниження доходних надходжень і сум понесених витрат, очікується зменшення платежів товариства до державного бюджету на суму близько 0,6 млрд грн порівняно з планом 2022 року, через зменшення суми сплати податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску [63]. Також, у разі погіршення ліквідності та виникнення дефіциту обігових коштів АТ «Укрпошта», існують ризики виконання державою гарантійних зобов'язань за запозиченнями товариства, залученими під державні гарантії.

З урахуванням триваючих негативних процесів, спричинених військовою агресією російської федерації проти України, складну та непрогнозовану ситуацію наразі складно оцінити всі ризики та можливі майбутні втрати державного бюджету, пов'язані з діяльністю АТ «Укрпошта».

Унаслідок збройної агресії з боку російської федерації втрачено рухоме та нерухоме майно ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (далі – АТ «ДПЗКУ») та відбулось зменшення обсягів доходів у зв'язку з окупацією ряду філій товариства. Наразі розмір втрат оцінити неможливо, оскільки відсутня об'єктивна інформація щодо стану майна й філій, що перебувають на тимчасово окупованих територіях та/або безпосередньо у зоні проведення бойових дій. АТ «ДПЗКУ»

несе додаткові витрати у зв'язку з необхідністю переміщення максимально можливих залишків зерна з філій, що перебували під загрозою окупації. Також унаслідок військових дій та блокування російською федерацією морських торговельних шляхів відбулось перенасичення внутрішнього ринку, що вплинуло на зниження ціни реалізації продукції нижче від вартості запасів [62].

Крім того, внаслідок невиконання боргових зобов'язань за кредитом, залученим АТ «ДПЗКУ» під державні гарантії, у січні та липні 2022 року Міністерством фінансів України виконані гарантійні зобов'язання за державною гарантією у сумі 2,487 млрд грн та 2,792 млрд грн, відповідно [63]. Зберігається висока ймовірність виконання державою гарантійних зобов'язань за заборгованістю АТ «ДПЗКУ» також і у 2023 році.

Через збройну агресію з боку російської федерації та запровадження воєнного стану на території України відбулась зупинка діяльності державного підприємства «Укрхімтрансміак». Унаслідок зупинки діяльності підприємства з транзитного транспортування аміаку у 2022 році державний бюджет недоотримає надходжень з рентної плати у сумі 1,2 млрд грн.

Також унаслідок введення на підприємстві режиму простою та тимчасовим припиненням трудових відносин із 70 % працівників протягом 2022 року бюджет недоотримає податків і зборів, пов'язаних із виплатою заробітної плати (ЄСВ, податок на доходи фізичних осіб, військовий збір) у сумі близько 68,0 млн гривень. У разі не відновлення роботи підприємства у 2023 році державний бюджет недоотримає надходжень з рентної плати у сумі 1,6 млрд гривень. Втрата бюджетом податків, пов'язаних із виплатою заробітної плати (ЄСВ, податок на доходи фізичних осіб, військовий збір), внаслідок введення на підприємстві режиму простою та тимчасовим припиненням трудових відносин протягом 2023 року становитиме 79,3 млн гривень [63].

Крім того, внаслідок відсутності доходів підприємство не зможе забезпечити належне утримання та обслуговування аміакопроводу, як об'єкта підвищеної небезпеки, що призведе до необхідності залучення підприємством позикових коштів та/або надання підприємству державної підтримки у 2022–2023 роках у сумі 200,0 млн грн [63].

У зв'язку з окупацією російською федерацією територій України, бойовими діями у місцях знаходження дочірніх

підприємств і відсутністю фінансування на виконання дорожніх робіт відбулось падіння обсягів замовлень АТ «ДАК «Автомобільні дороги України». Указане мало наслідком зменшення обсягів доходів товариства у I півріччі 2022 року та виникнення простроченої заборгованості зі сплати податків і інших обов'язкових платежів до державного бюджету станом на 30.06.2022 р. у сумі 1,1 млрд грн. Розрахункова сума недоотримання бюджетом податків та інших платежів у порівнянні з 2021 роком: у II півріччі 2022 року – 419,0 млн грн, у 2023 році – 689,7 млн грн [1, 63].

Важливо розглянути також квазіфіскальні операції державних компаній та органів влади, тобто стан виконання державними компаніями спеціальних обов'язків для забезпечення загальноносупільних інтересів.

На початку опалювального сезону 2021/2022 Урядом та місцевими органами влади було задекларовано незмінність тарифів на послуги з постачання теплової енергії та постачання гарячої води для населення через укладання 30.09.2021 р. Меморандуму про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері постачання теплової енергії та постачання гарячої води в опалювальному періоді 2021/2022 років [27]. Водночас була визначена необхідність забезпечення фінансової підтримки підприємств теплопостачання з боку органів місцевого самоврядування. Проте у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану змінилися умови щодо виконання Меморандуму, зокрема, у частині відшкодування із місцевих бюджетів різниці в тарифах підприємствам теплопостачання.

З метою врегулювання в умовах воєнного стану окремих відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання Верховною Радою України були внесені зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» щодо фінансового забезпечення заходів, спрямованих на врегулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування та особливості регулювання відносин на ринку природного газу й у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування [63].

Згідно із прийнятими змінами до законодавства протягом дії воєнного стану в Україні та протягом шести місяців після місяця, у якому його буде припинено або скасовано, заборо-

няється підвищувати тарифи на теплову енергію (її виробництво, транспортування та постачання), послуги з постачання теплової енергії та постачання гарячої води. Водночас суб'єктам господарювання, що здійснюють виробництво та/або транспортування та/або постачання теплової енергії, надають послуги з постачання теплової енергії та постачання гарячої води, щодо яких запроваджено мораторій, компенсується різниця в тарифах.

Так, на компенсацію суб'єктам ринку природного газу, на яких законодавчо покладено спеціальні обов'язки із забезпечення загальнооспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу, економічно обґрунтованих витрат, понесених ними в цілях виконання покладених на них спеціальних обов'язків, зменшених на обсяг грошових коштів, отриманих у процесі їх виконання в оплату природного газу, та з урахуванням допустимого рівня прибутку, що підлягає врегулюванню необхідні додаткові видатки державного бюджету у сумі 111,1 млрд грн [63].

Фінансове забезпечення у 2022 році заходів із врегулювання заборгованості, передбачених Законом України «Про заходи, спрямовані на подолання кризових явищ та забезпечення фінансової стабільності на ринку природного газу» становитиме 76,0 млрд грн видатків державного бюджету [55].

Крім того, на компенсацію різниці в тарифах на теплову енергію та послуги з постачання теплової енергії і постачання гарячої води згідно із цим Законом у 2023 році необхідна субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам у сумі 14,0 млрд грн [63].

Додаткова потреба у видатках державного бюджету на компенсацію державним вугледобувним підприємствам витрат на погашення заборгованості із заробітної плати та виплату поточної заробітної плати працівникам до кінця 2023 року становитиме орієнтовно 2,5 млрд грн. З урахуванням видатків, передбачених у Державному бюджеті на 2023 рік (3,3 млрд грн). Додатково необхідний обсяг бюджетних коштів на заробітну плату шахтарям у 2023 році становить близько 3,0 млрд грн. Загальний фінансовий ресурс на заробітну плату шахтарям у 2023 році також становитиме орієнтовно 6,0 млрд грн (0,5 млрд грн щомісячно) [63].

Обсяг компенсації витрат та/або втрат, понесених унаслідок воєнних дій та з метою запобігання настанню гуманітарних

кризових ситуацій, до яких належать витрати на ремонт пошкодженої інфраструктури, наразі оцінити неможливо.

Для збалансування фінансового стану цих підприємств, крім продажу електроенергії за встановленими Урядом цінами, передбачена також можливість реалізації електроенергії за ринковими цінами. Постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 775 «Про покладення спеціальних обов'язків на учасників ринку електричної енергії, що здійснюють операції з експорту електричної енергії, для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії протягом дії воєнного стану» [59] запроваджено механізм спрямування коштів учасників ринку електричної енергії, що здійснюють операції з експорту електричної енергії, на оплату послуг із забезпечення доступності електричної енергії для побутових споживачів. У результаті цього очікується зменшення обсягу покладання спеціальних обов'язків та отримання ДП «НАЕК «Енергоатом» і ПрАТ «Укргідроенерго» додаткових доходів.

Реалізація положень Закону України «Про заходи, спрямовані на погашення заборгованості, що утворилася на оптовому ринку електричної енергії» щодо погашення заборгованості, що утворилася на ринку електроенергії станом на 01.07.2019 за кошт видатків державного бюджету у поточному або наступних бюджетних періодах потребує фінансового забезпечення у розмірі 28,1 млрд грн [56].

Також Верховною Радою України прийнято Закон України від 09 липня 2022 року № 2392-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для запровадження комплексної термомодернізації будівель» [47]. Реалізація норм цього Закону потребуватиме додаткових видатків державного бюджету щодо:

- прийняття Кабінетом Міністрів України рішень про надання Фонду енергоефективності додаткової державної підтримки, зокрема завдяки частини коштів, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік на фінансування житлових субсидій населенню, завдяки економії бюджетних видатків, що виникли в результаті здійснення заходів з енергоефективності за програмами Фонду енергоефективності;

- здійснення Фондом енергоефективності за рішенням Кабінету Міністрів України діяльності із реалізації інших програм у

житловому секторі, у тому числі пов'язаних з відновленням будівель, зруйнованих та/або пошкоджених унаслідок збройної агресії російської федерації проти України (з метою досягнення цілей, визначених Урядом за іншими напрямками діяльності Фонду енергоефективності, Кабінет Міністрів України збільшує внески до цього фонду).

Зокрема, на забезпечення співфінансування нової програми в рамках Фонду енергоефективності (з метою підтримки відновлення постраждалих від війни будівель у житловому секторі) на рівні не менше ніж 20 % від загального фінансування у сумі 500 млн євро, що передбачається отримати від міжнародних донорів на реалізацію Угоди про фінансування заходу «Зменшення вразливості та підвищення продовольчої безпеки через підтримку постраждалого населення та сільськогосподарського виробництва в Україні (Контракт з розбудови держави та посилення стійкості)» необхідні видатки державного бюджету у сумі 3,721 млрд грн (100 млн євро виходячи з курсу НБУ 37,2104 грн за євро) [63].

Виконання міжнародних фінансових зобов'язань України потребуватиме фінансування з державного бюджету для забезпечення внесків до Фонду енергоефективності за бюджетною програмою «Функціонування Фонду енергоефективності». Унесок України у 2022–2025 роках має становити 3,7 млрд грн (близько 115,6 млн євро), залежно від потреб Фонду енергоефективності та попиту на ринку. Утім, у 2022 році Кабінет Міністрів України скоротив у повному обсязі видатки розвитку загального фонду державного бюджету за бюджетною програмою «Функціонування Фонду енергоефективності». Крім того, згідно із вимогою Закону України від 21.10.2021 № 1818-IX «Про енергетичну ефективність» щорічно необхідно у проєкті закону про Державний бюджет України на відповідний рік передбачати видатки на програми з підвищення енергоефективності у розмірі не менше 1 % видаткової частини бюджету. Потреба в коштах на 2023 рік орієнтовно становить від 21 млрд грн [50, 51].

У зв'язку із погіршенням результатів діяльності суб'єктів господарювання як державного, так і комунального секторів економіки через війну в Україні та настання форс-мажорних обставин, у 2023 році існує ризик невиконання такими суб'єктами своїх зобов'язань перед кредиторами за запозиченнями, залученими під державні гарантії, перед Міністерством фінансів

України, як кредитором, за кредитами (позиками), залученими державою від міжнародних фінансових організацій.

Так, у 2023 році існує висока ймовірність настання гарантійних випадків за зобов'язаннями ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» у сумі 4,6 млрд грн. Також існує ризик щодо виконання Укравтодором боргових зобов'язань за бюджетною програмою «Виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, залученими державою або під державні гарантії на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування» [63].

Наразі існує значний дефіцит коштів для фінансування дорожнього господарства, оскільки через зміни у законодавстві на цей час так і не сплачується акцизний податок на імпортоване та вироблене в Україні пальне, який був основним джерелом формування державного дорожнього фонду. Отже, існує суттєвий дефіцит коштів для виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, залученими державою або під державні гарантії, на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування.

У рамках правочину з державними єврооблігаціями та державними деривативами (запропоновані Україною зміни до їх основних умов), інвестори також погодились на відтермінування виплат купонів та основної суми на 2 роки за облігаціями Укравтодору та Укренерго, що були розміщені на зовнішніх ринках капіталу у 2021 році під державні гарантії. Це дозволить Україні краще підготуватися до найскладнішого в історії опалювального сезону та ефективніше відновлювати зруйновану російською федерацією інфраструктуру [36].

За спільними з Міжнародним банком реконструкції та розвитку (МБРР) інвестиційними проектами «Розвиток міської інфраструктури», «Другого проекту розвитку міської інфраструктури», «Проекту підвищення енергоефективності централізованого теплопостачання» комунальні підприємства у 2023 році мають сплатити Міністерству фінансів України 210 191 988,54 дол. США (що за прогностичним курсом на 2023 рік 42,2 грн за 1 дол. США) в гривневому еквіваленті становить 8 870 101 916,38 грн [63].

У свою чергу, у зв'язку із погіршенням фінансового стану та економічної діяльності підприємств житлового комунального господарства і комунальних підприємств муніципального транс-

портного господарства, що є кінцевими бенефіціарами в рамках спільних з ЄІБ проєктів «Міський громадський транспорт України», «Програма модернізації муніципальної інфраструктури України» та «Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпрі» існує ризик невиконання комунальними підприємствами зобов'язань перед Мінфіном, як кредитором, зі сплати основного боргу та відсотків за ним за запозиченнями, залученими державною в рамках зазначених інвестиційних проєктів загальним обсягом 803 736,76 євро. Також існує ризик невиконання у 2023 році КП «Дніпровський метрополітен», що є кінцевим бенефіціаром у рамках спільного з ЄБРР проєкту «Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпро», зобов'язань перед Міністерством фінансів України як кредитором, зі сплати відсотків за кредитами та плати за надання кредитів, залучених державою загальним обсягом 17,1 млн грн [63].

Також ураховуючи факт невиконання у поточному році КП «Харківський метрополітен», що є кінцевим бенефіціаром в рамках спільного з ЄБРР та ЄІБ проєкту «Подовження третьої лінії метро у м. Харкові», зобов'язань перед Міністерством фінансів України, як кредитором, з обслуговування та погашення кредиту, існує високий ризик невиконання КП «Харківський метрополітен» відповідних зобов'язань у 2023 році загальним обсягом 40,33 млн грн [63].

Законами України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» та «Про Державний бюджет України на 2023 рік» було заплановано показник надходження до державного бюджету коштів від приватизації державного майна на рівні 8,0 млрд грн, з них – 5,25 млрд грн завдяки продажу об'єктів великої приватизації [49, 50]. Проте внаслідок повномасштабних військових дій російської федерації проти України та введення воєнного стану в країні, з 24 лютого 2022 року Фондом державного майна України (ФДМУ) припинено виставлення на аукціони з умовами об'єктів великої приватизації. Передбачалося провести приватизацію 25 об'єктів великої приватизації [65].

Станом на 01.09.2023 р. фактично до загального фонду від приватизації державного майна надійшло 303,5 млн грн, що становить 5 % виконання планових показників за січень-серпень поточного року та 3,8 % за рік [63].

У 2023 році планується залучити до бюджету від 600 млн грн до 1 млрд грн від приватизації, зокрема найближчим часом

готуються до аукціонів 23 активи спиртової галузі та 3 комбінати хлібопродуктів (які розміщено у безпечних регіонах) [65]. Водночас з огляду на фактичний стан надходження коштів від приватизації до державного бюджету, невиконання плану вказаних надходжень у 2023 році оцінюється у розмірі 7,7 млрд грн, у тому числі 2,45 млрд грн через неможливість здійснення продажу об'єктів малої приватизації на електронних аукціонах.

Наразі ФДМУ продовжує здійснювати роботу з підготовки до приватизації об'єктів великої приватизації. У їх числі ПАТ «Одеський припортовий завод», ЄМК ДП «Завод «Електроважмаш», ЄМК ДП «Вугільна компанія «Краснолиманська», АТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія», ПрАТ «Президент-Готель» [65].

Також з метою пришвидшення й адаптації приватизаційних процесів у період воєнного стану в Україні прийнято Закон України від 28.07.2022 № 2468-IX «Про внесення змін до Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» та інших законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави», який зокрема передбачає [45]:

- суттєве скорочення строків проведення приватизаційних аукціонів і підготовки об'єктів: від оголошення до підписання договору не більше 2 місяців;

- здійснення оплати покупцем до укладання договору купівлі-продажу;

- розблокування приватизації державних підприємств з арештами та обтяженнями майна з одночасним збереженням прав кредиторів;

- можливість проведення великої приватизації на онлайн-аукціонах (однак протягом дії воєнного стану аукціони не проводитимуться);

- передачу всіх дозволів і ліцензій новим власникам єдиного майнового комплексу, замість необхідності підприємством переоформлювати всі дозвільні документи;

- цифровізацію ключових приватизаційних процесів через онлайн-оголошення про аукціони.

Указані зміни дозволять забезпечити проведення приватизації об'єктів державної власності. Наразі в роботі ФДМУ щодо приватизації перебувають такі об'єкти: ПАТ «Центренерго», ДП «Вугільна компанія «Краснолиманська», АТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія» [65].

Разом з тим на надходження коштів до державного бюджету від приватизації державного майна у 2023 році може вплинути відсутність попиту на об'єкти приватизації у зв'язку із погіршенням інвестиційного клімату у країні внаслідок вторгнення російської федерації та проведення бойових дій. Водночас зазначаємо, що недоотримання надходжень від приватизації державного майна призведе до збільшення державних запозичень, що в свою чергу призведе до збільшення обсягу державного боргу та видатків на його обслуговування.

Повномасштабна військова агресія росії проти суверенної України визначила розвиток економічних, а подекуди і політичних подій не лише в нашій країні, а й далеко за її межами. Так, українські підприємства зазнали значних втрат через війну, як і життя усіх українців, однак продовжують долати щоденні труднощі, намагаючись вижити та зберегти свій бізнес, розірваний на шматки жорстокою війною. Утім, навіть серйозні перебої з електропостачанням, які подекуди переросли у блеаути, не зупинили вітчизняний бізнес. Україна продемонструвала стійкість у боротьбі, тверду відданість євроінтеграційному курсу та готовність до змін на краще. Підсумовуючи, можна сказати, що досягненнями нашої країни є збереження незалежності, консолідація зусиль міжнародної спільноти для забезпечення перемоги України, збереження стабільності в банківському секторі та утримання цінності національної валюти в межах валютного фавориту.

До перемоги у війні та в перші повоєнні роки Україна потребуватиме величезних ресурсів для відбудови промислової та соціальної інфраструктури, відновлення виробничих потужностей і житлового фонду, забезпечення доступу до соціальних і медичних послуг. У середньостроковій перспективі до цих завдань приєднуються завдання щодо розбудови сталої енергоефективної та інклюзивної інфраструктури, стимулювання розвитку конкурентоспроможної промисловості та підвищення якості людського капіталу. Безумовно, вирішення питань відбудови і розвитку економіки України вимагатиме ефективної та скоординованої роботи всіх регуляторних і управлінських органів, а також гармонізації монетарної та фінансової політики для уникнення непродуктивних бюджетних втрат.

Утрата людського капіталу є основним викликом для післявоєнного відновлення України. Українська бізнес-спільнота

очікує від Уряду певних кроків для підтримки економіки. Це викликає необхідність уже зараз розробляти та впроваджувати реформи, які сприятимуть залученню інвестицій в країну і, відповідно, створенню робочих місць, а отже, поверненню українців з-за кордону.

Відповіддю держави на суспільний запит щодо відновлення та відбудови України є низка заявлених міжнародних проєктів, що включають сприяння залученню іноземних інвестицій в нашу країну, розширення реалізації курсу на євроінтеграцію через гармонізацію законодавства України з нормами ЄС, сприяння та підтримку бізнесу у виході на європейські ринки, протидію тіньовій економіці, яка створює нерівні правила гри на ринку і заважає прозорому бізнесу рухатись вперед, і, звичайно, продовження діджиталізації державних послуг, інструментів контролю та регулювання для забезпечення їх ефективності.

Стратегічна перспектива для України – стати країною-членом Євросоюзу. Безумовно, це вже сьогодні є ключовою рушійною силою для змін у діяльності вітчизняних підприємств, адже вони претендують на роль повноправних учасників європейського ринку, що вимагає набуття умінь ведення бізнесу за новими правилами. Уходження до ЄС означає зростання конкуренції для українських виробників. Тому, уже зараз необхідно розпочинати роботу над підвищенням конкурентоспроможності власних підприємств задля забезпечення здатності освоєння нових економічних можливостей, зокрема, через розширення горизонтів щодо ринків збуту та залучення додаткових інвестицій в українську економіку.

Звичайно, в умовах війни, марно сподіватися на відчутний економічний підйом, тому описані у статті економічні очікування бізнесу щодо найближчої перспективи цілком реалістичні. Проте не варто обмежуватися критичним мисленням – слід відповідально та самовіддано працювати кожному на своєму місці, забезпечуючи максимум суспільного результату. Перемога настане, і перший рік після неї буде особливо непростим, а повоєнне відновлення загалом буде тривалим і складним. Нам усім потрібно докласти зусиль, щоби реальністю стало і відновлення, і підвищення добробуту, і нові ефективні та прозорі перспективи для розвитку бізнесу.

Список використаних інформаційних джерел

1. Акціонерне товариство «ДАК «Автомобільні дороги України»: офіційний сайт. URL: <https://adu.com.ua/> (дата звернення: 11.07.2023).
2. Акціонерне товариство «Українська залізниця»: офіційний сайт. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/40075815/ (дата звернення: 11.07.2023)
3. Брусов Н. О. Актуальні проблеми менеджменту торговельних підприємств в умовах кризи та невизначеності, викликаних війною. *XI Міжна. наук.-практ. інтернет-конференція «Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації»*, ПУЕТ, 27–28 квітня 2021 року. С. 108–110. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13177>.
4. Брусов Н. О. Загальні проблеми адаптації вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції. *Фінансові аспекти розвитку економіки України: теорія, методологія, практика* : зб. наук. пр. здобувачів вищої освіти і молодих учених / ред. кол. : Н. А. Хрущ, Р. С. Квасницька, І. В. Форкун та ін. (відп. ред. Н. А. Хрущ). Хмельницький: ХНУ, 2022. С. 109–111. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/12791>.
5. Брусов Н. О. Заходи щодо цифровізації українського бізнесу в умовах євроінтеграції. *IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах»*, ПУЕТ, 20–21 квітня 2023 р. С. 4–6. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13176>.
6. Варналій З. С., Бондаренко С. М. Фінансова безпека підприємств України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 56. С. 106–113.
7. Герчіков М. О. Новації Національного банку України щодо оцінки стійкості банківської системи. *IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах»*, ПУЕТ, 20–21 квітня 2023 р. С. 67–68. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13181>.
8. Герчіков М. О. Ризики банківського бізнесу в Україні. *XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференція «Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації»*, ПУЕТ, 27–28 квітня 2021 року. С. 12–14. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13182>.
9. Гудзь Т. П., Брусов Н. О. Повоєнна трансформація економічного потенціалу українських підприємств для освоєння євроінтеграційних можливостей. *Науковий вісник ОНЕУ*. 2022. № 11–12. С. 28–34.
10. Гудзь Т. П., Герчіков М. О. Банківська система України в умовах війни. *Науковий вісник ОНЕУ*. 2023. № 1/2. С. 53–58.
11. Гудзь Т. П. Економічні виклики для державного бюджету України у 2023 році. *Міжнародна конференція «Сучасні напрями розвит-*

ку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення». Львівський торговельно-економічний університет, 01–02 червня 2023 р. С. 144–145. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13171>.

12. Гудзь Т. П., Сгоричева С. Б., Литвинюк М. В. Функціонування підприємств України в умовах війни: аналіз ситуації та економічні очікування. Науковий вісник ОНЕУ. 2023. № 5–6. С. 7–15. <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13200>.
13. Гудзь Т. П. Монетарні інструменти забезпечення стабільності банківської системи України. *VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Економіка, фінанси, банківська справа та освіта актуальні питання розвитку, досягнення та інновацій»*, 6–7 квітня 2023 року, Одеса-Острава, Україна-Чеська Республіка. ОНЕУ. С. 160–162. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/conf-2023/april/8742>.
14. Гудзь Т. П., Литвинюк М. В. Методологічний аспект взаємозв'язку категорій рівновага та безпека системи. *IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах»*, ПУЕТ, 20–21 квітня 2023 р. С. 111–113. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13172>.
15. Гудзь Т. П., Литвинюк М. В. Діалектика взаємозв'язку категорій «рівновага» та «криза». *XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації»*, ПУЕТ, 27–28 квітня 2021 року. С. 17–19. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13173>.
16. Гудзь Т. П., Проскурня Н. В. Забезпечення сталого розвитку підприємства: теоретичний аспект. Науковий вісник ОНЕУ. 2023. № 3–4. С. 7–12. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13031>.
17. Гудзь Т. П. Фінансовий та реальний сектори економіки України в умовах війни. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях* : зб. матер. XXI Міжнар. наук.-практ. конф. Одеського національного економічного університету, 26–27 квітня 2023 р. Одеса : ОНЕУ, 2023. С. 110–111.
18. Європейська Бізнес Асоціація : офіційний сайт. URL: <https://eba.com.ua/> (дата звернення: 01.06.2023).
19. Державне підприємство «НАЕК «Енергоатом» : офіційний сайт. URL: <https://www.energoatom.com.ua/> (дата звернення: 09.07.2023).
20. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.06.2023).
21. Державний центр зайнятості : офіційний сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 03.06.2023).
22. Деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування

- держави в умовах воєнного стану від 2 березня 2022 р. № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.07.2023).
23. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій: офіційний сайт. URL: <http://www.ier.com.ua/ua> (дата звернення: 02.06.2023).
 24. Київська школа економіки: офіційний сайт. URL: <https://kse.ua/ua/> (дата звернення: 01.06.2023).
 25. Лист про наміри та Меморандум про економічну і фінансову політику від 19.06.2023 р. URL: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_financial_policies-677 (дата звернення: 09.07.2023).
 26. Лучникова Т. П., Тарновська І. В., Воробйов Є. В. Адаптація транспортних підприємств України до умов воєнного стану. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1. С. 116–122.
 27. Меморандум про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері постачання теплової енергії та постачання гарячої води в опалювальному періоді 2021/2022 років. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/app6/memorandum.pdf> (дата звернення: 11.07.2023).
 28. Міністерство економіки України: офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 04.06.2023).
 29. Міністерство інфраструктури України: офіційний сайт. URL: <https://mtu.gov.ua/> (дата звернення: 09.06.2023).
 30. Міністерство соціальної політики України: офіційний сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення 07.06.2023).
 31. Настека М. В. Адаптування цілей сталого розвитку до умов військового стану. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (випуск 75) : матер. Міжнар. наук. інтернет-конф.* (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 06–07 березня 2023 р.) / [редкол. : О. Патряк та ін.]; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. – Тернопіль : ФОП Шпак В. Б. С. 66–69. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/12793>.
 32. Настека М. В. Інвестиції в логістику: проблеми та перспективи. *XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації»*, ПУЕТ, 27–28 квітня 2021 року. С. 195–197. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13178>.
 33. Настека М. В. Імплементація принципів сталого розвитку сільськогосподарськими підприємствами України. *Науковий вісник ОНЕУ*. 2022. № 11–12. С. 14–19. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/12794>.
 34. Настека М. В. Правові особливості функціонування механізму забезпечення інвестицій на підприємствах України. *Міжнародний*

- науковий журнал «Грааль науки» № 17 (липень, 2022) : за матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. «Science of post-industrial society: globalization and transformation processes», що проводилася 22 липня 2022 року ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна) та ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія). С. 60–65. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/12786>.
35. Настека М. В. Страхування інвестицій українських підприємств в умовах війни. *IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах»*, ПУЕТ, 20–21 квітня 2023 р. С. 86–89. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13180>.
 36. Національний банк України : офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 07.06.2023).
 37. Новицький Д. Підрив Каховської ГЕС: чотири категорії наслідків та план подальших дій. *Економічна правда*. 2023. 14 червня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/14/701156/> (дата звернення: 15.06.2023).
 38. Пенсійний фонд України: офіційний сайт. URL: <https://www.pfu.gov.ua/> (дата звернення: 08.06.2023).
 39. План відновлення України : офіційний сайт. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 07.06.2023)
 40. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III (в редакції від 29.07.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 14.07.2023).
 41. Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2022 р. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.07.2023).
 42. Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. № 289-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2023).
 43. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 1 липня 2022 року № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text> (дата звернення: 27.05.2023).
 44. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 28.05.2023).
 45. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування : Закон України від 21.06.2022 № 2325-IX URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-20#Text> (дата звернення: 29.05.2023).

46. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави : Закон України від 28.07.2022 № 2468-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#Text> (дата звернення: 13.07.2023).
47. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для запровадження комплексної термомодернізації будівель : Закон України від 9 липня 2022 року № 2392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2392-20#Text> (дата звернення: 13.07.2023).
48. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень : Закон України 5 червня 2012 року № 4901-VI (в редакції від 19.07.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text> (дата звернення: 31.05.2023).
49. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 2 грудня 2021 року № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення: 24.05.2023).
50. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 3 листопада 2022 року № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 26.05.2023).
51. Про енергетичну ефективність : Закон України від 21 жовтня 2021 року № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text> (дата звернення: 13.07.2023).
52. Про затвердження бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на 2022 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2022 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
53. Про затвердження Порядку виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), не виплачених за період до місяця відновлення їх виплати, внутрішньо переміщеним особам та особам, які відмовилися відповідно до пункту 1 частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи і зареєстрували місце проживання та постійно проживають на контрольованій Україною території: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 р. № 1165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.05.2023).
54. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни : Закон України від 3 березня 2022 року № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (дата звернення: 05.06.2023).

55. Про заходи, спрямовані на подолання кризових явищ та забезпечення фінансової стабільності на ринку природного газу : Закон України від 14 липня 2021 року № 1639-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1639-20#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
56. Про заходи, спрямовані на погашення заборгованості, що утворилася на оптовому ринку електричної енергії : Закон України від 17 червня 2020 року № 719-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-20#Text> (дата звернення: 13.07.2023).
57. Прокопишин О. С., Трушкіна Н. В., Сербіна Т. В. Щодо організації зовнішньоекономічної логістичної діяльності аграрних підприємств в умовах війни. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1. С. 209–217.
58. Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування : Закон України від 29.07.2022 № 2479-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-20#Text> (дата звернення: 09.06.2023).
59. Про покладення спеціальних обов'язків на учасників ринку електричної енергії, що здійснюють операції з експорту електричної енергії, для забезпечення загальноосвітальних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії протягом дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 липня 2022 р. № 775. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
60. Проскурня Н. В. Державна фінансова підтримка українського бізнесу в умовах війни. IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах», ПУЕТ, 20–21 квітня 2023 р. С. 42–43. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13183>.
61. Проскурня Н. В. Виклики сталому розвитку українського бізнесу в умовах війни. XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації», ПУЕТ, 27–28 квітня 2021 року. С. 56–59. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13184>.
62. Публічне акціонерне товариство «Державна продовольчо-зернова корпорація України»: офіційний сайт. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/> (дата звернення: 11.07.2023).
63. Статистика Міністерства фінансів України: офіційний сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/> (дата звернення: 04.06.2023).
64. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: офіційний сайт. URL: <https://www.fg.gov.ua/> (дата звернення: 05.06.2023).
65. Фонд державного майна України: офіційний сайт. URL: <https://www.spfu.gov.ua/> (дата звернення: 05.06.2023).

66. Шугалій А. М. Сучасні тенденції і проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах воєнного стану. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 56. С. 65–76.
67. Шумак Л. В., Філіппов О. В. Український досвід економічного розвитку проектних та будівельних підприємств у довоєний, військовий та післявоєний періоди. *Просторовий розвиток*. 2022. Вип. 1. С. 165–182.

РОЗДІЛ 5

АКТУАЛЬНІ МЕТОДИКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СФЕРІ ФІНАНСОВОЇ БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ: ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПОТЕНЦІАЛ

*Г. М. Сидоренко-Мельник, канд. екон.
наук, доцент, доцент кафедри
фінансів та банківської справи
Полтавського університету еконо-
міки і торгівлі*

Сьогодення українського бізнесу характеризується як ризикове та турбулентне. Ситуація обтяжується поглибленням існуючих (традиційних для типової фінансової кризи) та виникненням широкого кола нагальних проблем, викликаних загрозами пандемії (03.2020–05.2023 рр.) у зв'язку з поширенням коронавірусу COVID-19. «Ситуація з поширенням коронавірусу COVID-19 виявила низьку готовність багатьох країн світу до реагування на загрозу масштабної пандемії, засвідчила недосконалість національних систем кризового менеджменту, а також наявність суттєвих уразливостей у різних сферах» [1].

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну. Під час активної фази військової агресії фінансовий менеджмент набув суто антикризового забарвлення схем його реалізації. Невизначеність і непрогнозованість наслідків значно поглибили та розширили коло проблем українського бізнесу.

Кризовий стан національної економіки, політична і фінансово-економічна нестабільність, згортання ділової активності в реальному секторі економіки Україні загострили й актуалізували питання здатності бізнесу опиратися негативним зовнішнім і внутрішнім викликам і забезпечити ефективність функціонування. На перший план вийшли питання формування здатності протистояти загрозам, швидкого та гнучкого адаптування до змін зовнішнього та внутрішнього бізнес-середовищ і підтримки стандартів сталого зростання, забезпечення здатності до відновлення після кризи до бажаної фінансової рівноваги.

Слід наголосити, що антикризове управління в умовах активних зовнішніх загроз здійснюється в рамках розв'язку базових завдань, перше місце серед яких посідає формування

чіткого визначення ситуації, і відповідно, окреслення сценаріїв, як вона може розвиватися і з якими наслідками. Сучасні розробки інформаційних систем фінансового менеджменту просуваються вперед досить успішно, використовуючи останні досягнення в галузі технологій інформаційних систем і комунікацій [2]. Відповідно, постає проблема прийняття адекватних управлінських рішень і розробка необхідних негайних і стратегічних дій на основі прагматичної та гнучкої операційної моделі. Ураховуючи те, що інформаційна підтримка управлінських рішень забезпечується на основі результатів бізнес-аналітики, набувають актуальності питання впровадження її сучасних технологій.

Аналітика (від грец. *ἀναλυτική*) як основа інтелектуальної, логіко-мисленевої діяльності спрямована на рішення практичних завдань. У її основі лежить не стільки принцип констатації фактів, скільки принцип «випередження подій», що дозволяє бізнесу прогнозувати майбутній стан об'єкта аналізу [3]. У свою чергу, бізнес-аналітику слід розглядати як сукупність можливих технологій і практик, направлених на досягнення цілей бізнесу через виявлення потреб та обґрунтування рішень за допомогою самого оптимального використання наявних даних. Основна мета бізнес-аналітики – орієнтація управлінського процесу на досягнення цілей, що стоять перед суб'єктом господарювання, завдяки зміщенню акценту з діагностики минулого на прогноз майбутнього, відстеження дії внутрішніх і зовнішніх факторів, інформаційної та консультативної підтримки прийняття управлінських рішень [4]. Рішення розробляються з метою усунення виявлених бізнес-проблем: оптимізація організаційної структури компанії, розробка нових або зміна існуючих бізнес-процесів або бізнес-планів, розробка нових стратегічних планів тощо. Надання консультативних послуг бізнесу для забезпечення стійкого розвитку на базі проведеного аналізу не представляється можливим без використання сучасних інформаційних технологій.

Бізнес-аналітику можна розглядати як процес, що поділяється на три етапи:

- дескриптивна (описова) аналітика. Досліджує дані і використовує ключові показники ефективності, щоб продемонструвати поточний стан бізнесу;

– предиктивна (прогнозна) аналітика. Цей вид аналітики є продовженням попереднього етапу та намагається передбачити майбутні дії на основі історичних даних про тенденції;

– прескриптивна (рекомендаційна) аналітика. Ця форма бізнес-аналітики може визначити найкращий план дій у певній ситуації. Тоді як описувальна аналітика демонструє те, що вже сталося, а предиктивна намагається передбачити майбутні події, прескриптивна аналітика використовує цю інформацію для визначення можливих рішень на основі схожих ситуацій (дані за суміжні роки, дані про сезонність і про запуск продукту).

Особливу роль у впровадженні бізнес-аналітики відіграє фінансова аналітика бізнесу. Роль фінансової аналітики в системі управління бізнесом визначається його перевагами, які дають змогу: створити інформаційну базу для прийняття стратегічних і тактичних рішень на основі оцінювання внутрішнього та зовнішнього середовищ; зменшити негативний вплив змін зовнішнього та внутрішнього середовищ на результати діяльності; швидко реагувати на зміни та вносити відповідні корективи до стратегії, яка реалізується на цьому етапі діяльності суб'єкта підприємництва; визначити необхідний рівень потенціалу бізнесу та дію чинників зовнішнього середовища, які у поєднанні дають змогу досягнути його стратегічних цілей.

Чільне місце серед перспективних напрямів розвитку фінансової аналітики посідає розробка організаційних і методичних питань фінансового аналізу в умовах запровадження сучасних цифрових технологій, адже це сприяє розширенню меж аналітичних досліджень. Критерієм ефективності аналітики проміж іншого є рівень використання сучасних інформаційних технологій.

Отже, для забезпечення ефективності фінансової аналітики бізнесу повинні обов'язково широко застосовуватися новітні методики аналізу, комп'ютерні технології обробки інформації, раціональні методи збору і зберігання даних [4].

Сучасне бізнес-середовище характеризується потужними поштовхами до впровадження цифрової економіки. Інформаційний простір заповнено масою різнопланових даних. За даними Statista, до 2022 року обсяг даних у всьому світі збільшиться до 94 зеттабайт.

У звітах Gartner і BARC Data, BI and Analytics Trend Monitor 2021 представлено такі тренди аналітики і візуалізації даних:

- розширена аналітика (надає змогу оптимізувати існуючі бізнес-процеси, генерувати принципово нові інсайти, користуватись якими зможуть не тільки вузькі фахівці з big data, а й інші користувачі бізнес-інформації);

- предиктивна аналітика (прогнозування на базі історичних даних);

- Х-аналітика (триває розвиток не тільки методів аналізу даних, а й підходи до збору та обробки інформації. Структуровані типи даних, а саме подання виключно у табличному вигляді, ефективно збагачують і неструктурованими джерелами. Цінності набуває аналітика неструктурованих текстів, відео- і аудіоматеріалів);

- Data sharing (йдеться про розвиток офіційних торгових майданчиків – бірж даних, на яких представники різних сфер бізнесу матимуть змогу купувати та продавати дані);

- візуалізація в реальному часі (швидкоплинне сьогодення потребує актуальних даних, оновлення яких відбувається в реальному часі. Це дасть змогу забезпечити високу швидкість реакції на зміни);

- демократизація інструментів бізнес-аналітики і перехід в хмару (існує потреба у персоналізації аналітичних інструментів і спрощенні користування ними, що, в свою чергу, веде до широкого поширення інструментів self-service-аналітики, або аналітики самообслуговування. Завдяки хмарі значно полегшується доступ до найсучасніших технологій).

Щодо обліково-аналітичної підтримки управління бізнесом, то використання інформаційних технологій однозначно дає нові можливості.

До сучасних інструментів підтримки прийняття рішень належать інформаційні системи, такі як MES, ERP, CRM, SRM, які відображають фінансово-господарську та виробничу діяльність підприємства (On-Line Transaction Processing, OLTP). Під час побудови сховища даних стають доступними більш складні інструменти аналізу даних, зокрема OLAP (On-Line Analytical Processing), тобто оперативно-аналітичний аналіз даних. Наступним етапом у розвитку інструментів аналізу є засоби інтелектуального аналізу даних, а саме це методи Data Mining («видобуток даних») [6, 7].

У цьому контексті слід згадати інноваційні інформаційні технології, а саме «штучний інтелект (AI) – AI здатний збирати,

обробляти й аналізувати величезні масиви інформації в найкоротші терміни; BigData – сукупність підходів, інструментів і методів обробки структурованих і неструктурованих даних значних обсягів і різноманіття для отримання ефективних, результатів, що сприймаються людиною» [8]. «Seepeso» – хмарний сервіс для управління фінансами бізнесу, що включає управлінський облік, фінансову аналітику і планування грошових коштів; «Фіноко» – онлайн-сервіс для створення управлінської звітності та фінансового аналізу [9].

Ресурси аналітики, які на сьогодні доступні будь-якому бізнесу:

- Google Analytics 360 (система аналітики корпоративного рівня, яка здатна обробляти великі обсяги даних);

- Power BI та Tableau (програми, націлені на інтерактивну візуалізацію та можливості бізнес-аналітики з достатньо простим інтерфейсом для створення власних звітів та інформаційних панелей);

- Excel (використання інструментів і можливостей цього табличного процесору для аналітики даних допомагає швидко знаходити рішення, унаочнювати результати та формувати звіти);

- Google Таблиці (додаток для роботи з електронними таблицями. У режимі реального часу користувач має можливість самостійно працювати з таблицями (редагувати, формувати, тощо), а також надати спільний доступ іншим користувачам для спільної роботи).

Актуальним є опанування мовами програмування Python (стандартна бібліотека цієї багатоцільової мови програмування містить готові інструменти для роботи з операційною системою, веб-сторінками, базами даних, різними форматами даних, для побудови графічного інтерфейсу програм тощо) та SQL (декларативна мова програмування для взаємодії користувача з базами даних, що застосовується для формування запитів, оновлення і керування реляційними базами даних, створення схеми бази даних та її модифікації, системи контролю за доступом до бази даних).

Як програмне середовище для проведення досліджень можуть бути використані аналітичні платформи, наприклад, «Deductor Academic».

«Deductor» – це аналітична платформа, призначена для створення логічно завершених прикладних рішень у сфері аналізу даних. Реалізовані в Deductor технології дозволяють на базі єдиної архітектури пройти всі етапи побудови аналітичної системи: від консолідації даних до побудови моделей і візуалізації отриманих результатів.

З метою вибору оптимального управлінського рішення завдяки застосуванню програмних продуктів створюються умови для проведення багатокритеріального прогнозного аналізу, що передбачає обробку та розрахунок багатоваріантних підходів і рішень поставленого завдання. В умовах інфляції набуває особливої актуальності застосування програмних продуктів, так як оперативне коригування вартісних показників вихідних форм фінансової звітності та бухгалтерського обліку сприяє підвищенню достовірності та надійності отриманих результатів і висновків [10].

Основною функцією програмного забезпечення фінансового аналізу є консолідація та порівняння фінансових операцій і бухгалтерських записів, забезпечуючи точність облікових даних та відстеження фінансових KPI. У свою чергу, ці дані використовуються для передачі інформації внутрішнім і зовнішнім зацікавленим сторонам та оцінювання інформації для розробки прогнозів і фінансових цілей [11].

Наразі популярними серед фахівців є такі програми аналізування: «ІНЕК-Аналітик»; «Project Expert»; «Audit Expert»; «Prime Expert»; «Альт-Фінанси»; «Financial Analysis»; «Фінансовий аналіз + Оцінка бізнесу» [12].

В українському інформаційному просторі набули досить широкого вжитку програми групи «Expert-systems».

«Project Expert» – програмний продукт, який застосовують для розробки бізнес-планів і оцінювання інвестиційних проєктів. Аналітичні можливості програми дозволяють оцінити «життєздатність» інвестиційного проєкту будь-якої складності, розгорнутого бізнес-плану, запроектувати перспективний розвиток бізнесу на основі інвестиційних рішень запобігаючи втраті фінансових ресурсів (окупність запровадження нового обладнання або проведення диверсифікації діяльності підприємства), надати фінансову звітність потенційним кредиторам та інвесторам, підвести обґрунтовану базу під майбутню ефективність проєкту для новоствореного або функціонуючого підпри-

емства незалежно від масштабу його діяльності та галузевої приналежності. Для реалізації цілі складання бізнес-плану в основу роботи програми закладено конструювання фінансової моделі, що враховує зміни бізнес-середовища.

В основу «Project Expert» покладено методика «UNIDO» («Організації з промислового розвитку при ООН») з оцінювання інвестиційних проєктів і методика фінансового аналізу, передбачена міжнародними стандартами. Широке коло завдань стратегічного планування й управління дозволяє вирішувати реалізований у системі метод імітаційного моделювання діяльності підприємства [13]. За результатами розрахунків автоматично складаються проєктовані фінансові звіти: Звіт про фінансовий стан, Звіт про сукупний дохід, Cash-Flow. «Project Expert» дає можливість провести аналіз показників ефективності інвестицій, аналіз чутливості, статистичний аналіз, аналіз беззбитковості. Передбачається створення в системі власних аналітичних таблиць і застосування необхідних методів аналізу [13].

Програма «Project Expert» дозволяє врахувати вплив цілої низки факторів, а саме: інфляція; зміни податкового законодавства; коливання кон'юнктури фінансового ринку; зміни макроекономічних умов діяльності та інших. Застосовуються інструменти «маржинального аналізу», який дозволяє оцінити перспективи отримання прибутку за умов зміни обсягів виробництва та реалізації продукції, адже можливо обрахувати точку беззбитковості, запас фінансової міцності, операційний важіль, межу фінансової безпеки та рівень підприємницького ризику в динаміці в математичному та графічному форматі. Через імітаційне моделювання розробляються сценарії розвитку підприємства, які можливо порівняти та обрати найоптимальніший. В умовах сьогодення особливо актуальним для українських підприємств є якісне обґрунтування фінансового плану як кульмінації бізнес-плану.

«Audit Expert» – програма, що дозволяє здійснити зовнішній і внутрішній, тимчасовий, структурний і трендовий фінансовий аналіз фінансового стану підприємства. Застосування системи фінансових коефіцієнтів дозволяє провести поглиблений аналіз фінансової стійкості, платоспроможності (ліквідності), фінансових результатів і рентабельності, кредитоспроможності, ймовірності банкрутства. Спектр з 24 методик і механізм ранжування групи підприємств за даними консолідованої фінансової звітності, інші інструменти фінансової аналітики в кінцевому

підсумку надають можливість створення аналітичного звіту. Результати унаочнюються засобами графічного представлення інформації: таблицями, графіками, діаграмами різного ступеня складності.

«Prime Expert» – програма призначена для планування і прийняття інвестиційних рішень, що має на меті зростання ринкової вартості підприємства (бізнесу). Завдяки застосуванню програми забезпечується фінансова аналітика інвестиційної діяльності підприємства на основі створення адекватної планованому бізнесу фінансової моделі. Потужні аналітичні можливості програми реалізуються у сфері фінансового та інвестиційного аналізу. «Prime Expert» дозволяє виявити і порівняти ланцюжки створення вартості, провести оцінку прибутковості операцій і клієнтів.

ISpro (IC-ПРО) – мультифункціональний програмний комплекс для оптимізації управління для бюджету та бізнесу класу ERP (Enterprise Resource Planning System). Ця програма автоматизації процесів роботи підприємства створена українським розробником і призначена для обліку основних засобів і ресурсів, бухгалтерського та податкового обліку, управління співробітниками, роботи з контрагентами, фінансового планування та аналізу [10].

Багатофункціональна програма «Звіт Корпорація» містить модуль «Аналітика»: вивантаження даних із отриманих звітів; здійснення математичних операцій над даними; побудова графіків, діаграм. Це український програмний продукт створений для державних установ, бюджетних організацій і корпорацій.

Сучасні комп'ютерні програми дозволяють не тільки підвищити якість аналітичних висновків, а й скоротити термін проведення аналізу та мінімізувати ризик допущення математичних (розрахункових) помилок.

Отже, до ключових переваг використання інформаційних цифрових технологій у фінансовій бізнес-аналітиці можемо зарахувати такі:

- можливість здійснення значного обсягу розрахунків за максимально короткий проміжок часу;
- пришвидшення передавання інформації, як у кількісному, так і в якісному аспектах;
- оперативний обмін актуальною фінансовою інформацією;
- досягнення високої точності аналітичних розрахунків;

- мінімізація похибки та зменшення кількості помилок;
- завдяки використанню сучасного програмного забезпечення фінансової аналітики бізнесу створюються умови для здійснення багатокритеріального прогностичного аналізу, що передбачає обробку, розрахунок та узагальнення багатоваріантних підходів і альтернативних рішень окреслених аналітиком завдань.

Великі обсяги ринкової інформації, яку необхідно опрацювати під час прийняття управлінських рішень, а саме: «дані виробничих програм, бізнес-планів діяльності підприємства, технологічні карти виробництва, розрахунки виробничої потужності, норми, нормативи, калькуляції собівартості продукції, дані господарського обліку (статистичного, бухгалтерського, оперативного-технічного), форм фінансової звітності, демографічних, соціологічних досліджень, позаоблікові дані (матеріали перевірок, ревізій)» спричиняють неможливість ефективного управління підприємством без використання розвинутого сучасного методичного забезпечення, зокрема, моделей, методів і засобів фінансової аналітики бізнесу [14].

За допомогою його застосування можливим стає визначення фінансових бізнес-потреб, окреслення фінансових бізнес-вимог та координація змін. Фінансова аналітика бізнесу містить здійснення фінансового аналізу фінансового стану підприємства, акторів впливу та перспектив зміни в близькому та віддаленому майбутньому.

Індивідуальні фактори та умови функціонування кожного окремо взятого бізнесу, специфіка організаційно-правового характеру діяльності фірми (компанії, підприємства), рівень та якість фінансового менеджменту зумовлюють унікальність технології фінансової аналітики в кожному окремо взятому випадку. Відмінності існують у змісті та наповнюваності аналітичного процесу (від збору інформації до її аналітичної інтерпретації), методичному забезпеченні (методи, моделі, прийоми). Невизначеність поведінки інформаційних ресурсів у процесі аналітичного дослідження перешкоджає формуванню уніфікованого переліку ключових процедур кожного етапу фінансової аналітики бізнесу (наприклад, експрес-аналіз фінансового стану підприємства, деталізований або комплексний аналіз із застосуванням інтегральних оцінок). Алгоритм добору аналітичних показників також відрізняється за досить широким колом параметрів, як то:

- обмеження застосування лише відносних показників (виконання вимоги порівнянності одиниць виміру та вектору оцінки напрямку динаміки);
- поєднання кількісних та якісних показників (синтез унеможливилює інтегральне оцінювання комплексу різнопланових даних);
- виокремлення стабілізаторів і дестабілізаторів (поєднання дескриптивної та предикативної аналітики);
- об'єднання маркерів ендогенних та екзогенних характеристик бізнесу.

Цей перелік може бути розширено, адже фінансова аналітика висуває все нові завдання та потребує нових рішень у різноманітних альтернативах розгортання сучасної ситуації.

Слід зауважити, що абсолютно точного і повного переліку показників визначити практично неможливо. Деталізація методики аналізування фінансового стану підприємства залежить від поставлених завдань, а також факторів інформаційного, часового, методичного, кадрового та програмного забезпечення [15].

Використання видів, прийомів і методів фінансового аналізу для конкретних цілей управління фінансовим станом підприємства у сукупності становить методологію та методику аналізу. У фінансовій аналітиці бізнесу традиційним є застосування дескриптивних, предикативних і нормативних моделей, які дають змогу структурувати та ідентифікувати взаємозв'язки між основними показниками [15–19]. Як вважають сучасні науковці, бізнес все більше переваги надає моделям предикативного аналізу, які дають змогу створювати прогностичні моделі фінансового стану.

Традиційна технологія фінансової аналітики бізнесу представлена широким колом формалізованих і неформалізованих методів. Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку економіки, практично неможливо виділити методи, властиві лише конкретному науковому напрямку. Спостерігається взаємопроникнення наукових інструментаріїв різних наук. Так у фінансовій аналітиці бізнесу є місце для методичного інструментарію статистики, економічної кібернетики, моделювання та інших.

Частіше за все під час проведення фінансового аналізу використовуються такі динамічні економіко-математичні моделі, як:

- трендові економіко-математичні моделі з лінійною, логарифмічною, поліноміальною та експоненціальною апроксимаціями;

- моделі згладжування динамічного ряду з урахуванням ковзної середньої величини та центрованої ковзної середньої величини;
- мультиплікативні й адитивні моделі декомпозиції динамічного ряду результативного фінансового показника;
- авторегресійні економіко-математичні моделі;
- динамічні регресійні моделі та економіко-математичні моделі з незалежними лаговими змінними [18].

У процесі фінансового аналізу також широко застосовують традиційні методи економічної статистики (середніх і відносних величин, групування, графічний, індексний, елементарні методи обробки рядів динаміки) та математико-статистичні (кореляційний аналіз, дисперсійний аналіз, метод головних компонентів).

Спеціальні прийоми фінансового аналізу, що досить широко використовуються у сучасній практиці бізнесу, це: вертикальний і горизонтальний аналіз, коефіцієнтний аналіз, трендовий і порівняльний аналіз, факторний аналіз [15–19]. Останній представлено такими способами. До детермінованого факторного аналізу належать: ланцюгові підстановки; індексний метод; абсолютні різниці; відносні різниці; інтегральний; пропорційне ділення; до способів стохастичного факторного аналізу: кореляційний аналіз; дисперсійний аналіз; компонентний аналіз; сучасний багатомірний аналіз.

Застосування методів оптимізації показників потребує використання комп'ютерної технології та програм: методи дослідження операцій; теорія ігор; теорія масового обслуговування, тощо.

У ситуаціях, коли розв'язок окресленого аналітичного завдання параметричними методами не представляється можливим застосовують методи експертних оцінок: індивідуальні та групові (Дельфі, круглий стіл, інтерв'ю, експертне опитування, мозковий штурм, метод сценаріїв, метод середньозважених оцінок, ділова гра, японський метод «ринги» та інші [20]). До неформалізованих методів також належать методи побудови сценаріїв, психологічні, морфологічні, порівняння [15–19]. Слід зауважити, що застосування неформалізованих методів характеризується певним ступенем суб'єктивізму, адже спирається на базу з досвіду, професійних знань і специфічної інтуїції аналітика. Деяка доля суб'єктивізму також притаманна і методикам

комплексного оцінювання (інтегральна, рейтингова, синтетична), адже йдеться про відбір ключових «маркерів» або визнання мотиваторами/демотиваторами та т. п.

Отже, чим детальніша і точніша інформаційна модель показників фінансової аналітики, тим кращі можливості формування вагомих пропозицій для поліпшення фінансового стану конкретного бізнесу. Пізнавши внутрішню сутність явищ і процесів за показниками, характер і закономірності їх зміни та розвитку, можна побудувати інформаційну модель бізнесу за відповідними потребами і можливостями.

З огляду на це застосування сучасної технології фінансового аналізу корисне для кожного, кому доводиться брати участь в ухваленні рішень у сфері економічної діяльності фірми (компанії, підприємства) або давати рекомендації для прийняття їх чи зазнавати на собі наслідки діючого механізму функціонування бізнесу в конкретній сфері народного господарства.

У стратегічному фінансовому аналізі набули поширення методи сучасної гібридної діагностики фінансово-економічного стану підприємств:

- стратегічний Дью-Ділідженс (Due Diligence);
- діагностичний бенчмаркінг (Benchmarking);
- SWOT/TOWS/SNW/SPACE/PEST/STEP-аналіз;
- ABC/XYZ-аналіз;
- методи теорії штучних нейронних мереж;
- метод економічних нормалей.

Перевагами застосування цих методів є можливості взаємного доповнення окремих якісних характеристик внутрішнього і зовнішнього середовища бізнесу та кількісних критеріїв і індикаторів його функціонування.

Дью Ділідженс (в перекладі з англійської мови Due Diligence означає «забезпечення належної сумлінності (добросовісності)») є процедурою, проведення якої в підсумку дає можливість сформувати об'єктивне уявлення про об'єкт інвестування. Незалежна оцінка є комплексною та містить оцінювання потенційних ризиків, факторний аналіз впливу зовнішнього середовища та інших аспектів фінансово-господарської діяльності підприємства. До їх складу науковці зараховують досить широкий перелік: організаційні, правові, фінансові, маркетингові, податкові, політичні, ринкові, технологічні тощо [21]. Тому процедуру «Due Diligence» за змістом слід відрізняти від звичайного аудиту.

Дійсно, під час первісного запровадження «Due Diligence» американські економісти виконували аудит у процесі комплексного оцінювання стану підприємств для прийняття остаточного рішення про допуск їх цінних паперів до котирування на біржах, але в наш час сфера практичної реалізації «Due Diligence» є значно ширшою. До цього методу належать п'ять основних напрямів: фінансовий аналіз (Financial Due Diligence); податковий аналіз (Tax Due Diligence); аналіз правових аспектів комерційної діяльності Legal Due Diligence); аналіз інформаційного забезпечення (IT Due Diligence); аналіз впливу на довкілля (Environmental Due Diligence). Можна зустріти шостий напрям аналітики: Political due diligence (увага прикута до політичних ризиків, що пов'язані з діяльністю підприємства). Головний результат реалізації цього напрямку – окреслення перспектив розвитку підприємства в умовах турбулентного політичного бізнес-середовища.

Виокремлюють також такі змістовні блоки Due Diligence (орієнтація на інформаційне наповнення Звіту про управління): операційний, правовий, податковий, технічний, фінансовий маркетинговий, соціальний, екологічний [22].

Аналіз ґрунтується на внутрішній інформації, нотаріальних актах, даних, які надають конкуренти/партнери, і проводиться з метою:

- перевірити достовірність фінансової та іншої внутрішньої інформації;
- знайти підтвердження припущенням, закладеним у бізнес-плані;
- оцінити можливість реалізації короткострокової і довгострокової стратегії;
- переконатись у правильності оформлення всіх документів на предмет їхньої відповідності законодавству і внутрішнім правилам;
- упевнитись у правильності і своєчасності подання податкової і статистичної звітності;
- оцінити конкурентні позиції на ринку;
- переконатися в тому, що керівництво є достатньо компетентним для реалізації намічених планів;
- знизити всі наявні ризики [23].

Метою фінансового Due Diligence є «перевірка фінансової звітності підприємства з метою встановлення достовірності та

повноти відображеної інформації, а також оцінювання фінансового стану підприємства й існуючих загроз економічній безпеці бізнесу» [22].

Найбільш цінним внеском для фінансової аналітики бізнесу, на наш погляд є те, що Due Diligence слід розглядати як комплекс аналітичних заходів із гарантування економічної безпеки підприємства. Безумовно, якісна відповідь на реалії сьогодення – отримання повної і «чесної» картини існуючого фінансового стану підприємства та перспектив його трансформації.

Життєздатність сучасного бізнесу в мінливих умовах сьогодення напряму залежить від уміння постійно вдосконалюватися, зробивши його ознакою звичайного функціонування.

Серед ефективних інструментів, використання яких дає підприємству можливість зміцнювати фінансовий стан, підвищувати продуктивність і результативність фінансово-господарської діяльності, забезпечувати конкурентні переваги в бізнесі є бенчмаркінг. «Бенчмаркінг використовується як важіль, здатний зламати заковану структуру організації, стиль ведення бізнесу, орієнтуючись, зокрема, на кращі результати інших підприємств» [24]. Більш розгорнуте визначення дає експрезидент Американського товариства якості (ASQ) Грегорі Ватсон: «Бенчмаркінг – це процес систематичного і неперервного вимірювання: оцінювання власної діяльності та порівняння її з діяльністю організацій-лідерів з метою отримання інформації, корисної для самовдосконалення».

Суть сьогоднішнього трактування бенчмаркінгу зводиться до безупинного систематичного пошуку і впровадження найкращих практик, що дозволять набути більш досконалої форми (відповідно сфери застосування). Він використовується як інструмент стратегічного планування та прогнозування, у якому завдання визначаються не від досягнутого, а на основі аналізу показників конкурентів.

Слід зауважити, що бенчмаркінг, як високоефективний і низьковитратний метод стратегічної аналітичної діагностики фінансового стану сучасного підприємства, потребує пильної уваги та досить жорсткого контролю за дотриманням технології його організації.

По суті бенчмаркінг – це процес еталонного зіставлення. Технологія бенчмаркінгу об'єднує в єдину систему розробку стратегії, галуzeвий аналіз і аналіз конкурентів. Бенчмаркінг

розглядають як метод порівняння окремих ключових показників організації, часто фінансових, з відповідними показниками конкурентів або із середнім рівнем у галузі.

Етапи реалізації у фінансовій аналітиці бізнесу:

- вивчення внутрішнього фінансового середовища підприємства і виявлення можливостей для реалізації інноваційно-радикальних змін;

- визначення основних критеріїв оцінювання;

- вибір фірм або технологій для порівняння;

- збір інформації;

- аналіз показників і визначення можливостей використання отриманих даних;

- адаптація і використання найкращого практичного досвіду, який може привести до покращення маркерів «фінансового здоров'я». Категорично не вітається сліпе копіювання чужих досягнень, а виключно їх адаптація.

Опора на відпрацьований і перевірений практикою досвід сприяє зниженню ризику, дозволяє підприємцям уникнути багатьох помилок, скоротити тимчасові і фінансові витрати, пов'язані з набуттям власного досвіду через проведення експериментів [24].

При всій простоті, доступності та зручності, бенчмаркінг є серйозним науково-практичним інструментом інформаційно-аналітичного і техніко-економічного обґрунтування вибору напрямів формування та реалізації стратегії. Він дозволяє, з однієї сторони, мінімізувати ризик при досягненні конкурентних переваг, а з другої – за рахунок свого інформаційного базису, зберігати можливість небезпеки прийняття неефективних рішень.

Наступний інструмент формування стратегії, про який слід згадати – це SWOT-аналіз. Застосування його представлено досить широко, адже хронологія налічує понад 50 років.

SWOT-аналіз є одним з найпоширеніших методів оцінювання середовища (за початковими буквами англійських слів «сила», «слабкість», «можливості», «загрози») – це групування факторів середовища функціонування підприємства на зовнішні і внутрішні, їх аналізування з позиції визначення позитивного чи негативного впливу на діяльність підприємства [25]. Мета SWOT-аналізу полягає у здійсненні структурованого опису ситуації, відносно якої необхідною є розробка управлінських рішень. Структуризація досягається завдяки побудові матриці SWOT.

До основних завдань SWOT-аналізу належать:

- виявлення можливостей, які відповідають ресурсам фірми;
- визначення загроз і розробку заходів щодо знешкодження їх впливу;
- виявлення сильних сторін фірми і зіставлення їх із ринковими можливостями;
- визначення слабкостей фірми і розробка стратегічних напрямів їх подолання;
- виявлення конкурентних переваг фірми і формування її стратегічних пріоритетів [26].

Комбінація сильних і слабких сторін, можливостей і загроз дає змогу сформувати оптимальну стратегію (фінансову або маркетингову) підприємства, враховуючи умови ринкового середовища.

Зазначений інструмент має управлінську і стратегічну цінність, адже пов'язує між собою фактори внутрішнього і зовнішнього середовища та інформує, які ресурси і можливості потрібні компанії у майбутньому [27]. Висока практична значущість SWOT-аналізу перекидає деякий суб'єктивізм у застосуванні, адже диференціація факторів впливу здійснюється на розсуд аналітика, що робить аналіз. Це тягне за собою поширену помилку, а саме дуже часто очікування є завищеними, а ризики – недооціненими.

Цей метод є мало формалізованим, результати якого мають здебільшого якісні, а не кількісні характеристики, що призводить до певних труднощів у процесі моніторингу ситуацій [28].

Досить суттєвим недоліком є статичність (постійне відставання інформації про середовище, що аналізується, від теперішнього часу). Подолання цієї вади можливо завдяки застосуванню циклічної схеми проведення.

TOWS є логічним продовженням SWOT-аналізу. Матриця TOWS-аналізу – це інструмент, що допомагає комбінувати результати SWOT-аналізу так, щоб згенерувати можливі варіанти сценаріїв розвитку підприємства. Вона також фокусується на сильних і слабких сторонах підприємства, можливостях і загрозах, але йде ще далі і пов'язує/порівнює внутрішнє та зовнішнє середовище, щоб допомогти визначити стратегічні варіанти.

Метою аналізу є пошук зв'язку між характеристиками і факторами із різних секторів SWOT і розробка стратегій посилення та нівелювання на їх основі. У такий спосіб, можна обра-

ти комбінації, які максимізують сильні сторони для потужного використання можливостей, а які мінімізують слабкі – для уникнення загроз.

Запровадження на практиці зазначених інструментів аналізу спрощується можливостями роботи фінансових аналітиків з редагованими шаблонами для швидкого проведення SWOT/TOWS-аналізу. До позитивних якостей цих інструментів належать їх простота і можливість залучення до обговорення досліджуваних проблем широкого кола керівників і спеціалістів.

Оцінка чинників зовнішнього та внутрішнього середовища і розробка альтернативних сценаріїв стратегічної поведінки у конкурентному просторі може бути зроблена за допомогою застосування спорідненої до SWOT-аналізу методики SPACE-аналізу, що належить до категорії багатокритеріальних. Розробляється матриця, яка структурується з чотирьох квадрантів. Кожен з них характеризує позиції підприємства відібрані за такими критеріями:

- конкурентні переваги (КП);
- привабливість галузі (ПГ);
- фінансовий потенціал (ФП);
- стабільність середовища (СС).

Зазначені компоненти внутрішнього та зовнішнього бізнес-середовища утворюють осі матриці, які, у свою чергу, розглядаються як найважливіші детермінанти загальної стратегічної позиції підприємства. Кожна з компонент містить набір чинників, відповідний аналіз яких дає змогу вибрати стратегічні альтернативи та відповідну стратегію підприємства. Заклучний етап реалізації методики полягає у відображенні результатів зважених оцінок критеріїв у системі координат XOY, у якій кожна половина осей X і Y відображає відповідну групу критеріїв [29].

В умовах невизначеності числові дані у методиці SPACE можна перетворювати на формат довірчих інтервалів і проводити аналіз, оперуючи діапазонами чисел. Це дає змогу впевніше окреслювати стратегічний трикутник і завчасно готувати різні сценарії стратегічної поведінки залежно від змін у зовнішньому середовищі, що очікують підприємство [30].

Застосування стратегічного аналізу в окреслених межах (внутрішнє середовище та зовнішнє середовище окремо) реалізується за допомогою методик SNW-аналізу та PEST/STEP-аналізу.

SNW-аналіз (походження аббревіатури від трьох англійських слів: S – Strenght – сильна сторона, N – Neautral – нейтральна позиція, W – Weakness – слабка сторона) є більш ґрунтовним підходом до аналітики сильних і слабких сторін до яких додається особлива нейтральна позиція. В її якості найчастіше розглядають середньо-ринковий стан для даної конкретної ситуації. Отже, SNW-підхід – це раціональний розвиток SW/SWOT-підходу. Метою цього методу аналізу є визначення факторів внутрішнього середовища підприємства, найбільш сильних сторін з метою їх удосконалення та розвитку, ліквідація чи переведення слабких сторін у нейтральні та згодом (за можливості) у сильні [31].

У світовій економічній науці аналіз основних факторів зовнішнього макросередовища називається PEST-аналізом. PEST-аналіз (іноді позначають як STEP) – це маркетинговий інструмент, призначений для виявлення політичних (P – political), економічних (E – economic), соціальних (S – social) і технологічних (T – technological) аспектів зовнішнього середовища, які впливають на діяльність підприємства [32]. У сучасних умовах динамічного бізнес-середовища адекватна оцінка його впливу є умовою виживання і розвитку та безпосередньо впливає на вибір стратегії. Для формування профілю середовища здійснюється структуризація і відбір факторів, застосовується матричний метод. Результати подібного моніторингу у фінансовій сфері дозволяють поглибити і розширити інформаційну підтримку управлінських рішень в галузі стратегічного планування.

Отже, у фінансовій аналітиці найбільш придатними методами аналізу для виявлення й оцінювання рівня загроз фінансовій безпеці підприємства є: SWOT/TOWS-аналіз, SPACE-аналіз, PEST/STEP-аналіз, SNW-аналіз.

Поєднання кількісних та якісних критеріїв у фінансовій аналітиці бізнесу реалізується досить широко. Прикладом є ABC/XYZ-аналіз, який використовується не лише в управлінні товарними запасами при їх селективному відборі, також для виявлення продукції з найвищим рівнем рентабельності, вагомих та цінних для підприємства постачальників і клієнтів, фундуєчих елементів витрат, найефективніших напрямів реальних і фінансових інвестицій.

Сучасні дослідження у сфері фінансової аналітики дозволяють впевнено наголошувати на тезі доцільності та ефектив-

ність застосування штучних нейронних мереж. Фіксуємо досить потужний поштовх до використання за кордоном, в Україні накладають обмеження рівень кваліфікації аналітиків і можливості застосування ними відповідних інформаційних ресурсів.

«Серед областей застосування нейронних мереж – автоматизація процесів розпізнавання образів, прогнозування, адаптивне керування, створення експертних систем, організація асоціативної пам'яті, обробка аналогових і цифрових сигналів, синтез і ідентифікація електронних ланцюгів і систем» [18].

До головних переваг використання методів штучних нейронних мереж слід зарахувати синтез лінійних і нелінійних моделей. Так, науковцями запропоновано вирішувати завдання забезпечення стабільності фінансово-господарської діяльності підприємства [33] або банку [34] за допомогою нейронної мережевої моделі кластеризації – самоорганізуючих карт Кохонена, що дозволяє відобразити результати фінансового аналізу як компактні і зручні для інтерпретації двовимірні карти.

Інтерфейс, який містить кластеризацію об'єктів за алгоритмом Кохонена використовується для пошуку закономірностей у великих масивах даних, що дозволяє проводити розвідувальний аналіз даних, який відрізняється від класичних статистичних процедур. Карты Кохонена (самоорганізуючі карти, або SOM – self-organizing maps) призначено для візуального представлення багатовимірних властивостей об'єктів на площині з двома осями.

Методом карт Кохонена для кожного об'єкта системи у визначений період діяльності можна встановити деякі об'єктивні обмеження структурних характеристик, що дозволять запобігати переходу до проблемних кластерів або забезпечуватимуть перехід до більш якісних. Мова йде про математичне моделювання деякого крайового значення структурних показників, що відповідатиме встановленому рівню, наприклад, фінансової стійкості підприємства. Отже, апарат нейронних мереж дозволяє не лише пояснити сучасний стан системи та оцінити фінансовий стан кожного з її об'єктів, але й встановлювати запобіжні обмеження для будь-якого з цих об'єктів з метою підтримки заданого рівня фінансової стійкості.

Висока точність є перевагою застосування методів діагностики банкрутства, в основі яких лежать нечітко-логічний аналіз і штучні нейронні мережі [35, 36]. Для реалізації інтелектуального модулю оцінювання фінансово-економічного стану підпри-

емства та аналізування ймовірності банкрутства українські науковці рекомендують «застосувати нейро-нечіткі мережі, що усувають недоліки та об'єднують переваги цих двох структур, одержавши у такий спосіб модель, яка втілює в собі експертні знання про досліджуваний об'єкт і водночас має можливість тонкої настройки змінних параметрів, тобто механізм навчання» [36].

Окремої уваги потребує розгляд методу економічних нормалей у сфері фінансової бізнес-аналітики.

Соціально-економічну нормаль використовують в різних сферах, найбільш часто її використовують як індикатор ефективної діяльності обраної сфери. Вона є теоретично обґрунтованим співвідношенням темпів динаміки розвитку сфери, яка досліджується.

Аналіз динаміки показників на підставі порівняння з нормаллю є орієнтиром щодо забезпечення передумов стійкого зростання і досягнення міцного фінансового стану підприємства. Порівняння з незначною кількістю ключових індикаторів (темпи росту чистого доходу, активів, чистого фінансового результату та інших у різних модифікаціях) дозволяє вчасно зреагувати на їх коливання і співвідношення.

Наприклад, методичний підхід побудови соціально-економічної нормалі на основі індексної функціональної моделі прибутку, складові якої є критеріями прибуткової діяльності [37], аналіз ефективності сфери послуг [38] та сфери соціального страхування [39] на основі використання побудови соціально-економічної нормалі. Також, реалізація методу економічних нормалей передбачає застосування «золотих правил» економіки і бізнесу, які базуються на швидших темпах зростання прибутку, порівняно з темпами обсягів реалізації, власного капіталу й активів [40]. Перелік можливостей застосування далеко не вичерпано представленими прикладами.

Складність поточної ситуації, обмежений доступ до ресурсів, дефіцит власних джерел фінансування бізнесу посилили необхідність удосконалення роботи над вирішенням завдань оптимізації рівня витрат і забезпечення їх стійкої позитивної тенденції.

Фінансова аналітика в площині формування моделі управління витратами бізнесу представлена такими методами:

- директ-костинг;
- абсорбшен-костинг (стандарт-костинг);
- таргет-костинг;

- кайзен-костинг;
- кост-кілінг.

Поряд з обліком витрат і обчисленням собівартості одиниці продукції вони мають також контрольну і аналітичну функції за статтями витрат.

Визначення та вивчення структури собівартості є ключовим завданням фінансової аналітики витрат бізнесу. Застосування цих методів в аналізі дає можливість оперативно контролювати та регулювати витрати на підприємстві шляхом їхнього передбачення й попереднього визначення можливих результатів, які плануються одержати.

Абсорбшен- і директ-костинг – два різних методи виробничого калькулювання. Основна їхня відмінність полягає в порядку розподілу постійних витрат між калькуляційними періодами.

Директ-костинг є системою управлінського обліку, яка має за основу класифікацію витрат на змінні і постійні та містить облік їх за видами, місцями виникнення і носіями, а також аналіз витрат і результатів для прийняття управлінських рішень [41]. Ця система спирається, перш за все, не на функціональну класифікацію витрат (виробничі, закупівельно-збутові, управлінські), а на їхнє ставлення до рівня ділової активності (обсягу випуску). Собівартість обчислюється за змінною частиною витрат. У цій системі тільки змінні витрати будуть вважатися витратами на продукт, тобто беруть участь в обчисленні запасів і прибутку відповідно до руху фізичних одиниць продукції. Нині система директ-костинг трансформована у систему за назвою верибл-костинг, де до витрат на продукцію зараховують не тільки прямі змінні витрати, а й змінні накладні.

Абсорбшен-костинг (стандарт-костинг) – метод повної собівартості, тобто всі виробничі витрати зараховуються до собівартості продукції. Калькуляція з повним розподілом витрат передбачає визначення собівартості продукції з розподілом всіх витрат між реалізованою продукцією та залишками товару. Важливе значення мають результати застосування цього методу для аналізу рентабельності. Також практична цінність застосування методу стандарт-кост полягає в тому, що він дає змогу здійснити аналіз відхилень від норм за центрами виникнення витрат і центрами відповідальності, створює умови для організації управління виробництвом за відхиленням від норм в оперативному режимі [42].

Таргет-костинг – метод стратегічного управління витратами підприємства, який передбачає розрахунок цільової собівартості продукції виходячи із попередньо встановленої ціни, метою якого є забезпечення оптимізації витрат на виробництво [43]. Система таргет-костинг відповідає вимогам стратегічного управління витратами та враховує зовнішні фактори впливу на параметри виробничої діяльності [44]. Цінним є те, що таргет-костинг передбачає витрати, які очікуються в майбутньому, і визначає, як вони вплинуть на рівень рентабельності виробу. Особливістю застосування методу є те, що цільову собівартість визначають зворотнім шляхом, а саме зворотна (ретроградна) калькуляція використовується замість традиційної (прогресивної) калькуляції. Результати аналітики використовуються для оптимізації рівня витрат, підвищення прозорості використання ресурсів у виробництві, удосконалення структури витрат і підвищення якості продукції.

Застосування кайзен-костингу переслідує ціль – удосконалення діяльності компанії або її окремих підрозділів за допомогою внутрішніх резервів без залучення великих інвестицій ззовні. Цей підхід дає змогу кожному працівнику, пов'язаному із процесом виробництва, зробити свій внесок щодо скорочення витрат. Аналітика спрямована на забезпечення необхідного рівня собівартості продукту (цільова собівартість) і пошук можливостей зниження витрат до деякого цільового рівня. Головним завданням є ліквідація різниці між фактичною і цільовою собівартістю завдяки залученню всього персоналу компанії [43].

Метод кост-кілінг трактують, як особливий метод управління витратами, що може застосовуватись як за звичайного так і за стратегічного планування діяльності підприємства. За цим методом використовуються різні короткострокові і вузько направлені дії щодо зниження витрат на виробництві. За реальних обставин метод кост-кілінг – це спосіб мінімізації поточних витрат на виробництво, тому і розглядати цей метод необхідно і з точки зору обліку (фінансового й управлінського), а також і з точки зору звітності як зовнішньої так і внутрішньої, яка має бути запроваджена на підприємстві. Спрямований на максимальне зменшення витрат у найкоротший термін без збитку для діяльності підприємства і перспектив його розвитку. Перевагою кост-кілінгу є те, що він дає змогу швидко скоротити витрати підприємства, а недоліками – жорсткість, бо він

передбачає зменшення витрат на заробітну плату і скорочення персоналу; використання його час від часу або лише по окремих підрозділах підприємства не дасть очікуваних результатів [44].

В окрему групу зарахуємо такі інструменти фінансової аналітики витрат, що застосовуються у сучасному бізнесі: CVP-аналіз, LCC-аналіз, VCC-аналіз, тощо.

В основі застосування CVP-аналізу лежить методика аналізу співвідношень «витрати – обсяг – прибуток» («Cost – Volume – Profit»). Цей метод також відомий під назвою «обрахунок точки беззбитковості». Аналітичні можливості цього методу дозволяють цілеспрямовано управляти, знаходити оптимальне співвідношення між постійними і змінними витратами, ціною та обсягами виробництва продукції, ефективно прогнозувати і планувати прибуток підприємства [45]. Перевагами є можливість знаходження оптимуму між змінними і постійними витратами та між ціною і обсягами реалізації продукції; мінімізація підприємницького ризику завдяки окресленню меж беззбитковості; ідентифікація запасу фінансової стійкості; отримання ґрунтовних прогнозів фінансових результатів і фінансового стану в майбутньому.

У стратегічному управлінні застосовується LCC-аналіз (Life Cycle Costing) або розрахунок витрат за етапами життєвого циклу продукції. Слід відмітити, що це єдиний метод управління витратами, який передбачає врахування впливу інфляції через дисконтування грошових потоків у прийнятті рішень [46]. Перевагами LCC-аналізу є: забезпечення точного прогнозу витрат і співвідношення отриманого доходу та витрат щодо виробництва виробу загалом; забезпечення стратегічного бачення структури витрат і зіставлення її зі структурою доходів [41].

Інструмент VCC (Value Cost Chain або управління ланцюжком споживчої вартості) застосовується у стратегічному контролінгу витрат. Передбачає аналіз витрат, що знаходяться поза сферою прямого впливу підприємства. Фінансові рішення, які можуть бути прийняті на основі наведеного інструменту: вихід на нові ринки; підвищення конкурентоспроможності підприємства завдяки низьким витратам і відповідної їм низької ціни; ефективне використання наявних ресурсів. Отже, менеджмент, заснований на управлінні вартістю, впевнено займає лідерські позиції в умовах мінливого сьогодення.

Керівникам необхідно інструмент управління як витратами, так і капіталом. Назріла нагальна необхідність вдосконалення процесу вартісно-орієнтованого управління діяльністю сучасного підприємства. Як відповідь викликам – в бізнес-аналітиці набувають популярності системи ABC (Activity Based Costing – функціонально-вартісний облік) і EVA (Economic Value Added – економічна додана вартість) [47].

Практика дозволяє стверджувати, що наявність позитивного фінансового результату є недостатньо інформативним фактом для застосування його як беззаперечного аргументу на користь високої ефективності діяльності у процесі формування висновків фінансової аналітики господарських перспектив сучасного підприємства. У той же час, генерування підприємством додаткової вартості є важливим аспектом його розвитку. У межах досить презентабельного кола методичних підходів щодо ідентифікації виконання цієї умови підприємством у процесі фінансово-господарської діяльності чільне місце посідає моделювання економічної доданої вартості. Цінність згаданого показника полягає в тому, що саме «економічна додана вартість дає змогу оцінити рівень ефективності з позицій трансформації прибутку підприємства в його ринкову вартість» [48].

На думку багатьох науковців і практиків, показник EVA є найбільш вдалим методичним інструментом для оцінювання поточного стану і перспектив розвитку фінансово-господарської діяльності підприємства та вимірювання ринкової вартості бізнесу, адже він враховує фінансові параметри, які безпосередньо впливають на фінансові результати (прибуток), капітал, взаємовідносини з контрагентами та управління персоналом.

Досить часто в науковій літературі зустрічаємо тезу про те, що на сьогодні показники, сформовані в середовищі традиційного бухгалтерського обліку, у значній мірі втратили цінність для менеджменту [48, 49]. Ця теза спирається на те, що під час визначення вартості, яка створюється підприємством в будь-який період часу (тобто її економічного прибутку або економічної доданої вартості), потрібно враховувати не тільки витрати, які фіксуються на бухгалтерських рахунках, але також і альтернативні витрати залучення капіталу, інвестованого в бізнес. Здійснення розрахунків вимагає значного коректування фінансової звітності для нівелювання її загальної спрямованості на інтереси кредитора. Наприклад, найбільш істотними корек-

туваннями величин прибутку і капіталу є поправки на розмір нематеріальних активів (пов'язаних із науково-дослідними розробками, що забезпечують одержання вигод у майбутньому) за винятком накопиченої амортизації, вартість яких повинна капіталізуватися, а не списуватися у витрати; відкладені податки; різні резерви (різниця в оцінці запасів за допомогою різних методів, резерв за сумнівною дебіторською заборгованістю) та ін.

Слід зауважити, що уніфікованої методики розрахунку EVA (Economic Value Added – економічна додана вартість) не існує. Найуживаніша формула: різниця між операційним прибутком після оподаткування (NOPAT) і вартістю капіталу, який є добуток інвестованого перманентного капіталу (IC) та середньозваженої вартості капіталу (WACC) [48]. Отже, ключовою відмінністю від обрахунку традиційних бухгалтерських показників є врахування у складі EVA вартості не тільки позикового, а й акціонерного капіталу. Але навіть незначні коливання у вартості капіталу можуть призвести до суттєвих змін показника EVA. Отже, поширенню цього інструменту фінансової аналітики заважає його високий ступінь залежності від змін у вартості капіталу та потреба у додаткових відомостях, які не можна отримати із фінансової звітності підприємства. Розглядаючи інструмент фінансової аналітики бізнесу – EVA не можемо залишити поза увагою використання системи збалансованих показників (Balancea Scorecard (BSC)), яка містить різні фінансові і нефінансові показники, що дають змогу комплексно оцінити вартість підприємства й ефективність його діяльності на основі концепції «Performance Management» (управління результативністю). Показник EVA посідає чільне місце серед фінансових показників в BSC.

Сучасні науковці одностайно стверджують, що підприємствам необхідна система оцінювання, здатна збалансовано та адекватно відобразити траєкторію руху в досягненні цілей стратегії розвитку, достовірно діагностувати зрушення та зміни, що відбуваються на підприємстві [50] і саме система збалансованих показників (Balancea Scorecard (BSC)) відповідає на ці виклики. Концепція ЗСП вигідно відрізняється від інших концепцій тим, що фінансові й нефінансові індикатори інтегруються з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між результатуючими показниками і ключовими факторами, під

впливом яких вони формуються [51]. Отже «ЗСП є управлінською і стратегічно-вимірювальною системою, яка є збалансованим комплексом інтегрованих показників» [52].

Цінність цієї системи для фінансової аналітики полягає в тому, що завдяки застосуванню досить широкого кола кількісних і якісних маркерів досягається розв'язок таких завдань аналітики:

- ідентифікація закономірностей розвитку з тим, щоб мати можливість проєктувати їх на перспективу;
- кількісний вимір впливу окремо взятого фактора на кінцевий результат;
- оцінка раціональності ухвалення управлінського рішення в межах фінансового менеджменту підприємства;
- виявлення «хворих» або «проблемних» аспектів фінансового стану підприємства;
- відбір найбільш привабливих з точки зору майбутньої ефективності проєктів.

За допомогою контролю засобами обрахунку KPI (ключових показників ефективності або коректніше, ключових показників результатів діяльності) застосування системи Balance Scorecard (BSC) дає підприємству можливість оцінити свій поточний стан і допомогти в оцінюванні успішності реалізації обраної стратегії, забезпечити мотивацію персоналу та підвищення рівня відповідальності кожного за кінцеві результати у визначеному секторі або сфері.

Пошук методичного забезпечення адекватного реаліям сучасного стану розвитку національної економіки, особливостям поточного періоду, пов'язаним з обтяжливими факторами пандемії, війни, інших ризиків фінансового та не фінансового характеру триває. Нагальною потребою для удосконалення фінансового управління є розробка нових і розвиток традиційних методів фінансової аналітики бізнесу. На сьогодні технології фінансової аналітики увібрали в себе характерні ознаки сфер застосування, як то: менеджмент, маркетинг, фінанси і є синтетичним відбитком тих потреб, які висуває практика господарювання.

Сучасна технологія фінансової бізнес-аналітики вдосконалюється та розвивається в умовах цифрофізації і впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Панування сучасних технічних засобів побудови різних інформаційних систем, автоматизована обробка даних із використанням інформаційних технологій відкривають перед фінансовою аналітикою нові можливості та перспективи.

Список використаних інформаційних джерел

1. Резнікова О. О. Щодо удосконалення кризового менеджменту та розвитку інших складових національної стійкості в умовах пандемії COVID-19 URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/kryzovyy-management.pdf> (дата звернення: 2.02.2022).
2. Мельничук Д. Є., Круглякова В. В. Застосування інформаційних технологій у фінансовому менеджменті. *Сучасна молодь в світі інформаційних технологій : матер. II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. молодих вчених та здобувачів вищої освіти, присвяченої Дню науки (14 травня 2021 р., м. Херсон)* / за ред. Н. В. Кириченко, Г. О. Димової та ін. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2021. 212 с. С. 10–13.
3. Аналітика. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 2.02.2022).
4. Горошкова Л. М. Бизнес-анализ: сущность и назначение. *Аудит и финансовый анализ*. 2003. № 4. URL: http://www.auditfin.com/fin/2003/4/fin_2003_41_rus_03_03_Gorshkova/fin_2003_41_rus_03_03_Gorshkova.asp (дата звернення: 7.02.2022).
5. Грабовецкий Б. Є. Економічний аналіз : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2013. 84 с.
6. Kohonen T. Essentials of the self-organizing map. *Neural Networks*. 2013. № 37. P. 52–65.
7. Deboeck G., Kohonen T. Visual Explorations in Finance with Self-Organizing Maps. London : Springer, 2013. 317 p.
8. Карпенко О. В., Карпенко В. Д., Плікус І. Й. Цифровізація як чинник стійкого розвитку бізнесу. Перспективи розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в умовах інноваційних інформаційних технологій : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2021. 410 с. – С. 170–183.
9. Виганяйло С. М., В'юненко О. Б. Тенденції розвитку інформаційних технологій у бізнес-аналітиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Серія: Технічні науки. Т. 32 (71) Ч. 1 № 1. С. 51–55.
10. Деміденко С. Л. Підходи до організації економічного аналізу з використанням сучасних інформаційних технологій. Перспективи розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в умовах інноваційних інформаційних технологій : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2021. 410 с. – С. 319–328.
11. Іванченкова Л., Ткачук Г., Скляр Л., Маркова Т. Програмне забезпечення фінансової аналітики бізнесу. *Modeling the development of the economic systems*, 2022 (1), P. 64–70.

12. Програмне забезпечення фінансового аналізу. Фінанси. URL: https://stud.com.ua/73032/finansy/programne_zabezpechennya_finansovogo_analizu (дата звернення: 7.02.2022).
13. Pokhylko S. V., Eremenko A. Using social media platforms to create and develop business projects. *Socio-Economic Challenges: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference: Sumy, November 3–4, 2020*. Sumy, 2020. P. 249–253.
14. Чевганова В. Я. Сосновська О. О., Міняйленко І. В. Бізнес-діагностика : навч. посіб. із дисципліни «Бізнес-діагностика» для студентів спеціальності 076 «Підприємство, торгівля та біржова діяльність», 051 «Економіка» другого рівня вищої освіти. Полтава : Полтавський національний університет імені Юрія Кондратюка, 2018. 217 с.
15. Тютюнник Ю. М., Тютюнник С. В., Дорогань-Писаренко Л. О. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Полтава : ПДАА, 2016. 430 с.
16. Подольська В. О., Яріш О. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ-ри, 2007. 488 с.
17. Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз : навч.-метод. посіб. Київ : Вид-во КНЕУ, 2002. 388 с.
18. Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Харків : Видво ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 156 с.
19. Лучко М. Р., Жукевич С. М., Фаріон А. І. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Тернопіль : Вид-во ТНЕУ, 2016. 304 с.
20. О'Шонесси Дж. Принципы организации управления фирмой : пер. с англ. Москва : МТ Пресс, 2001. 296 с.
21. Безус А. М., Шафранова К. В., Шевчун М. Б. Застосування процедури дью дїлідженс як важеля зменшення інформаційних ризиків при здійсненні емісії цінних паперів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 9. С. 50–53.
22. Ткаченко А. М., Тютченко С. М. Due diligence корпоративної звітності як комплекс аналітичних заходів із гарантування економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2019. Серія «Економічні науки». № 3 (94). С. 16–25.
23. Сітарчук А. Ю. Сутність due diligence і можливості використання в Україні. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 1 (16). С. 267–269.
24. Козак Н. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності компанії. URL: <https://www.management.com.ua/ct/ct003.html?print> (дата звернення: 3.10.2022).
25. Багорка М. О., Білоткач І. А. SWOT аналіз як основа формування маркетингових стратегій підприємств. *Економіка АПК*. 2010. № 6. С. 17–23.

26. Кучер В. А. Механізм стратегічного планування конкурентоспроможності промислового підприємства. *Економіка промисловості*. 2009. № 3. С. 151–157.
27. Синельник Л. С. SWOT-аналіз як один із можливих інструментів оцінки факторів впливу на платоспроможність підприємства. *Економіка та держава*. 2012. № 10. С. 62–64.
28. Сухарев П. Н., Григоренко А. С. Метод SWOT-аналіза: его преимущества и недостатки. *Экономические науки. Маркетинг и менеджмент*. 2010. № 6. С. 25–28.
29. Бурденюк Т. Г. SPACE-аналіз як метод формування стратегічних альтернатив підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. пр.* Тернопіль : Економічна думка. 2011. С. 44–50.
30. Фаріон І. Д. Стратегічний аналіз : навч. посіб. для студентів і аспірантів. Тернопіль : ТНЕУ, 2009. 635 с.
31. Бронникова Е. М., Дымова С. С. Методика SNW-аналіза как компонент SWOT-аналіза деятельности организации. *Бизнес и дизайн ревю*. 2020. № 2 (18). С. 2–8.
32. Берницька Д. Стратегічний аналіз зовнішнього середовища підприємства методом PEST/ STEP аналізу. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 11. Ч. 2. С. 41–45.
33. Лазоренко В. Оцінка фінансового стану підприємства сфери послуг із використанням карт Кохонена. *Схід*. 2018. № 2 (154). С. 13–18.
34. Заруцька О. П. Використання методу нейронних мереж для аналізу фінансової стійкості банку. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. Суми : Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». 2011. Вип. 31. С. 90–95.
35. М'ячин В. Г., Зибайло С. М., Тиха Л. С. Огляд сучасних методів оцінки фінансового стану вітчизняних інноваційно активних промислових підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 30. С. 121–125.
36. Дикий О. В., Месюра В. І. Оцінка фінансового стану підприємства з використанням нечіткої логіки. URL: 6BC09205-ADF9-4DFF-ACC5-ACBB85E8FFAC (дата звернення: 6.10.2022).
37. Сидорова А. В. Статистичне оцінювання співвідношення між індикаторами соціального розвитку. Формування ринкових відносин в Україні. 2020. № 3 (226). С. 46–51.
38. Панасенко І. В. Соціально-економічна нормаль як індикатор ефективності функціонування сфери послуг. *Статистика України*. 2015. № 4. С. 30–36.
39. Горна М. О. Статистичний аналіз загально-обов'язкового державного страхування: соціально-економічна нормаль. *Економіка. Проблеми економічного становлення. Вісник*. 2014. № 1. С. 30–34.

40. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія / за заг. ред. О. Г. Янкового. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.
41. Пустова І. В. Методи управління витратами в сучасних умовах: ефективність застосування, переваги та недоліки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 11. С. 39–42.
42. Коба О. В., Миронова Ю. Ю. Аналіз витрат машинобудівних підприємств на основі методу стандарт-кост. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 1139–1145.
43. Проданчук М. А. Таргет-костінг та кайзен-костінг як інструменти оптимізації витрат у системі стратегічного управління. *Зб. наук. пр. ВНАУ*. 2012. Серія: Економічні науки. № 3 (69). Т. 2. С. 150–155.
44. Царук В. Вітчизняні та зарубіжні методи обліку витрат: порівняльна характеристика. *Інститут бухгалтерського обліку, контролю та аналіз в умовах глобалізації*. 2017. Вип. 1–2. С. 49–45.
45. Одінцова Т. М., Невмержицька О. В., Чаус І. В. CVP-аналіз як інструмент управління фінансовими результатами підприємства. *Фінансовий простір*. 2013. № 1 (9). С. 90–95.
46. Лепетан І. Методи обліку витрат: вітчизняний та зарубіжний досвід URL: http://sophus.at.ua/publ/2014_12_16_lutsk/sekcija_2_2014_12_16/metodi_obliku_vitrat_vitchiznjanij_ta_zarubizhnij_dosvid/75-1-0-1147 (дата звернення: 17.05.2022).
47. Сидоренко-Мельник Г. М., Костюченко Т. Ю. Сучасні технології бізнес-аналітики ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах : зб. матер. III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 15–16 квітня 2021 року)*. Полтава : ПУЕТ, 2021. 301 с. С. 269–271.
48. Свідерська І. М. Економічна додана вартість: теоретичні аспекти обрахунку та використання показника. *Економіка та держава*. 2013. № 11. С. 52–54.
49. Порохня В. М., Лось В. О. Моделювання економічної доданої вартості на підприємстві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 1 (3). С. 107–114.
50. Малярець Л. М., Штереверя А. В. Збалансована система показників в оцінці діяльності підприємства : наук. видання. Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. 188 с.
51. Мельник Ю. М., Савченко О. С. Проблеми застосування збалансованої системи показників на вітчизняних підприємствах. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 1. С. 192–203.
52. Жуков А. В. Місце збалансованої системи показників в діагностиці ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства *Науково-технічний збірник*. 2013. № 108. С. 228–235.

Наукове видання

ПРАСОЛОВА Світлана Павлівна
ГАСІЙ Олена Володимирівна
СОКОЛОВА Альона Миколаївна та ін.

**РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО ТА
РЕАЛЬНОГО СЕКТОРІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ
ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

*За заг. редакцією канд. екон. наук,
доцента С. П. Прасолової*

Дизайн обкладинки *П. В. Кійченко*
Редагування *Л. М. Діденко*
Комп'ютерне верстання *О. С. Корніліч*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 11,4.
Зам. № 315/2178.

Видавець і виготовлювач
Полтавський університет економіки і торгівлі
к. 48, вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003.
E-mail: pvv.puet@gmail.com.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 8076 від 28.02.2024 р.